

Stalins skygge over Agder

Jakob Friis, Olav Scheflo og innvirkningen av sovjetisk politikk på Kristiansand Arbeiderparti, 1936 – 1939.

Eirik Skollenborg Wikerøy

VEILEDERE

Øyvind Tønnesson
Eirik Wig Sundvall

Universitetet i Agder, 2021

Fakultet for humaniora og pedagogikk.
Institutt for religion, filosofi og historie.

Jeg ønsker fremfor alt å takke Øyvind Tønnesson og Eirik Wig Sundvall for veiledningen av mitt masterprosjekt. Det har vært en ære å ha to så fantastiske historikere som veiledere. Jeg vil også rette en stor takk til de hjelpsomme medarbeiderne ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek som har strukket seg langt i å oversende materiale i disse spesielle tider. Jeg vil også takke mine medstudenter ved masterprogrammet på Universitetet i Agder for stimulerende faglig fellesskap. Til slutt vil jeg takke mine foreldre for gjennomlesning av utkastene mine.

Eirik Skollenborg Wikerøy

Kongsberg 16. mai 2021

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning.....	7
1.1 Tema og problemstillinger	8
1.2 Avgrensning og kildegrunnlag	9
1.3 Historiografi	11
1.4 Sentrale begreper	14
1.5 Stalins skygge over Agder	15
Kapittel 2: Fra revolusjonære til sosialdemokrater	16
2.1 Moskvatesene og de ideologiske linjene i den internasjonale arbeiderbevegelsen	16
2.2 Sosialdemokratene bryter ut	19
2.3 Moskvakommunistene bryter ut	20
2.4 Mot samling	21
2.5 Regjeringsforsøk og partibytter	22
2.6 Friis og Scheflo slår seg til ro	23
2.7 Kursendring	24
2.8 Sammensvergelsen og terroristen	25
Kapittel 3: Sørlandet - den internasjonale trotskismens talerør?	27
3.1 Teoretiske posisjoner	27
3.2 Posisjonering	30
3.3 Organisasjonsledelsen i Kristiansand imøtegår «trotskistene»	31
3.4 Historisk dekonstruksjon	32
3.5 Nygaardsvold-regjeringen – mellom barken og veden	35
3.6 Kristiansand – et revolusjonært arnested	37
Kapittel 4: Stortingsvalget 1936	39
4.1 Sørlandet går sin egen vei	39
4.2 Trotskijs opphold – et politisk våpen for borgerskapet	41
4.3 Konsekvensene av veivalget	42
4.4 Den norske rettsstaten	45
4.5 Den russiske oppfatningen	46
Kapittel 5: Organisatoriske angrep og sentral innblanding	49
5.1 Ungdomsfylkingen posisjonerer seg	49
5.2 Falske flagg	51
5.3 Den norske partikulturen	55
5.4 Justisministeren forsøker å løsne på spenningen	59

5.5 Kristiansand Arbeiderparti deles på midten	60
5.6 Prinsipper versus realpolitikk.....	62
Kapittel 6: Organisatorisk krig.....	64
6.1 Aktuelle utenriksspørsmål	64
6.2 Industriarbeiderne og ungdomsfylkingen.....	66
6.3 Organisatorisk endring og valg	67
6.4 Sørlandets styreform	68
6.5 Maktkamp	69
6.6 Enheten trues.....	73
6.7 Sovjetsynet.....	75
6.8 Strykekampanjen	76
6.9 Journaliststillingen	78
Kapittel 7: Kristiansand Arbeiderparti - en kjepp i hjulet på Arbeiderpartiets reformistiske utvikling?.....	80
7.1 Ingen samling - ingen trotskister.....	80
7.2 Bladstyret	81
7.3 Nytt år - ny brosjyre på NKPs forlag.....	82
7.4 Lokal makt allierer seg med sentral makt.....	85
7.5 Maktsyk redaktør – eller partiformann?.....	89
7.6 Korstog	91
7.7 Spionfaren i partiet	92
7.8 Kupp av redaktørstolen i Sørlandet?	93
Kapittel 8: Avslutning	97
8.1 Oppsummering av oppgaven	97
8.2 I kryssilden mellom dagspolitikk, prinsipper og Sovjetunionen	102
8.3 Prinsipper over partiets fremgang	103
8.4 Totalitarismen i sør – eller øst?.....	104
8.5 Enheten i partiet	105
8.6 Hellig allianse	106
8.7 Konklusjon.....	107
8.8 Potensial for videre forskning	108

Forkortelser

AP: Arbeiderpartiet.

ArbArk: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

AUF: Arbeidernes ungdomsfylking. Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon.

AUL: Arbeiderungdomslag.

Komintern: Den tredje internasjonale. Kommunistenes internasjonale organisasjon.

NKP: Norges Kommunistiske Parti. Etablert i 1923 av en fraksjon i Arbeiderpartiet.

NS: Nasjonal Samling. Politisk parti ledet av Vidkun Quisling.

NSA: Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti. Etablert i 1921 av en fraksjon i Arbeiderpartiet.

POUM: Partido Obrero de Unificación Marxista. Et sosialistisk/revolusjonært parti under den spanske borgerkrigen (1936 – 1939).

SAI: Den sosialistiske arbeiderinternasjonale. En sammenslåing av den første og andre internasjonale.

SAK: Statsarkivet i Kristiansand.

Kapittel 1: Innledning

«I norsk historie vil Trotskij-saken forbli et sår som ikke gror. Kan hende det var bedre for oss at den endte med et mord i Mexico City istedenfor på Hønefoss eller Hurumlandet. Beretningen om Trotskij i Norge vil likevel bli stående som en flekk på vårt rulleblad».¹

Slik beskrev Arbeiderpartiets mangeårige partisekretær Haakon Lie, lenge i ettertid, den behandling Josef Stalins erkefiende Lev Trotskij hadde blitt utsatt for under sitt flyktningopphold i Norge. Saken var, mente han, et sår som aldri ville gro og en skamplott på hans partis rulleblad. Han var neppe alene blant partifellene om å se saken på denne måten. Kanskje satte han indirekte fingeren på det som en gang var, og kanskje alltid kommer til å være, et problem med forholdet mellom prinsipper og realpolitikk i ethvert politisk parti. Den norske arbeiderbevegelsens historie i mellomkrigstiden er preget av partisplittelser og samlingsbestrebelse. Splittelsene var uttrykk for forskjellige grupperingers ulike ideologiske orientering, og da særlig ulike oppfatninger om hva som burde være veien til samfunnsmakt. Motsetningene hadde sterke internasjonale forgreninger. Særlig viktig var forholdet til Sovjetunionen og synet på utviklingen der. Revolusjonens festning var blitt et toppstyrt og hensynsløst diktatur. Uenigheten om veien til samfunnsmakt og utviklingen i Sovjetunionen gikk fra toppnivå i bevegelsen og ned til lokale partilag og fagforeninger. I Kristiansand ble det i andre halvdel av 1930-årene en langvarig konflikt innad i Arbeiderpartiet. To fløyer, ledet av henholdsvis Jakob Friis og Olav Scheflo – begge med lang erfaring fra ideologisk debatt de siste tiårene – stod mot hverandre, primært med utgangspunkt i ulike vurderinger av utviklingen i arbeiderbevegelsen internasjonalt. Den saken som særlig utløste striden lokalt, var «Trotskij-saken». Under et ferieopphold langs sørlandskysten ble Trotskij utpekt som bakmann i et komplott mot sentrale sovjetiske lederskikkelser. Selv Stalin fulgte nå, med argusblick, med på Kristiansand hvor Trotskij fikk forsvare seg i Sørlandet (det lokale Arbeiderpartiets presseorgan). Rettssaken som fulgte var den første av de tre såkalte Moskvaprosessene, som i realiteten var et ledd i utviklingen mot å utrydde opposisjonen i det russiske kommunistpartiet. Trotskij hadde vært Stalins største utfordrer i partiet, og at han ble utpekt som bakmann av komplottet mot Stalin var ikke tilfeldig. Den påfølgende terrorbølgen i Sovjetunionen i årene 1936 - 1938, på Stalins ordre, kastet en «skygge» over Agder.

¹ Lie 1991: 163

«Trotskistene», representert av Scheflo, og «stalinistene», representert av Friis, barket sammen i Kristiansand. Dette temaet har i liten grad blitt belyst av historisk forskning.

1.1 Tema og problemstillinger

Tema for denne masteroppgaven er hvordan Stalins politikk påvirket arbeiderbevegelsen i Kristiansand. Oppgaven vil bidra til å plassere Kristiansand Arbeiderparti «på kartet» i forskningen på den norske arbeiderbevegelsen. I norsk historieforskning er som regel Trotskij personlig i fokus i historien om Trotskij-saken. Dette skal jeg nå snu på. Formålet med oppgaven er å se nærmere på de forskjellige fløyene *rundt* Trotskij-saken. Hva slags standpunkter tok disse, og hva forteller det oss om Kristiansand Arbeiderparti i en tid hvor moderpartiet nettopp hadde kommet til regjeringsmakt? Hva slags umiddelbare konsekvenser fikk disse standpunktene for partiet? Hva var det konflikten i Kristiansand Arbeiderparti generelt, og mellom Friis og Scheflo spesielt, bunnet i? Hvorfor lyktes ikke partiet i å forene kreftene for å drive det fremover? Var det slik at sentralstyret forholdt seg nøytrale i konflikten mellom de to fløyene, eller lente det mer mot én side? Disse spørsmålene vil jeg bruke til å svare på følgende hovedproblemstilling:

Hvordan virket Moskvaprosessene og Lev Trotskij's eksil i Norge inn på den politiske virksomheten, diskusjoner, relasjoner og maktforhold i og rundt Kristiansand Arbeiderparti i perioden 1936-1939?

For å svare på dette vil jeg studere reaksjonene sentrale medlemmer i det lokale partiet hadde til Moskvaprosessene, den spanske borgerkrigen og innmeldingen i den sosialistiske arbeiderinternasjonalen (SAI). Disse tre internasjonale begivenhetene var sentrale stridspunkter i konflikten, og i ytterste grad konsekvenser av Stalins politikk. I all hovedsak handlet det om dekkningen Sørlandet gav disse sakene, og den redaksjonelle linjen Olav Scheflo la seg på. Jeg vil kartlegge posisjonene til oppgavens hovedaktører, og kartlegge hvilke sentrale skikkelser i partiet som hørte til hvilken fløy. Jeg kommer til å studere hva slags betydning Trotskij-saken hadde for stortingsvalget fra både et lokalt og nasjonalt perspektiv. Retorikken i selve stridspunktene fra begge sider vil studeres for å finne ut av hva konflikten bunnet ut i, og på bakgrunn av dette vil det også drøftes hvorfor partiet ikke klarte å forene kreftene. Til slutt vil jeg studere korrespondansen mellom sentralt hold og aktørene i Kristiansand for å få rede på hvordan aktørene manøvrerte mot hverandre. Videre vil jeg søke svar på følgende underproblemstillinger i oppgaven:

Hva slags karakter hadde striden mellom Jakob Friis og Olav Scheflo i Kristiansand Arbeiderparti 1936 - 1939, og i hvilken grad var konflikten av ideologisk art?

Disse underproblemstillingene ligger nært den overordnede problemstillingen fremstilt tidligere, og vil hjelpe til å besvare den. Underproblemstillingene antyder i hvilken retning jeg ønsker å styre oppgaven. Arbeidshypotesen underveis har hele tiden vært at Kristiansand Arbeiderparti ble kraftig påvirket av det som i utgangspunktet var utenrikspolitiske saker som befant seg langt over det nivået et lokalparti og en lokalavis gjerne fokuserer på. Spørsmålet for meg har under arbeidet vært *hvorfor?* Oppgaven vil således belyse dype motsetningsforhold innad i det lokale Arbeiderpartiet.

1.2 Avgrensning og kildegrunnlag

Objektet for undersøkelsen vil være både det offentlige, men også lukkede ordskiftet i og rundt Arbeiderpartiet i Kristiansand. Dette omfatter eksklusivt aktører med direkte tilknytning til *arbeiderbevegelsen*. Det vil si at personer tilknyttet arbeiderforeninger, Arbeiderpartiet, ungdomsforeninger og partiavisen vil være hovedstudieobjektene i undersøkelsen. For øvrig må oppgaven, i forbindelse med det nasjonale perspektivet, også omfatte noe offentlig ordskifte fra aktører tilknyttet arbeiderbevegelsen i andre deler av landet, samt noen få sentrale lederskikkelser. Med offentlig ordskifte mener jeg holdninger og meninger som kom til syne gjennom aviser, tidsskrifter, bøker og brosjyrer, samt åpne møter og arrangementer organisert av Arbeiderpartiet. Med lukket ordskifte henviser jeg til lukkede møter, og private samtaler og korrespondanse mellom aktører.

Jeg har i oppgaven lagt mest vekt på ytringer fra Jakob Friis og Olav Scheflo. Dette fordi de i litteraturen fremstår som toneangivende figurer i arbeiderbevegelsen i Kristiansand, samt at dette understøttes med de rollene de spilte i arbeiderbevegelsen på 1920-tallet. Samtidig har det vært et mål med oppgaven å til dels kartlegge andre sentrale aktører i Kristiansand Arbeiderparti og hvordan disse stilte seg til Trotskij-saken. Dermed har jeg også inkludert ytringer fra mindre kjente partiskikkelser i Kristiansand, men som skal vise seg å ha spilt en rolle i historien. Kildegrunnlaget for det lokale perspektivet er i all hovedsak avisen Sørlandet, og møteprotokoller fra både partistyret og partiavisens bladstyre. For øvrig mangler det protokoller fra møtevirksomheten til partiet etter 1937. Dermed er undersøkelsen av det lukkede ordskiftet i perioden 1938 – april 1939 basert på møteprotokollene til bladstyret. Av private arkiver har det ikke lyktes undertegnede å oppdrive arkiver fra etterkommere av aktører i det lokale partiet. Dette har gjort det krevende å skildre miljøet rundt Scheflo og Friis. I

forskningsmiljøet på arbeiderbevegelsen har det vært en oppfatning om at konflikten ble så fundamental at det ble vanskelig for mange partifeller å omgås sosialt utenfor politikken. Imidlertid finnes Jakob Friis sitt privatarkiv hos Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i Oslo. Undersøkelser i arkivet frembar dessverre lite kilder som kunne belyse konflikten i partiet utover det som allerede fantes i møteprotokollene fra lokallaget. Ei heller var det kilder der som kunne vært nyttige for å skildre det lokale partimiljøet som var et brennpunkt for konflikten.

Oppgaven belyser altså hovedsakelig ordskiftet mellom to sentrale aktører i lokallaget til Kristiansand Arbeiderparti. Av undersøkelsen vil det fremgå at disse to fungerte som toneangivende figurer i arbeiderbevegelsen i Kristiansand, og dermed samlet det seg fløyer rundt disse. Hvorvidt disse fungerte som faktiske fraksjoner eller om fløyene bare var løse samlinger av undergrupper er ikke noe oppgaven vil gå inn på av følgende årsaker. For det første er selve fokuset i kildene ofte rettet mot de to hovedaktørene. Det er ikke til å undres over, ettersom merittlistene deres var lange. For det andre gir kildene en viss indikasjon på om fløyene var fraksjoner eller samlinger av undergrupper eller ikke. Dette blir imidlertid, på bakgrunn av fokuset på *hvorfor* partiet hadde havnet i den situasjonen den hadde, utenfor oppgavens søkelys. Samtidig er også kildene ofte preget av de to hovedaktørenes oppfatning av virkeligheten, hvilket gjør kildekritikk utfordrende.

Når det gjelder mine avgrensninger av aktører på nasjonalt plan har jeg valgt å, til tross for noen mindre avvik, prøve å begrense disse til så få som mulig. Jeg har valgt å ikke vie mye plass til hva nasjonale aktører foretok seg angående *Trotskyj-saken*. Derimot har valgt å inkludere begivenheter hvor sentrale aktører blandet seg inn i *konflikten* rundt Trotskyj-saken. Av sentrale personer har dermed oppgaven blitt begrenset til, utenom de spesielle situasjonene hvor sentrale skikkelser i partiet dro til Kristiansand i forbindelse med konflikten, å omhandle Martin Tranmæl da han, som oppgaven vil vise, representerte «sentrumet» i partiet og formulerte partiets offisielle holdning til Moskvaprosessene. I forbindelse med Tranmæl kan det også nevnes at avisen Arbeiderbladet har vært en relativt sentral kilde i oppgaven. Ikke bare fordi Tranmæl var redaktør av bladet, og det var her hans mening kom frem, men også fordi Friis ofte tydde til å publisere sine artikler i Arbeiderbladet når han, angivelig og slik som han selv opplevde det, ble blokkert av Scheflo i den lokale partiavisen i Kristiansand.

Mitt inntrykk av arbeiderbevegelsens partipresse er imidlertid at det var motsatt. I Sørlandet slapp ofte meninger til som ikke var forenlige med den redaksjonelle linje. Redaksjonene i

arbeiderbevegelsens partipresse var i perioden relativt ideologisk og politisk toppstyrt. Til tross for dette tvang ofte redaktørens personlige holdninger seg gjennom og ut i bladet. Scheflo er et soleklart eksempel på dette, og hans redaksjonelle linje ble et av hovedstridspunktene i konflikten. Det er dermed slik at, på tross av at den redaksjonelle linjen som regel var på linje med den offisielle holdningen til partiet, vi ikke kan si at partipressen var helt homogen i sine holdninger. Dermed regner jeg i de tilfeller hvor opphavspersonen til avisartikler og kommentarer er ukjent med at dette er uttrykk for redaksjonens, og således også redaktørens, holdninger.

I bakgrunnskapittelet har jeg også gjort noen valg med tanke på avgrensning. Av hensyn til relevansen i oppgaven har store deler av begivenhetene på 1930-tallet blitt utelatt. Fokuset ligger i hovedsak på de internasjonale ideologiske veivalgene, splittelsene disse førte med seg nasjonalt, og samlingen på 1920-tallet. Dermed blir søkelyset på Arbeiderbevegelsens kontekstuelle historie i bakgrunnskapittelet på 1920-tallet. Når det gjelder 1930-tallet har jeg bare valgt å inkludere det politiske retningsskiftet i Arbeiderpartiet, fordi dette spiller en stor rolle for Friis og Scheflo sin posisjon i partiet.

Den originale tidsavgrensningen for oppgaven var i utgangspunktet fra året 1935 til året 1938. Dette virket naturlig før jeg startet prosjektet da det sammenfalt fint med Nygaardsvolds-regjeringens tiltreden og det historikere anser som avslutningen på «den store terroren», samt den siste av de tre Moskvaprosessene. Imidlertid viste det seg at kildematerialet fra perioden hvor konflikten startet, august 1936, frem til april 1939 var relativt omfattende. Denne perioden, august 1936 (med den første Moskvaprosessen) til april 1939, fremstod da som en ganske naturlig avgrensning av oppgaven. I april 1939 gikk nemlig Scheflo av som redaktør med et ikke så lite spørsmålsteget forbundet til årsaken, som markerer en naturlig avslutning av undersøkelsen. Jeg har valgt å starte oppgaven ved den første Moskvaprosessen fordi den utløste striden *rundt* Trotskij-saken. Det er ikke Trotskij som er hovedfokuset i oppgaven, men hva våre hovedaktører var uenige om. Revolusjonshelten var et stridsfokus hos våre hovedaktører frem til han forlot landet i slutten av 1936. Det er således helt naturlig å starte oppgaven ved den første av de tre prosessene, og avslutte den med Scheflos pensjonering.

1.3 Historiografi

Det er skrevet uproporsjonalt lite om konflikten i Kristiansand Arbeiderparti i forhold til dens relevans i Arbeiderpartiets historie. Eirik Sundvalls masteroppgave fra 2013 dekker Arbeiderpartiets forhold til Sovjetunionen fra 1939 – 1940 og den verdikampen mange

partimedlemmer måtte ta med seg selv i perioden.² Nært forbundet med dette ligger temaet i min oppgave. Sundvalls bok fra 2016, *Gerhardsens valg*, ekspanderer på forskningen fra hans masteroppgave. Boken tar for seg Arbeiderpartiets forhold til Sovjetunionen og kommunismen fra 1917 til 1949. Sundvall nevner Kristiansand som et brennpunkt for ideologisk strid, men gjør ingen inngående undersøkelse eller analyse av lokallaget. Det vil min undersøkelse gjøre, og således tette et gap i forskningen på Arbeiderpartiets historie.

Det finnes ingen litteratur, med unntak av én artikkel, som har behandlet temaet eksklusivt. Forøvrig finnes det flere verk hvor konflikten har vært et undertema. Blant annet har Oddvar Høidals *Trotsky i Norge: Et sår som aldri gror* dekket konflikten i Kristiansand over to sider. Thomas Olsen, arkivar ved statsarkivet i Kristiansand, skrev i 2018 artikkelen *Da Trotsky splittet Kristiansand Arbeiderparti* som dekket perioden fra første Moskvaprosess til lokallaget byttet partiformann i 1937. I 1956 utgav historiker Øystein Rostad Woxeng boken *Kristiansand Arbeiderparti: 1906 – 1956*. Konflikten fikk knapt én side i verket. Tidligere redaktør av *Sørlandet*, og historiker, Reidar Mosland gav i 2004 ut boken *Arbeideren i sentrum : Historien om Kristiansands Arbeiderforening etter 1936* som også kort berører konflikten.

Høidals verk dekker konflikten kort og konsist, og jeg bygger i høy grad videre på hans analyser. Forøvrig kommer den, som den naturligvis måtte i sine korte trekk, til kort i å forklare årsaken til det han konkluderer med. Olsen skrapte på overflaten da han påpekte at Friis og Scheflos uenighet sentrerte seg rundt Trotsky og Sovjetunionen. Hva slags fundamentale holdninger og prinsipper var det disse synene bestod i? Min undersøkelse vil utfylle Olsens analyse, og svare på disse spørsmålene. Woxengs verk er deskriptivt, og forsøker ikke å forklare årsakene til striden i Kristiansand. I Moslands korte behandling av konflikten hevdes det at Friis fikk Scheflo avsatt fra redaktørstolen i *Sørlandet*. Dét synspunktet vil jeg utfordre.

De to bøkene med desidert mest litteratur om konflikten er selvbiografien til Jakob Friis og en artikkelsamling i bokform samlet av Inge Scheflo, Olav Scheflos sønn. Disse er blitt brukt i løpet av oppgaven der kildene kom til kort. At oppfatningene i disse to verkene er sterkt påvirket av opphavspersonens syn på saken er også tatt hensyn til i arbeidet. Det kan også virke som at *Olav Scheflo som politiker og menneske* har vært populær blant de prosjektene nevnt i forrige avsnitt som ble publisert etter 1974. Flere oppfatninger fra denne artikkelsamlingen, og

² Eirik Wig Sundvalls *Nazikommunisme? Arbeiderpartiets syn på Sovjetunionen 1939 – 1940* fra 2013 viser hvordan de fleste Arbeiderpartifolk snudde i sitt syn på Sovjetunionen etter ikkeangrepspakten mellom Hitler og Stalin den 23. august 1939. Pakten mellom de to stormaktene viste dermed at mye av den kritikken Trotsky hadde kommet med ovenfor Sovjetledelsen stemte. Det ble tungt for mange Arbeiderpartifolk å svelge.

da særlig fra artikkelen *Redaktøren og anti-stalinisten* av Olav Brunvand jr., går igjen i disse. Selvbiografien *Bevegelsen og målet: mitt liv i arbeiderbevegelsen* av Jakob Friis, utgitt i 2011 av hans sønn Aage Friis og med etterord av Per Maurseth, er betydelig nyere og har dermed ikke fått samme betydning i forskningen på lik linje som Inge Scheflos artikkelsamling.

Av oversiktsverk nevner ikke *Partiets salt* av Terje Halvorsen konflikten i Kristiansand. Den omtaler imidlertid AUF-laget i Kristiansand som «et tyngdepunkt» i opposisjonen mot nyorienteringen (reformismen) som fant sted i partiet tidlig på 1930-tallet.³ Dette stemmer godt overrens med mitt inntrykk av Lund Arbeiderungdomslag (Lund AUL) i perioden mitt tema dekker. Dette vises blant annet gjennom Brunvand jr. sin frykt for at Scheflo ikke skulle være revolusjonær *nok* da han ankom Kristiansand.⁴ I tillegg bygger dette opp under hva mye annen litteratur om temaet også mener; at Scheflo hadde stor innflytelse over, og fant stor støtte, i ungdomslagene i Kristiansand.

Selv om *Klassen og Nasjonen* av Tore Pryser heller ikke nevner den lokale konflikten, er det fortsatt noe viktig som kan hentes ut av de seks sidene om synet på Moskvaprosessene. Nemlig Martin Tranmæls holdning til «trotskistene» i partiet. Dette det går an å trekke linjer mellom Tranmæls holdning, som var førende på et nasjonalt plan for partiet, og den lokale grupperingen i Kristiansand som motsatte seg Trotskijs politiske syn. Pryser sin behandling av temaet kommer også inn på et undertema i min oppgave; hvordan dynamikken mellom de lokale grupperingene og den sentrale ledelsen var. Imidlertid går ikke drøftelsen, igjen, inn på den lokale konflikten, men motsetningsforholdet mellom Tranmæl – Scheflo grupperingene. Basert på dette, og kildematerialet fra det lokale laget, har jeg kunnet få et mye større innblikk i dynamikken mellom de tre grupperingene.

Johan Nicolay Tønnessens verk *Kristiansands historie 1914 – 1945: i krigens århundre* dekker derimot konflikten mellom Friis og Scheflo over to sider. Imidlertid er det mindre fokus på hva som skjedde mellom det store møtet med justisminister Lie i 1937 og Scheflos pensjonering, enn det som skjedde før og etter. Analysen kommer i likhet med flere av de andre verkene litt til kort da Tønnessen påpeker at det var Trotskijs besøk som hadde gjort Scheflo til en «overbevist trotskyist».⁵ Analysen skrapet dermed bare overflaten av *hvorfor* det ble konflikt i partiet. Oppfatningen om at det var Friis som fikk Scheflo avsatt fra redaktørstolen finner vi

³ Halvorsen & Jensen 2003: 180

⁴ Scheflo 1974: 20

⁵ Tønnessen 1974: 348

igjen i Tønnessens verk, og siden verket kom ut i 1974 (før Moslands verk) kan vi regne med at det er her Mosland har sin oppfatning fra.

Av hovedoppgaver er det særlig to prosjekter som er sentrale. Terje Skaufjords *Venstreopposisjonen i DnA 1933 – 1940* fra 1977 kartlegger sentrale aktører med ideologisk bosted på venstresiden i partiet. Spesielt brukbar har oppgaven vært for mitt prosjekt i å få en oversikt over Friis og Scheflos politiske innstillinger på 1930-tallet. Dette har gjort det mulig for oppgaven å se utover *bare* synet på Sovjetunionen. Slik har jeg kunnet bygge en sammenheng mellom de ideologiske strømningene i partiet og striden i Kristiansand. Skaufjord sin oppfatning av konflikten er den at det som i utgangspunktet var en ideologisk debatt utviklet seg videre til en maktkamp i lokallaget. Dette synet vil gjennomgående drøftes gjennom undersøkelsen. Øyvind Ihles *Den norske Arbeiderbevegelsen og Moskva-prosessene* fra 1964 kartlegger de forskjellige grupperingenes innstillinger til prosessene på et nasjonalt plan. Ihles undersøkelse har vært en god inngang for meg til de grunnleggende oppfatningene om gruppene *utenfor* Kristiansand, og har gitt meg analytiske verktøy jeg tar i bruk gjennom oppgaven samt et utgangspunkt for å forstå de lokale grupperingens posisjoner.

Som jeg vil vise fanger imidlertid ingen av de omtalte verkene det jeg anser er essensen av konflikten, og i forlengelse hvorfor saken i ettertid fremstod som et sår for partifolk. Min masteroppgave fyller dette kunnskapshullet.

1.4 Sentrale begreper

«Arbeiderbevegelsen», «revolusjonær», «reformist», og «marxist» er sentrale begreper i oppgaven som må utdypes. Med arbeiderbevegelsen refererer jeg til alle typer organisasjoner med tilknytning fagbevegelsen eller de sosialistiske og kommunistiske partiene. Begrepene revolusjonær og reformist representerer to ulike strategiske fremgangsmåter. De revolusjonære ønsket rask omveltning av samfunnet, mens de reformistiske ønsket gradvis forandring over tid. Innbakt i disse begrepene ligger også forskjellige forståelser av begrepet «klassekamp». De revolusjonære i arbeiderbevegelsen anså det gjerne som umulig å reformere samfunnet, da de oppfattet sin situasjon som en kamp mellom borgerskapet og arbeiderklassen. Ofte anså også reformistene at de befant seg i en kampsituasjon med borgerskapet, imidlertid fantes det hos disse en holdning som godt oppsummeres av innstillingen til partiledelsen da partiet skulle samles etter splittelsesårene på 1920-tallet; «et gram makt er viktigere enn et tonn resolusjoner».⁶ Med marxist referer jeg til teoretikere som trakk tungt på Karl Marx'

⁶ Maurseth 1987: 533

teorigrunnlag. Nært begrepet marxist finner vi også begrepene «dogmatiker», og «doktrinær». I perioden vi skal ta for oss anvendtes disse begrepene gjerne som skjellsord i samme åndedrag som «salongradikalere» om intellektuelle i bevegelsen som klinget seg til teoretiske læresetninger, da oppfatningene om disses anvendelighet ikke alltid var på samme bølgelengde.

1.5 Stalins skygge over Agder

Oppgaven er delt inn i åtte kapitler, inkludert innledning og konklusjon. I bakgrunnskapittelet «Fra revolusjonære til sosialdemokrater» følger jeg hovedtrekkene i Arbeiderpartiets utvikling gjennom 1920-tallet og tidlig 1930-tallet. Jeg følger også våre to hovedaktører, Scheflo og Friis, gjennom denne perioden. I tillegg behandler jeg den internasjonale konteksten, og fletter den sammen med den nasjonale, og lokale. Det er ikke mulig å behandle temaet oppgaven søker å undersøke uten å se dette i sammenheng med begivenhetene tidligere i tiåret og tiåret forut. Oppgaven er kronologisk lagt opp, hvor kapitlene tre, fire og fem behandler året 1936 og deler av 1937. Kapittel seks behandler året 1937, og kapittel syv behandler året 1938 frem til april 1939. Perioden vi her tar for oss var i all hovedsak preget av opptrappende motsetninger mellom arbeiderbevegelsen og de fascistiske bevegelsene i Europa. Innad i arbeiderbevegelsen var det også store motsetninger. Hvorfor fikk disse motsetningene så godt grep om Kristiansand-laget?

Kapittel 2: Fra revolusjonære til sosialdemokrater

«Ett gram makt betyr mer enn et tonn programmer og resolusjoner».⁷

I tiårene som fulgte etter den russiske bolsjevikrevolusjonen i 1917, ble arbeiderbevegelsen, både i Norge og internasjonalt, preget av ideologisk strid. Dels handlet det om en kamp mellom reformister og revolusjonære, men det dannet seg også ulike fløyer innad i den revolusjonære gruppen. Når jeg i denne undersøkelsen studerer konflikten mellom Olav Scheflo og Jakob Friis i Kristiansand Arbeiderparti på slutten av 1930-tallet, er det en slik fløydeling det her er tale om. Ut fra en forventning om at konflikten best kan forstås på bakgrunn av den debatten de to hadde forholdt seg til og hadde vært en del av gjennom hele perioden siden 1917/18, skal jeg i dette kapitlet gi et utkast av de sentrale utviklingstrekkene i bevegelsen – splittelser, så vel som samlingsprosesser – i 1920-årene og den videre utviklingen frem til 1936. Først vil jeg ta for meg bakgrunnen for splittelsene, for deretter å redegjøre for hva partisprengingen bunnet i. Så vil jeg redegjøre for den ideologiske utviklingen i partiet som førte til samling i 1927. Kapitlet vil ikke bare følge den nasjonale, og ideologiske, utviklingen i partiet, men også hvordan våre to hovedaktører navigerte gjennom disse. Til slutt vil jeg redegjøre for årsaken til nyorienteringen på starten av 1930-tallet, og binde den lokale, nasjonale, og internasjonale konteksten konflikten oppstod i sammen.

2.1 Moskvatesene og de ideologiske linjene i den internasjonale arbeiderbevegelsen

4. mars 1919 dannet bolsjevikene sin egen internasjonale organisasjon i Moskva, Den tredje internasjonale, også kalt Komintern (kommunistiske internasjonale). Komintern skulle erstatte Den andre internasjonale, som hadde brutt sammen ved krigsutbruddet i 1914, da de sosialdemokratiske medlemspartiene viste støtte til sine representative lands krigsbestrebelsler. Det norske Arbeiderpartiet var representert og ble medlem av Den tredje internasjonale.⁸ I 1920 var det dags for Kominterns andre kongress, og situasjonen siden den forrige hadde forandret seg betydelig. Organisasjonen var nå i sterk vekst. Under den første kongressen, i 1919, hadde bolsjevikene vært isolert, og deltakelsen var nokså tilfeldig. Et år senere hadde bolsjevikene konsolidert sin makt etter flere store seire i borgerkrigen mot de hvite. På den første kongressen deltok bare 35 delegater, mens på den andre var det opp til 170. Blant disse hadde norske organisasjoner 10 utsendinger, hvorav seks var fra AP. To av de var Friis og Scheflo. Reisen

⁷ Ibid.: 329

⁸ Egge 1995: 10 & 12

deres hadde vært ytterst dramatisk. Den innebar smugling over grensen med båt og et lokomotiv som tok fyr opptil flere ganger.⁹ Scheflo og Friis var født i Trøndelag, begge i 1883. Scheflo ble ført inn i arbeiderbevegelsen da han skadet seg på sjøen og begynte å jobbe i arbeiderpressen. Han var først og fremst journalist, og møtte etter hvert Tranmæl gjennom arbeidet sitt. Møtet med Tranmæl førte han videre til å bli en av de ledende blant den radikale fløyen som erobret makten i Arbeiderpartiet i 1918. Etter dette ble han valgt som redaktør av partiets hovedorgan, Social-Demokraten, men måtte gå av i 1921 på grunn av motsetninger innen den radikale fløy. Friis på sin side kom inn i arbeiderbevegelsen gjennom filologstudiet i hovedstaden. Omgangskretsen hans skulle etter hvert bestå av kjente politikernavn som Edvard Bull og Kyrre Grepp, som sammen med Scheflo og Tranmæl utgjorde den radikale venstrefløyen i partiet. Friis arbeidet fra 1902 til 1920 med å skrive artikler for Social-Demokraten, med noen avbrekk med arkivarjobber forskjellige steder i landet.¹⁰

De norske delegatenes opphold i Moskva og på Kominterns kongress var preget av den Røde armés offensiv mot Warszawa, men det viktigste var de 21 opptakskravene som ble presentert (Moskvatesene). Friis kunngjorde på kongressen at Det norske Arbeiderpartiet ønsket å beholde sin tradisjonelle organisasjonsform, den formen som gjorde Arbeiderpartiet til et masseparti. Dette stod stikk i strid med tesene som Lenin hadde lagt fram under kongressen.¹¹ De fleste Arbeiderpartiene i Europa hadde innen 1920 begynt å orientere seg mot den nye internasjonale. Tesene kom dermed som et sjokk på de fleste. De var ment for å splitte partiene, og å isolere og gjøre høyre og sentrumsfløyene svake. Sosialdemokratismen, altså tanken om å kunne vokse seg inn i borgerskapets samfunn, var direkte bedragerisk. Samfunnet måtte endres med kamp, noe annet nyttet ikke. For å forstå motstanden mot tesene i Norge er det viktig å forstå konteksten de russiske bolsjevikene kom fra. Denne konteksten utgjør nemlig premisset for tesene; bolsjevikene snakket ut fra en reell krigssituasjon. Nemlig den borgerkrigen de stod midt i. Problemet var bare at store deler av resten av bevegelsen ikke kjente seg igjen i en slik krigersk tilstand.¹²

De 21 betingelsene i Moskvatesene pekte ut Norge som et av landene med en betydelig reformistisk og sentristisk fløy. Tesene stilte krav til medlemmene av organisasjonene, med sikte på å rense ut alle til høyre for kommunistene. Partiledelsen i Arbeiderpartiet stod nå ovenfor et vanskelig valg. Sosialdemokratene hadde allerede før noe valg ble avgjort uttrykt

⁹ Maurseth 1987: 138 – 139 & Sundvall 2016: 23 - 24

¹⁰ Friis 2011: 17 – 19, 158 & Scheflo 1974: 9 - 10

¹¹ Maurseth 1987: 139 & Sundvall 2016: 46 - 47

¹² Sundvall 2017: 68 - 71

seg for å bryte ut og danne eget parti. På motsatt side var valget like enkelt for kommunistene. Om Arbeiderpartiet valgte å tre ut av Komintern skulle det dannes et kommunistparti på dagen.¹³ Tre av arbeiderpartipressens redaktører hadde vært til stede under den andre kongressen i Moskva hvor tesene ble fremlagt for første gang. To av disse skulle starte en kampanje for å få tesene akseptert, mens den siste jobbet iherdig imot betingelsene. Scheflo var den redaktøren som endte opp med å få mye av æren for Kominterns seier i den norske tesestriden.¹⁴ De som var imot mente at Norge burde ta «imot det gode fra Østen, men ikke råskapen».¹⁵ Debatten herjet fritt i pressen fra slutten av oktober. Gunnar Ousland oppfordret den sosialdemokratiske opposisjonen til å fortsette med den «indre linjen». Han ønsket med andre ord at sosialdemokratene skulle jobbe fra innsiden av partiet, i motsetning til de ønsker som var uttrykt om å tre ut for å starte eget parti. Oppfordringen kom på bakgrunn av en antakelse om at Martin Tranmæl aldri kunne godta tesene på grunn av hans politiske historie.¹⁶

Ousland satte her fingeren på noe viktig. I 1918 vant den revolusjonære linjen makten i Arbeiderpartiet, med Kyrre Grepp som leder. Tranmæl stod høyt oppe i det nye makthierarkiet og sammen med Scheflo ledet de to hver sin fløy under Kyrre Grepps revolusjonære del av partiet. For Tranmæl gikk veien til proletariatets diktatur *gjennom massene*, altså grasrota i fagbevegelsen.¹⁷ Dette var en stor motsetning til tesene, som krevde at partiet skulle være den førende hånd i bevegelsen. Scheflo på sin side ledet en gruppe som hadde hatt en ideologisk utvikling i bolsjevikisk retning.¹⁸ «Sentristerne» hadde også en lederfigur som gjorde seg relevant i tesestriden, Ole Lian. Han talte hardt imot innmeldingen i Komintern. Alle disse lederfigurene var med i den komitéen som arbeiderpartiet satt ned for å utvikle en innstilling til tesene. Flertallsforslaget, fra Grepp, Scheflo og Tranmæl, innebar innmelding i Komintern på visse vilkår. De tre ble sendt til Tyskland for å forhandle med Kominterns eksekutivkomité (EKKI) formann, Grigorij Sinovjev. Forhandlingene endte med en avtale om Arbeiderpartiets innmelding med visse reservasjoner. Avtalen ble landsstyrets flertallsinnstilling som landsmøtet vedtok i 1921.¹⁹

¹³ Maurseth 1987: 149 - 154

¹⁴ Ibid.: 156

¹⁵ Friis 2011: 105

¹⁶ Bjørgum 1976: 63

¹⁷ Masdalen 1993: 177

¹⁸ Maurseth 1987: 161

¹⁹ Ibid.: 161, 163 - 164

2.2 Sosialdemokratene bryter ut

Det var imidlertid ikke slik at medlemskapet i Komintern ble vedtatt uten protest fra mindretallet, og for oppgavens betydning er særlig én av innvendingene relevante; mindretallet forkastet tesene på bakgrunn av den grunnleggende oppfatningen om at perioden de levde i var borgerkrigens periode. For visse land kunne en slik forutsetning stemme, men ikke for Norge, mente sosialdemokratene. For de norske kommunistene stod et annet spørsmål mer sentralt; skulle samfunnet styres inn i sosialismen med jernhånd fra partiets møterom eller skulle det styres via massene, fra talerstolen? «Sentristene», med Lian i spissen, inntok som navnet tilsier et mer sentralt standpunkt til spørsmålet. «Sentristene» anså seg selv som revolusjonære, men revolusjonen hadde et lengre perspektiv, og skulle oppnås med både parlamentariske og utenomparlamentariske metoder.²⁰ Sosialdemokratene og sentristene stod med andre ord i fare for å bli rensset ut av eget parti, på grunn av Moskvatesene. Den sosialdemokratiske fløyen forstod hvilken retning dette bar.

Allerede før landsmøte i 1921 hadde sosialdemokratene bestemt seg for å danne eget parti. Historiker Per Maurseth viser til tre motiver som årsak for dette; for det første antok sosialdemokratene at landsmøtet ville følge landsstyrets flertall. For det andre ble samholdet i opposisjonen mot tesene til dels sprikende. For det tredje var det stortingsvalg høsten 1921, hvilket gav et sterkt insentiv for å få partiet stablet på beina. Partiet ble dannet, sikret seg en sterk posisjon i de folkevalgte organer, og endte dermed med en sterk organisasjon. Ti av atten stortingsrepresentanter sluttet seg til partiet. På bakgrunn av dette, samt en forventning om at den tause majoriteten i Arbeiderpartiet skulle vende ryggen til bolsjevikene, hadde partiet høye forventninger til stortingsvalget.²¹ Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti (NSA) endte med å kapre en tredjedel av APs velgere under valget den høsten.²² Det var dermed ikke noe mysterium hvordan tesestriden skulle ende da landsmøtet samlet seg den 25. mars 1921. Møtet førte allikevel med seg én overraskelse i form av omrokking i partisystemet. Tranmæl skulle avløse Scheflo som redaktør av Social-Demokraten (hovedorganet til partiet), og Scheflo skulle avløse Friis som partiets representant i EKKI og velges som sentralstyremedlem. Det fantes, som vanlig i partiet, overfladiske grunner til dette. Under overflaten lå for øvrig mer realpolitiske motiver; Tranmæl ønsket ikke at Scheflo og Friis (med flere) skulle «bestemme indholdet i vor kamp». De forsømte det Tranmæl mente var det viktigste momentet i

²⁰ Ibid.: 168 - 169

²¹ Ibid.: 171, 173 - 174

²² Halvorsen & Jensen 2003: 117

bevegelsen, *grasrotbevegelsen på arbeidsplassen*. Med redaktørrollen i Social-Demokraten skulle han dreie partilinjene tilbake på Fagopposisjonens kurs. Fra redaktørstolen spilte Tranmæl en helt sentral rolle i bevegelsen, og der ble han sittende fram til 1949.²³

2.3 Moskvakommunistene bryter ut

I 1923 blusset det opp til en ny partistrid. Den skulle gå fra å være en utelukkende norsk strid, ut ifra norske erfaringer, til å komme på den internasjonale radaren. Striden ble etter hvert koblet til Kominterns nye parole om *enhetsfront*, og endte opp med å handle om organisasjon og disiplin etter at Kominterns ledelse grep inn. De gamle fraksjonene ble midlertidig omgruppert til en «for eller mot internasjonale» motsetning.²⁴ Hva gjaldt enhetsfront mente Tranmæl og flertallet i sentralstyret at AP stod sterkt nok uten støtte fra høyre, og at en enhetsfront bare ville styrke sosialdemokratene. EKKI gikk imidlertid bak ryggen på sentralstyret via sine folk i AP for å få det som de ville. Partiet og Komintern kom etter dette stadig mer på kant. På kongressen i 1922 ble «det norske spørsmålet» avgjort enstemmig. Årsaken var at EKKI hadde erklært hvordan vedtaket skulle stemmes over på forhånd, og de som gikk imot ordren risikerte å bli ekskludert. Den norske delegasjonen måtte gi opp kampen, på tross av at flertallet var dypt uenig i vedtaket. Det var som Edvard Bull sa slik at «den «demokratiske sentralisme» var unektelig mer sentralistisk enn demokratisk». Dette handlet i stor grad om en motsetning mellom de «individualistiske» og de «autoritetstro» kommunister.²⁵

Norge var som medlemsland viktig for Komintern, og EKKI sendte derfor ut Karl Radek og Nikolai Bucharin for å inngå kompromisser og for å dekke over motsetningene mellom organisasjonene. Disse plasterlappene varte ikke lenge, for i februar 1923 ble Kristianiaforslaget fremmet og vedtatt. Forslaget fungerte som et ledd i utviklingen mot bruddet mellom de to organisasjonene.²⁶ Selve bruddet kom på et ekstraordinært landsmøte i november 1923. Ungdomsforbundet på sin side måtte velge mellom partiledelsen og Internasjonalen, hvor den valgte sistnevnte, i et forsøk på å erobre partiet for sin egen linje. Dette forsøket mislyktes, og førte til brudd med moderpartiet og splittelser i egne rekker. Ungdomsforbundet opphørte dermed som arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon, og partiet måtte i gang med å reise et nytt forbund.²⁷ Scheflo og Friis måtte også ta noen tunge avgjørelser under novemberlandsmøtet. Friis valgte å stå med Tranmæl, på tross av at hans hjerte fortsatt

²³ Maurseth 1987: 176

²⁴ Ibid.: 252 - 254

²⁵ Bull 1948: 278 - 280

²⁶ Ibid.: 281 - 282

²⁷ Halvorsen & Jensen 2003: 136

var hos Komintern. Scheflo på sin side, gikk med utbryterne og dannet Norges Kommunistiske Parti (NKP).²⁸

2.4 Mot samling

Fra splittelsen i 1923 ble det en intens kamp mellom AP og NKP om å bli ansett som det reelle kommunistpartiet. Polemikken mellom de to partiene kunne til tider bli veldig skarp. For øvrig stod solidaritet og samhold som en grunnverdi i arbeiderbevegelsen. For et arbeiderparti var det derfor både prinsipielt og politisk belastende å stå som ansvarlig for splittelsen av 1923, og en vinning å stå som talsmann for samling. Alle tre partiene stod dermed med et insentiv for å virke samlende utad, men stilte i realiteten krav som gjorde ethvert samlingsforsøk uopnåelig. Den første fasen i samlingsprosessen, fra splittelsen i 1923 til stortingsvalget i 1924, var også preget av at styrkeforholdene mellom partiene var ukjent. Stortingsvalget avgjorde dette, og styrkeprøven endte i favør AP. Etter stortingsvalget ble samlingsspørsmålet fort reist igjen, hvilket markerte starten på den andre fasen, fram til forhandlingsbruddet i 1926. Rundt årsskiftet 1924-1925 skjedde nemlig et linjeskifte hos Komintern. Stalin hadde hoppet fra venstrealliansen til høyrefløyen og sikret seg makten over Internasjonalesen.²⁹

Med maktskiftet og høyredreiningen i Komintern kom også en høyredreining i NKP. Scheflo hadde markert seg til høyre i partiet da han etter stortingsvalget anklaget venstrefløyen for å opptre for radikalt. Han måtte like etterpå gå av som redaktør for Norges Kommunistblad. Med høyredreiningen i Komintern fikk også høyrefløyen i NKP ny giv, og Scheflo fikk ansvaret for å starte en kampanje for et parti etter modellen det britiske Labour Party. Labour Party modellen baserte, og baserer seg, på en løs sammenslutning av politiske og faglige organisasjoner. Samling ble nå fra NKP sin side sett på som institusjonalisert enhetsfront. NKP og AP møttes gjennom vinteren 1926 i forhandlinger, men AP nektet å gå med på en Labour Party modell for det nye partiet. Rundt samme tid gjennomgikk AP også en organisatorisk innstramming, samt en «ideologisk utvanning». Innstrammingen førte til at den venstreradikale gruppen Mot Dag ble presset ut av partiet, hvilket igjen dreide partiet i en høyreretning som åpnet for samling med NSA.³⁰

Kort tid etter forhandlingsbruddet i fase to, i februar 1926, sendte AP sitt eget samlingsforslag til de andre partiene. NKP avviste forslaget på grunn av deres Labour Party parole, hvilket tillot

²⁸ Friis 2011: 130 - 131

²⁹ Maurseth 1987: 407 - 415

³⁰ Ibid.: 415 - 422

organisert fraksjonering innad i partiet. Dette kunne ikke AP godta. NSA på sin side godtok forhandlinger uten forhåndsbetingelser. Det største hinderet for NSA var kravet om brudd med deres internasjonale forbindelse, Den Sosialistiske Arbeiderinternasjonalen (SAI). SAI gav imidlertid sin velsignelse til å foreta samlingen, og dermed tre ut av organisasjonen. På samlingskongressen mellom NSA og AP ble det klart at prinsippprogrammet som skulle vedtas bar preg av kompromiss med uklare formuleringer som kunne tolkes i hver sin retnings favør. En av de som prøvde å fremtvinge klarhet var Friis, men hans tale falt for døve ører.³¹ Friis innehadde på tidspunktet redaktørstillingen i Rjukan Arbeiderblad. Kort tid etter samlingskongressen prøvde sentralstyret i AP sammen med bladstyret for avisen å avsette Friis som redaktør. Oscar Torp, Arbeiderpartiets formann, deltok på generalforsamlingen for å gjennomføre kuppet ifølge Friis selv. Friis vant imidlertid kampen, men det ble klart for han at han hadde politiske fiender i bevegelsen. En annen ting som han ble meget klar over var at partiet nå hadde gått over i en «parlamentarisk-reformistisk» periode, hvor det i første omgang gjaldt å vinne frem ved høstens stortingsvalg.³²

2.5 Regjeringsforsøk og partibytter

På bakgrunn av samlingen med NSA og et fremragende stortingsvalg i 1927 dannet AP sin første regjering med Christopher Hornsrud i spissen. Regjeringen falt imidlertid to uker etter inntredelse på sin egen regjeringserklæring, men selve regjeringsspørsmålet skapte strid i arbeiderbevegelsen. Det var nemlig stor uenighet om hvorvidt partiet i det hele tatt skulle danne regjering.³³ Scheflo stilte seg personlig positiv til regjeringen, hvilket etter hvert skulle få konsekvenser.³⁴ Friis på sin side var noe mer reservert til regjeringsdannelsen. Han mente imidlertid at den i det minste var et varsel til borgerskapet om at en ny tid var begynt i Norge, og at den viste at arbeiderklassen var beredt til å møte vold med vold.³⁵ Det var også mange fremtredende figurer i partiet som hadde uttalt at de ikke ville gå i mindretallsregjering for å drive med «ministersosialisme». Historiker Berge Furre mener imidlertid at på grunn av en tilstrømming av nye velgere, hovedsakelig som konsekvens av parikrisen (gjeldskrisen etter 1. verdenskrig), ville det vært vanskelig å bli tatt på alvor av velgerne om partiet takket nei til

³¹ Ibid.: 423 - 428

³² Friis 2011: 145

³³ Maurseth 1987: 430 - 431

³⁴ Scheflo 1974: 104

³⁵ Friis 2011: 150

regjeringsoppdraget. På toppen av det hele hadde sosialdemokratene kommet inn i partiet igjen, og disse var vennligere innstilt til en mindretallsregjering.³⁶

I 1928 byttet både Friis og Scheflo parti. Friis hoppet av fra AP, og gikk inn i NKP. Scheflo motsatt; han gikk fra NKP til AP. Scheflo sitt brudd kom på bakgrunn av NKPs innstilling til Hornsrud-regjeringen, hvilket de hadde tatt etter ordre fra Moskva. Komintern mente at Arbeiderpartiet hadde fått regjeringsoppdraget fordi det stod i borgerskapets interesse, og dette kunne ikke Scheflo stille seg bak. Etter en karanteneperiode ble Scheflo tatt inn i varmen i AP i april 1929.³⁷ Edvard Bull mente for øvrig at Scheflo sitt brudd med NKP kom på grunn av utviklingen i Sovjetunionen. Eksklusjonen av Trotskij og opposisjonen var den egentlige årsaken, og regjeringsspørsmålet den formelle.³⁸ Friis på sin side ble ifølge ham selv utsatt for et bakholdsangrep av egne partifeller under kommunevalget da han kom hjem fra et opphold i Amerika i 1928. Dette, samt at han ble nektet å ytre sine meninger om den kommende storkrigsfaren gjorde det vanskelig for han både å bli i sin redaktørstilling og i partiet.³⁹

2.6 Friis og Scheflo slår seg til ro

Etter «karantenetiden» sin, og et opphold i Arbeiderbladet hvor karrieren hans ble satt «på vent», ble Scheflo etter press fra Karl Rosenløv (en lokalpolitiker i Kristiansand) hentet inn som redaktør av Sørlandet i 1931. Friis beskrev dette som at Rosenløv hadde begått «nærmest revolt» mot sentralstyret. Tranmæl var med andre ord lite fornøyd med posisjonen Scheflo nå satt i. Både han og Friis var redde for at Scheflo «ville falle tilbake til sine gamle guder».⁴⁰ Det skulle jo også vise seg å være noe hold i den angsten de to hadde for Scheflo som redaktør. Det lokale arbeidermiljøet i Kristiansand var også skeptiske til Scheflo. Han hadde jo tross alt vært «Kominterns mann i DnA», og de gamle sosialdemokratene fryktet at de revolusjonære driftene til Scheflo var for sterke. Ungdomsfylkingen på sin side fryktet at han ville innta en for negativ holdning til Sovjetunionen, altså at han ikke ville være revolusjonær *nok*. Dette synspunktet skulle imidlertid snus på hodet i desember 1936. Scheflo var allerede på tiltredelsestidspunktet hardt rammet av leddgikt, og til dels bevegelseshemmet, derfor ble pennen hans foretrukne våpen. Ifølge Olav Brunvand jr. var det heller ingen konflikt rundt den politiske og redaksjonelle linjen

³⁶ Furre 1972: 207 - 208

³⁷ Maurseth 1987: 449 & Scheflo 1974: 11

³⁸ Bull, Krogvig & Gran 1954: 323

³⁹ Friis 2011: 156 - 157

⁴⁰ Mosland 2004: 8 & Friis 2011: 174

Scheflo fulgte de første årene hans i Sørlandet. Det virket som at han endelig hadde funnet en plass hvor han hørte hjemme og kunne arbeide i ro og fred for en arbeiderregjering.⁴¹

Årene etter at Friis meldte seg inn i NKP var preget av hvor sent han hadde meldt seg inn. Ved Vestenuniversitetet i Moskva levde han og hans kone i fattige kår, mest sannsynligvis på bakgrunn av den bebreidelsen den sene innmeldingen førte med seg. I 1932 begynte Friis å ane konturene av det som skulle skje fremover på den internasjonale scenen. På grunn av hans synspunkter på fremtiden ville han ut av politikken, og inn i arkivverket igjen. Han meldte da overgang fra NKP til AP i 1933, og skulle nå gå tilbake til å bare være en «vanlig fotsoldat» igjen. I 1934 åpnet det seg en arkivstilling i Kristiansand, som Friis fikk etter at Tranmæl skrev en artikkel til hans fordel. Lønnen, som Friis skrev selv, var ikke all verdens, men han gledet seg til å slå seg til ro i Kristiansand og, ironisk nok, slippe politisk strid og kamp.⁴² Innstillingen Tranmæl tok til både Friis og Scheflo sine posisjoner da de ankom Kristiansand vil ellers være relevant i senere kapitler, særlig i kapittel syv.

2.7 Kursendring

Det er helt naturlig å adressere den verdensomspennende økonomiske krisen på 1930-tallet i forbindelse med det norske Arbeiderpartiets utvikling. Det globale pengesystemet ble «roknet ved sine grunnvoller», og mange land gikk vekk fra gullstandarden. De nye parlamentariske demokratiene som hadde oppstått etter første verdenskrig hadde ikke lang nok fartstid til å motstå de nye politiske kreftene som kom på banen som et svar på problemet. For arbeiderbevegelsen ble det et spørsmål om å la krisen utspille seg, og dermed la det systemet de foraktet gå mot sin undergang, eller jobbe for å redde det med forbrukspolitik. Et av de nye svarene på de økonomiske problemene som fikk masseoppslutning i starten av 1930-tallet var fascismen. Arbeiderbevegelsen, og Arbeiderpartiet blant dem, kunne ikke la fascistene tilby sin løsning uten konkurranse.⁴³

I tradisjonell liberalistisk teori skal ikke staten drive motkonjunkturpolitikk i nedgangstider. Økonomisk krise må dermed gå sin gang, uten statlig innblanding. Slik var de borgerliges innstilling til krisen ved inngangen av 1930-tallet. Politikken ble likevel motvirket av det økende kravet om at staten skulle gjøre noe for å hjelpe de som stod dårligst stilt i krisetid. Den liberalistiske modellen hadde ifølge Maurseth ingen svar på hvordan føre kapitalismen ut av

⁴¹ Scheflo 1974: 20 - 21

⁴² Friis 2011: 159 - 169

⁴³ Maurseth 1987: 547

krisen uten å ruinere den kapitalistiske økonomiske modellen. Det hadde heller ikke Arbeiderbevegelsen på 1920-tallet. Bevegelsen var enig i at den eneste måten ut av kriser var å totalt avskaffe kapitalismen, innføre sosialisme, samfunnseide produksjonsmidler og produksjon basert på behov - ikke profitt. I 1932 og 1933 kom nye forslag til krisebevilgninger fra Arbeiderpartiet. Oppsiktsvekkende ved disse var ikke ny økonomisk teori, men at Arbeiderpartiet la revolusjonen til side og valgte å arbeide for en opprettholdelse av det kapitalistiske økonomiske system, men med modifiseringer de selv synes var sosialt akseptable. Samtidig satt mange av den eldre garden igjen i partiet og svømte motstrøms mot de nye ideologiske strømningene. Sammen med de nye forslagene til krisebevilgning, og erfaringene partiet hadde gjort seg av Hornsrud-regjeringens fall i 1928, var innstillingen i første halvdel av 1930-årene til å ta på seg regjeringsmakt forandret. Partiet ønsket nå sjansen til å gå inn i en mindretallsregjering velkommen, og sjansen kom. I 1935 trådte Johan Nygaardsvold inn i statsministerembetet, og innad i arbeiderbevegelsen var det ingen strid om regjeringdannelsen. Til og med NKP stilte seg etter hvert positive til Nygaardsvold-regjeringen.⁴⁴ I Kristiansand hang for øvrig de revolusjonære tendensene til dels igjen, blant annet viser historiker Terje Halvorsen hvordan ungdomsfylkingen i Kristiansand var ett av flere tyngdepunkt i venstreopposisjonen i 1934 som stilte seg mot nyorienteringen under sterk påvirkning av redaktør Olav Scheflo.⁴⁵

2.8 Sammensvergelsen og terroristen

Samtidig som den norske arbeiderbevegelsen stadig beveget seg mot reformismen, var Sovjetunionen blitt en totalitær stat preget av diktatur og terror. I 1934 fant sted det som historiker Åsmund Egge omtaler som «århundrets mord» i Leningrad. Den 1. desember ble Sergej Mironovitsj, politbyråmedlem og førstesekretær i kommunistpartiets lokale partiavdeling, drept i politbyråets kontorer. Kirov var et høytstående partimedlem, og mordet ble således både profilert, og politisert. Drapet la nemlig grunnlaget for den statlige terroren som de sovjetiske myndighetene skulle utføre bare et par år etter. Det ble et flott påskudd for Stalin til å renske ut sine politiske motstandere i det russiske kommunistpartiet.⁴⁶ Det gikk et og et halvt år fra Kirov ble drept til Stalin startet den første av de tre skueprosessene, i ettertid kalt Moskvaprosessene, mot blant annet Grigorij Zinovjev og Lev Kamenev. I forkant av prosessen rapporterte den russiske avisen Pravda at de to, sammen med Trotskij som

⁴⁴ Ibid.: 548 – 549, 559, 575

⁴⁵ Halvorsen & Jensen 2003: 180

⁴⁶ Egge 2009: 7 - 11

hovedmann, stod i spissen for en terroristisk sammensvergelse mot Sovjetunionens høyeste ledelse. Gruppen stod anklaget for mordet på Kirov, dannelsen av en terrorgruppe, og attentatforsøk mot høytstående embetsmenn. Videre ble det påstått i den russiske presse «at komplottet nå hadde utviklet seg til det punkt at «dette bunnfall» hadde gjort felles sak med den tyske fascisme».⁴⁷

Trotsky hadde siden juni 1935 oppholdt seg i Norge, mye takket være Olav Scheflo.⁴⁸ Han fikk asyl under betingelsene om at han ikke skulle drive politisk virksomhet i Norge eller mot noen stat som var vennligsinnet mot Norge. Trotsky fikk bo på Wexhall, hos stortingsmann Konrad Knutsen, utenfor Hønefoss. Ikke lenge etter hans ankomst fikk han her besøk av Ole Colbjørnsen, Martin Tranmæl, og justisminister Trygve Lie. De ville forsikre seg om at det ikke fantes noen misforståelser rundt betingelsene for Trotskij's opphold. Trotsky skulle få lov å skrive i utenlandsk presse om sosiale, økonomiske og politiske spørsmål som ikke krenket vennligsinnede stater. Under besøket ble Trotsky intervjuet av Colbjørnsen for Arbeiderbladet. I intervjuet fremkom det meget kritiske uttalelser mot ledelsen i Sovjetunionen. At justisministeren ikke stoppet intervjuet tyder på at han på tidspunktet var innstilt på å la Trotsky uttale seg relativt fritt. I august 1936 hadde noen NS-medlemmer brutt seg inn i Trotskij's oppholdssted på Wexhall, og stjålet noen dokumenter. Tyvene brukte senere dokumentene til å anmelde Trotsky for brudd på oppholdsbetingelsene. Det kom frem at han aktivt hadde samarbeidet med trotskister i Frankrike for å opprette en fjerde internasjonale, med seg selv som leder.⁴⁹ Da nyhetene om Moskvaprosessene nådde Trotsky i slutten av august var han på et ferieopphold på Stangenesholmen i Randesund, sammen med Scheflo og Konrad Knutsen, noen kilometer øst for Kristiansand. Trotsky reagerte kraftig på beskyldningene, og imøtegikk straks anklagene med en uttalelse som kom på trykk i Sørlandet. Han fordømte anklagene som en av verdenshistoriens største politiske forfalskninger. Han viste til at han alltid hadde vært motstander av individuelle terrorhandlinger, og forespurte en uavhengig tredjepart å undersøke dokumentene i anklagen, samt dokumenter han kunne produsere for å redegjøre for egen aktivitet i Norge. Det var dette som ledet opp til den lite omtalte, men dramatiske politiske striden i Kristiansand Arbeiderparti de neste årene.⁵⁰

⁴⁷ Egge 2009: 169 – 170 & Høidal 2009: 136

⁴⁸ Tønnessen 1974: 346

⁴⁹ Pryser 1988: 195 - 196

⁵⁰ Høidal 2009: 136 & Olsen 2018

Kapittel 3: Sørlandet - den internasjonale trotskismens talerør?

«Mangel på [...] saklig lojalitet overfor sovjetstaten har bragt oss i den pinlige situasjon at vi nå har en fange i Hurum som egentlig skulde vært skutt i Moskva».⁵¹

Jakob Friis, 1936

I tiden som fulgte etter den første av Moskvaprosessene i august 1936, som falt sammen med Trotskijs ferieopphold i Kristiansand, delte Arbeiderpartiet i sørlandsbyen seg i to fløyer. På den ene siden stod de revolusjonære «trotskistene», som ble anført av avisredaktøren Olav Scheflo. De ble imøtegått av «stalinistene», anført av Jakob Friis, som var blitt lokal partiformann, og et flertall i partistyret. I et forsøk på å delegitimere «trotskistene» rykket Jakob Friis, «stalinistene» sin toneangivende figur i byen, ut med en historisk dekonstruksjon av Trotskijs revolusjonære bakgrunn. Prosessen og asyloppholdet førte også med seg et internasjonalt perspektiv. Da Trotskij ble utpekt som bakmann for det terroristiske nettverket som var de russiske påtalemyndighetens grunnlag i den første prosess, var det heller ikke unaturlig med en form for diplomatisk reaksjon fra Sovjetunionen mot Norge. Mens de revolusjonære «trotskistene» i Kristiansand krevde opprettholdelsen av asylretten, krevde Sovjetunionen og «stalinistene» den terminert. Dette satt Nygaardsvold-regjeringen, som relativt nylig var kommet til makten, i en svært uhyggelig posisjon. Dette er begivenhetene kapittelet vil behandle, og i lys av disse vil det også svare på hva slags standpunkter de to fløyene i Kristiansand inntok, og hva dette forteller oss om Arbeiderpartiet lokalt, på et tidspunkt da partiet hadde kommet til regjeringsmakt.

3.1 Teoretiske posisjoner

For å forstå konflikten som oppstod i Kristiansand, vil jeg skille mellom fire posisjoner aktører kunne innta når det gjaldt spørsmålet om Trotskijs asyl. Den første posisjonen er for Sovjetunionen, og mot Trotskijs asyl. Disse var mot Trotskijs asyl i Norge fordi de anså han som en fiende av Sovjetunionen. Jakob Friis inntok en slik posisjon. Historiker Øyvind Ihle kategoriserte denne gruppen under begrepet «stalinister», og det vil også denne oppgaven gjøre.⁵² Den andre posisjonen var for Sovjetunionen, og for Trotskijs asyl. Dette er en mer avansert posisjon, som var åpen for å ha to tanker i hodet samtidig. For det første godtok den Sovjetunionen som en «siste skanse» mot nazismen og fascismen, og for det andre var den for

⁵¹ Friis 1936: 5

⁵² Ihle 1964: 25

Trotskijs asyl på bakgrunn av demokratiske verdier. Forfulgte mennesker skulle gis asyl, uavhengig av politisk overbevisning. Dette er den innstillingen Scheflo tok. Ihle kategoriserte denne gruppen under begrepet «trotskister», og det vil også min oppgave gjøre.⁵³ De to gjenværende posisjonene var typiske borgerlige innstillinger. Den tredje var mot Sovjetunionen, og mot Trotskijs asyl, den vanligste innstillingen på borgerlig side på tidspunktet. Den fjerde var mot Sovjetunionen, og for Trotskijs asyl. En mer nyansert posisjon. Den var mot Sovjetunionen fordi staten var illiberal, og for Trotskijs asyl da den var imot statlige overgrep. Ingen av disse fire posisjonene er for øvrig dekkende for den posisjonen Arbeiderbladet tok med Martin Tranmæl i spissen. Posisjonen som Ihle valgte å kalle partiets «sentrum», som var den mest representative holdningen for Arbeiderpartiets offisielle holdning til Moskvaprosessene. Problemet med å kategorisere sentrumsposisjonen riktig er at synspunktet på prosessene var skiftende, mye på grunn av indre partimessige forhold. Det gjaldt, som Ihle skriver, først og fremst å sikre *enheten* i partiet for Tranmæl.⁵⁴ Dette er de overfladiske posisjonene historikere kan tenke seg at var vanlig å inneha på tidspunktet. Det er imidlertid mulig å dykke litt dypere.

Som nevnt har vi vi fire overfladiske posisjoner, altså innstillinger aktørene våre åpenlyst kunne innta. Men hva med de *skjulte* motivene vi kan tenke oss at aktørene opererte ut ifra? Med andre ord den bakomliggende agendaen aktørene hadde. Én slik agenda kunne for eksempel være å rykke Arbeiderpartiet tilbake mot å være et revolusjonært parti. Dette gjelder begge fløyene oppgaven dekker. I forbindelse med dette vil vi blant annet se anklager på tvers av fløyene om å operere under falske flagg. For «trotskistene» måtte i så fall ønsket om å rykke partiet tilbake til det revolusjonære henge tett sammen med å slutte med prinsipiell utglidning, eller ministersosialisme som det også kaltes. En annen agenda kunne være et ønske om å oppnå en sentral stilling i politikken igjen. Det være seg sentralt i et nasjonalt perspektiv, eller sentralt i et lokalt perspektiv. Imidlertid hadde både Scheflo og Friis sentrale roller i Arbeiderbevegelsen i Kristiansand allerede da konflikten utbrøt. I så måte måtte en sentral stilling i lokalt perspektiv være en konsolidering av makt i Kristiansand, til en posisjon hvor det ikke fantes utfordrere. Vi kan også tenke oss at agendaene var én eller flere blandinger av det som er blitt presentert i dette avsnittet.

Vi har nå kartlagt de overfladiske posisjoneringene og de potensielt skjulte agendaene til aktørene våre. Hva sier så historikere om disse aktørenes standpunkter? La oss først ta for oss

⁵³ Ibid.: 38

⁵⁴ Ibid.: 9

Scheflo. Ifølge historiker Terje Skaufjord er det usikkert hvorvidt Scheflo sin opposisjon i perioden kan karakteriseres som en «venstreopposisjon». Dette fordi Scheflo var på linje med regjeringen og partiet i de fleste innenrikssaker, blant annet krisepolitikken, den faglige politikken, og i militærspørsmålet. Det var i all hovedsak i utenriksspørsmål gjeldende Sovjetunionens politikk, både eksternt og intern, at Scheflo kom på kant med eget parti. Dette omtaler Skaufjord som en «trotskistisk» analyse av utenriksspørsmål. Videre i oppgaven vil jeg operere ut ifra denne analysen, men jeg vil stadig ta opp hvorvidt Scheflo *faktisk* stilte seg bak partiets kursendring mot sosialdemokratiet. Årsaken til dette springer ut fra Skaufjords egen analyse; Scheflos kritikk av Folkefronten på bakgrunn av samarbeid med grupperinger som ikke var revolusjonære nok.⁵⁵ Altså motsetningen mellom Scheflos analyse av innenrikspolitiske spørsmål, og utenrikspolitiske spørsmål; hans tilbøyelighet til å kreve revolusjonære holdninger hos utenlandske arbeiderregjeringer, samtidig som han tilsynelatende aksepterte det norske sosialdemokratiet.

Når det gjelder utenlandske arbeiderregjeringer, og særlig Folkefrontregjeringer, inntok Friis et helt motsatt standpunkt. Ifølge Skaufjord ble «Folkefrontperspektivet» altoppslukende for Friis gjennom 1930-tallet. Den voksende fascismen i Europa og hvordan arbeiderbevegelsen skulle håndtere denne ble det overordnede spørsmål i de fleste saker han uttalte seg om, om ikke *alle*. Det vil si at ethvert politisk spørsmål han uttalte seg om ble diskutert fra et perspektiv om at fascismen truet demokratiet, samt at en verdenskrig var nært forestående. Folkefrontperspektivet var med andre ord den oppfatningen at arbeiderbevegelsen midlertidig måtte stå samlet for å bekjempe fascismens fremvekst. Dette kunne blant annet innebære midlertidig samarbeid med reformister og småborgerskapet. Årsaken til at Friis meldte overgang fra NKP til AP i 1933 var, ifølge Skaufjord, Hitlers maktovertakelse. Det tyske kommunistpartiet, det største utenfor Sovjetunionen, hadde sviktet demokratiet. Friis la skylden for fascismens fremvekst hos dette partiet, og sammen med APs store fremgang i 1933 meldte han overgang. Synspunktene hans på internasjonale spørsmål var i 1937 på linje med NKP sine, om vi skal følge Skaufjords analyse. Det vil jeg også hovedsakelig gjøre, men jeg vil, som nevnt, underveis i oppgaven vurdere de eventuelt underliggende motivene som lå til grunn for deres politiske innstillinger. Hovedårsaken til å trekke Friis sine motiver i tvil ligger i en kombinasjon av hans tidligere tilhørighet til NKP, at hans internasjonale synspunkter lå på linje med NKP, og hans åpenlyse støtte til Stalin.⁵⁶

⁵⁵ Skaufjord 1977: 30 & 35 - 36

⁵⁶ Ibid.: 38 & 43

3.2 Posisjonering

Ettersom Scheflo hadde latt Trotskij forsvare seg mot anklagene fremsatt fra Sovjetunionen befant Sørlandet seg i en helt ny situasjon; hele verdens øyne var rettet mot den lille avisen i Kristiansand. 1936 var et stortingsvalgår, og naturligvis ble saken brakt opp i «fascistiske» og «halvfascistiske» aviser, som Scheflo kalte dem. Trotskij-saken ble med andre ord fort en nasjonal valgkampsak. Avisene som opponerte mot Trotskij etter at anklagene ble fremstilt gjorde kontinuerlige forsøk på å vri Trotskijs opphold til en skamplett på regjeringens merittliste. Scheflo, som Trotskijs støttespiller, gjorde seg naturligvis til talsmann for at det ville være en feiltakelse å la dette påvirke regjeringens innstilling til Trotskij. Mer spesifikt mente han at et slikt «politisk tilbaketog» ikke ville ramme Trotskij, så mye som det ville ramme regjeringen foran den kommende valgkampen.⁵⁷ Det Scheflo i realiteten her gjorde, var å innta sin posisjon. Ved å konstatere at borgerpressen her prøvde å *tvinge* regjeringen til å føre et politisk tilbaketog, og at et slikt tilbaketog ville svekke den, satt også Scheflo press på regjeringen. Vi kan spekulere i motivet for å legge et slikt press på regjeringen. Var det Arbeiderpartiets posisjon på stortinget han tenkte på? Eller var det Trotskijs skjebne, og dermed hans egen posisjon i partiet som var motivasjonen? Som vil fremkomme senere i oppgaven er det lite sannsynlig at Scheflos posisjonering, og manøvrering, hadde noe med Arbeiderpartiets posisjon på stortinget å gjøre. Det ble etter hvert overveiende klart at Trotskijs opphold i Norge skulle gjøre livet vanskelig for arbeiderregjeringen.

Som sett i bakgrunnskapittelet var Scheflos agenda, ifølge hans støttespillere, ved hans ankomst til Kristiansand å arbeide for å få innført en arbeiderregjering. Når var det Scheflos prioriteringer som redaktør ble endret? Ifølge Sverre Opsal, som fungerte som partiformann før Jakob Friis og redaksjonssekretær under Scheflo, endret Scheflo sitt syn på Sovjetunionen seg etter samtaler med Trotskij i Randesund, rett før anklagene fra Sovjetunionen kom.⁵⁸ Olav Brunvand Jr. på sin side mente at Trotskij ikke hadde noen innflytelse på hva Scheflo mente om Stalin og hans regime, hverken fra 1935 eller fra besøket i 1936.⁵⁹ Skal vi ukritisk følge Opsals oppfatning er det mye større sannsynlighet for at Scheflos innstilling til Trotskij, og de påfølgende maktkampene i Kristiansand, sprang ut fra en opportunistisk sjel. Leser vi på den andre side Brunvand jr. ukritisk blir vi fôret et narrativ om en mann som uselvvisk var ute etter å oppnå en mer rettferdig verden. Scheflo hadde for øvrig vært i partitoppen i AP mot slutten

⁵⁷ Sørlandet, 15 august 1936, *lederartikkel*

⁵⁸ SAK, ARB – 004, E – emneordnet materiale, Boks 13 – jubileumsberetninger og historikk, Dagbladet Sørlandet 70 år

⁵⁹ Scheflo 1974: 27

av 1910-tallet,⁶⁰ og sittet i NKP ledelsen etter splittelsesårene. Få karakterer, tegnet opp slik som Brunvand jr. gjør, avanserer så langt i politikken som Scheflo gjorde. Sannheten ligger nok i en brytning mellom uselvisk, rettferdighetskjempende menneske, og opportunistisk politiker. Uansett hadde hans arbeid nå fått en omrokking i dets prioriteter; en kontinuitet av arbeiderregjeringen ved makten hadde nå fått plass i baksetet. Det var kampen mot det urettferdige, mot autoritære regimer, være seg fascistiske eller kommunistiske, som fikk hans fulle oppmerksomhet.

I uken etter at anklagene mot Trotskij ble fremstilt gikk det hardt for seg mot Sovjetunionen i lederartiklene i Sørlandet. Utviklingen i bonde- og arbeiderstaten ble beskrevet som blant annet «nedslående» og «uhyggelig». Forberedelsene på prosessen ble sammenlignet med Nazi-Tyskland og det gamle, tsaristiske, Russland. Det fantes fortsatt støtte for tanken om en bonde- og arbeiderstat hos redaksjonen, men støtten til den daværende ledelse ble tydelig trukket. Så lenge ledelsen tydde til å konstruere forbrytelser for å rydde opposisjonelle av banen, kunne den ikke støttes.⁶¹ Noen dager etter kom en lederartikkel med overskriften «en skam for arbeiderstaten». Dette var naturligvis en referanse til prosessen. I artikkelen ble prosessen fremstilt som et angrep på kommunismen som idé. Scheflo skrev at «man kompromitterer ikke bare kommunismen, men Sovjet-Samveldet i seg selv med denne hekseprosess». Vi får her et frempek på hva det hele handler om; en idé, ikke bare en person. Samtidig ble anklagene mot Trotskij, Sinovjev og Kamenev avfeid av redaktøren på bakgrunn av deres rolle i den russiske revolusjon.⁶² At Sovjet-Samveldet var kompromittert, i Scheflos øyne, var det ingen tvil om. Angrepet hans gikk direkte på sakens kjerne; skulle det ikke være rom for opposisjonelle stemmer i kommunismen? Flere aktører, blant annet Friis, sådde imidlertid tvil (behandles om to kapitler) om Scheflos innstilling til demokratiet og åpenheten for å ytre meningsforskjeller. Var det bare fordi Trotskij var i opposisjon at han støttet demokratiske rettigheter? Dette spørsmålet stod nok nært for mange av Scheflos meningsmotstandere. Uansett var dette kjernen av Scheflos angrep på Stalin og «stalinistene».

3.3 Organisasjonsledelsen i Kristiansand imøtegår «trotskistene»

Ni dager etter at Trotskij fikk forsvare seg i Sørlandet ble det holdt et fellesmøte mellom partistyret i Kristiansand Arbeiderparti og bladstyret i Sørlandet. Partiformannen Friis hadde med samtykke av bladstyrets formann, Knut Hagen, sammenkalt møtet i anledning å diskutere

⁶⁰ Friis 2011: 108-109

⁶¹ Sørlandet, 17. august 1936, *lederartikkel*

⁶² Sørlandet, 21. august 1936, *lederartikkel*

den redaksjonelle linje i forkant av valget. Friis uttrykte sin mening om hvilken stilling Sørlandet hadde tatt i Trotskij-saken; ved å vise sin solidaritet til Trotskij hadde bladet gått langt utover forsvaret av asylretten. Hans tydelige frustrasjon kom også til uttrykk i det han ønsket å fratre sin stilling som formann i lokallaget, og si opp sin stilling som medarbeider i Sørlandet. Partifellene fikk etter hvert roet ned Friis, og han trakk til slutt dette tilbake, etter at Scheflo og Karl Rosenløv bebreidet han under henvisning til valgkampen. Det er også under dette møtet at vi ser de første konturene av den striden som skulle komme, i det flere partifeller gav uttrykk for et ønske om å tildele Trotskij-saken mindre plass i Sørlandet.⁶³ Som vi skal se senere, ble ikke disse ønskene etterfulgt av Scheflo. Som nevnt tidligere ble prioriteten i Scheflos arbeid omrokkert, fra å tilsynelatende arbeide for en arbeiderregjering, til å fokusere på autoritære regimer i utlandet. Så hva var motivet bak dette? Søkte Scheflo å styrke sin egen posisjon i bevegelsen, eller jobbet han for at Trotskijs anseelse i arbeiderbevegelsen skulle øke? Ideologisk lå Scheflo til dels på linje med Trotskij i de større spørsmålene,⁶⁴ og slik sett er det ikke utenkelig at hans harde standpunkt for asylretten i realiteten var for Trotskijs politiske vinning. Forklaringen svikter dog litt da kampen for Trotskijs asyl tapes i Norge, mens «trotskistene» fortsetter kampen mot Stalin.

3.4 Historisk dekonstruksjon

Etter fellesmøtet tok Friis til offentlig motmæle mot Scheflo. I en artikkel i «Veien frem» angrep Friis arbeiderregjeringen for å ha gitt Trotskij oppholdstillatelse. Han mente det var historie- og kunnskapsløst om Trotskijs pågående internasjonale virksomhet. Friis mente det ville vært bedre om regjeringen hadde tatt inn et offer for «nazi-justisen» for å demonstrere sin kjærlighet til asylretten, enn å ta inn et offer for «sovjetjustisen». Noe som kan gi en pekepinn på forskjellen på Friis og Scheflo i spørsmålet om asylrett er Friis sitt fokus på *lojalitet* ovenfor Sovjetunionen. Men også lojalitet i form av å ikke virke splittende. Dette så vi utslag av i Friis sin innstilling til partisplittelsen på 1920-tallet, og vi ser det i hans kamp for Folkefronten. I forbindelse med lojalitet, skrev Friis at «mangel på [...] saklig lojalitet overfor sovjetstaten har bragt oss i den pinlige situasjon at vi nå har en fange i Hurum som egentlig skulde vært skutt i Moskva».⁶⁵ Det er nettopp denne typen behandling av opposisjonelle som Friis her gjorde seg til talsmann for som Scheflo reagerte på. Imidlertid hadde Friis et helt annet syn på hva som faktisk var situasjonen i Sovjetunionen.

⁶³ SAK, ARB - 004, A – møtebøker osv, Boks 1, 002 - forhandlingsprotokoller 1932 – 1937, s. 219

⁶⁴ Pryser 1988: 203

⁶⁵ Friis 1936: 5

For Friis var nemlig ikke Trotskij noen revolusjonshelt, slik som han var for Scheflo og mange andre i arbeiderbevegelsen. I det hele tatt, mente han, visste man lite om Trotskij's *egentlige* rolle i den russiske revolusjon, og hans skjebne i etterkant. Siden Arbeiderpartiet hadde stått Moskva, Lenin og Komintern nært gjennom perioden etter den russiske revolusjon og til et stykke ut på 1920-tallet, ble også Trotskij uløselig knyttet til minnene om partiets heroiske periode mente Friis. Dette var et angrep på Scheflo sitt argument om at prosessen måtte være en heksejakt da den angrep gamle revolusjonslegender; «Vårt partis gamle kjærlighet til den russiske revolusjon har fått den tragiske følge at vi er i et ufrivillig motsetningsforhold til Sovjetsamveldet». ⁶⁶

Friis fulgte opp med å skille fløyene i den revolusjonære venstresiden i det pre-sovjetiske Russland. Trotskij og Lenin hadde nemlig ikke alltid vært på samme side i politikken, mente han. Sentralt i kritikken av Trotskij stod de ideologiske motsetningene mellom han og Lenin. For det første mente Friis at Trotskij stilte seg imot Lenins fortolkning av «proletariatets diktatur» under det russiske arbeiderpartis partikongress i London i 1903 hvor bolsjevikene og mensjevikene splittet lag. Trotskij's oppfatning var, ifølge Friis, at denne tolkningen var et «diktatur *over* proletariatet», samtidig som han stilte seg imot bolsjevikenes sentralistiske partioppbygging. For det andre utviklet Trotskij under revolusjonen av 1905 sin teori om «den permanente revolusjon». Kjernen av kritikken mot teorien, skrev Friis, var at Trotskij tok Marx sin lære om overgangen fra den borgerlig demokratiske revolusjon til den sosialistiske revolusjon og gjorde dette til en dogmatisk læresetning. Han mente på bakgrunn av dette at arbeiderklassen aldri måtte stole på andre enn seg selv, og at de ikke kunne søke forbund med småborger- eller bondeklassen. Teorien hadde Trotskij anvendt på den spanske revolusjon, og i sin kritikk av Folkefronten. Lenin på sin side var åpen for å alliere seg med bøndene for å utføre den demokratiske revolusjon. Dette skulle gjøre det lettere å gå videre til den sosialistiske revolusjon. For det tredje organiserte Trotskij i 1912 «Augustblokken» mot Lenin. Dette var et forsøk på å samle en organisasjon mot Lenin, og «å samle om sig det som var levende og levedyktig innen sosialdemokratiet». Blokken bestod ifølge Friis i all hovedsak av «ytterst uensartede elementer» som ikke hadde noe annet til felles enn opposisjonen mot Lenin. Dermed falt den i grus ikke lenge etterpå. Den fjerde uenigheten mellom de to store personlighetene gjaldt, ifølge Friis, verdenskrigen. Trotskij sin holdning til verdenskrigen kunne Friis forklare gjennom hans paroler «hverken seier eller nederlag» og «revolusjonær kamp mot krigen». Ifølge Lenin var dette bare et dekke over tilslutningen til forsvaret av

⁶⁶ Ibid.: 5

fedrelandet, skrev Friis. Lenin stod på sin side bak parolen om «nederlag for det reaksjonære Russland». For han var det karakteren til krigen som var av betydning for innstillingen til den. At han så på den som reaksjonær åpnet for hans synspunkt at arbeiderne ikke bare måtte *ønske* et nederlag, men også *medvirke* til nederlaget, ifølge Friis.⁶⁷

Årsaken til at Friis ville gjøre skillet mellom Lenin og Trotskijs politiske holdninger klart var åpenbart fordi han mente dette ville tydeliggjøre én ting; at det ikke var usannsynlig at Trotskij kunne undergrave Sovjetunionen på den måten han hadde blitt anklaget for i den første av de tre Moskvaprosessene. Som den siste spikeren i kista til «trotskistene» hamret Friis inn poenget om «verdensrevolusjonens basis». Dette hadde han fra Stalin, som argumenterte for at det var *Sinovjev* (og Trotskij og Kamenev må vi anta) som syndet mot den internasjonale revolusjon, og at Sovjetunionen måtte fungere som «den sosialistiske oppbyggingens land» og dermed som «verdensrevolusjonens basis». Arbeiderbevegelsen måtte med andre ord bygge opp Sovjetunionen som et sterkt sosialistisk land før de kunne ta revolusjonen videre internasjonalt.⁶⁸ Men hvordan var dette forenlig med å samtidig arbeide mot sovjetledelsen? Det var det ikke. Fra «stalinistene» sin side ble det med andre ord fremstilt som et «for eller mot»-forhold. Enten var man for Sovjetunionen og arbeidet for videre oppbygging, eller så var man mot Sovjetunionen og undergravde ledelsen. Det fantes for dem ikke noe mellomstandpunkt. Det vil si, man kunne etter deres oppfatning ikke være for en sosialistisk stat, men samtidig undergrave den staten som kom nærmest dette idealet. Trotskijs politiske historie ble slik brukt mot ham selv, og som et ledd i argumentasjonen *mot* hans asylopphold i Norge.

Den siste delen av artikkelen «Fangen på Hurum» i Veien Frem var en tekst Friis også ønsket publisert i Sørlandet.⁶⁹ Han ble her åpenbart blokkert av Scheflo, for teksten kom aldri på trykk i avisen. Denne delen av artikkelen går inn på synet på både Sovjetunionen, men også på «individuell terror». Han skrev at han selv var prinsipiell motstander av «individuell terror», men at han for eksempel sympatiserte med hensiktene bak Friedrich «Fritz» Adlers attentat mot ministerpresident Stürgh i 1916. På lik linje måtte de som så på Sovjetunionen som en bonapartistisk, reaksjonær stat se på den individuelle terroren i Sovjetunionen. Den hadde gode hensikter. Annerledes måtte de som holdt Sovjetunionen som sin ledestjerne se på terroren, de

⁶⁷ Ibid.: 5 - 7

⁶⁸ Ibid.: 8

⁶⁹ Den siste delen av artikkelen «Fangen på Hurum» i Veien Frem finnes i protokollen til Kristiansand Arbeiderparti som vedlegg til fellesmøtet mellom partistyret og bladstyret den 24. august 1936. Hvis Friis ikke fikk den publisert i Sørlandet, skrev han, så ønsket han den i det minste vedlagt protokollen.

som mente at den var «fredens, framskrittets og det arbeidende folks bolverk i verden» slik som han åpenbart selv betraktet den. Det var dette Friis mente det kokte ned til; ens grunnsyn på Sovjetunionen. Oppgaven skal imidlertid vise at sakens kjerne strakte seg utover Sovjets landegrenser.

Trotskij's grunnsyn på Sovjetunionen avslørte hvordan han stilte seg til den individuelle terroren ifølge Friis; unionen var for Trotskij en byråkratisk diktaturstat ledet av en herskende klasse, med en «fører». En karakterisering mange nok ville assosiert med Nazi-Tyskland. Samtidig var Sovjetregjeringens politikk et forræderi mot den russiske og internasjonale revolusjon. Folkefronten var ikke annet en «et lydige redskap i kapitalens hender». I det store og det hele ble Trotskij beskyldt av Friis for å fremstille Stalin som nettopp det den russiske revolusjon hadde gjort opprør *mot*.⁷⁰ For å oppsummere artikkelen og de synspunkter som kommer frem i den kan vi si at Friis så på Trotskij som en splittende faktor i den internasjonale arbeiderbevegelsen. Trotskij fikk stempel som «ultrarevolusjonær» på papiret. Kritikken av Trotskij og trotskismen var i aller høyeste grad at trotskismen fremstilte seg selv som prinsipiell, men at den i realiteten led av politiske utglidninger i alle retninger. Motsatt, i Friis sitt syn på verden, finner vi Stalin og Sovjetunionen. Visse utglidninger av prinsipper var her nødvendig for å holde det sosialistiske samfunnet over vann.

3.5 Nygaardsvold-regjeringen – mellom barken og veden

Dagen etter fellesmøtet mellom bladstyret og partistyret rykket Schefflo igjen ut i Sørlandet med et innlegg om Sovjetunionen og Moskvaprosessen. For det første gjorde han det klart at han ikke delte Trotskij's politiske meninger, og at han stilte seg helt imot planene om å bygge en ny internasjonal organisasjon. Han la likevel vekt på å anerkjenne Trotskij's prestasjoner under den russiske revolusjon, og på Norges plikt til å håndheve asylretten. Dette, sa Schefflo, var ikke bare for Trotskij sin skyld, men enda mer for nordmenn som mennesker. Rettsprinsippet om asylrett kunne jo ikke krenkes uten å senke seg til samme nivå som de han fordømte. Dommen over diktaturet han var vitne til i Sovjetunionen var også klar; et slikt diktatur førte uunngåelig til vilkårlige angrep på befolkningen. Sosialister og marxister var i første omgang ute etter et rettssamfunn hvor *alle* kunne føle seg trygge. For det andre spesifiserte han i samme innlegg at den *politiske kursen* i Sovjetunionen hadde han ingenting imot. Det var den partikulturen som hadde utviklet seg i Sovjetunionen, de metodene som ble brukt internt i partiet, og den hardhendte behandlingen av opposisjonelle han satt seg så

⁷⁰ SAK, ARB - 004, A – møtebøker osv, Boks 1, 002 - forhandlingsprotokoller 1932 – 1937, s. 219

hardnakket imot. Når så den aller største opposenten var blitt varg i veum var det en plikt for ethvert demokratisk land å tilby et fristed.⁷¹ Men hva var det egentlig Trotskij hadde gjort som skulle true hans opphold i Norge?

Som vi har vært inne på tidligere var det noe blandede signaler fra regjeringens side om hva de spesifikke restriksjonene på Trotskij's politiske gjøremål gjaldt. Etter justisminister Lie, Tranmæl og Ole Colbjørnsens oppmuntrende besøk i Wexhall i 1935 fikk Trotskij inntrykket av at regjeringen var svært liberal og at å uttrykke seg om dagsaktuelle utenrikssaker ikke var noe problem. Martin Bolstad, chargé d'affaires i den norske legasjonen i Moskva da anklagene mot Trotskij startet, mente at siden anklagene kom fra en stormakt kunne de medføre vanskeligheter i forhold til asylstatusen. Det gjorde de, og den 29. august kom den offisielle protesten fra Moskva for å ha gitt Trotskij asyl, overlevert av Sovjetunionens delegat til Norge, Ignatij Jakubovitsj, i form av en note. Grunnlaget var at Trotskij hadde brutt sitt løfte om å ikke blande seg inn i *politisk aktivitet*.⁷²

Den 26. august, 3 dager før noten fra Moskva ble overlevert den norske regjeringen, uttalte Schefflo seg nettopp om Trotskij's overtredelser. Ifølge han var Trotskij anklaget i Norge for å skrive en avisartikkel om Folkefronten i Frankrike. Lignende artikler hadde Trotskij også publisert under sine opphold i Frankrike og Tyrkia. Disse inneholdt ikke noe straffbart, bare kritikk av politiske motstandere. Trotskij's status som politisk flyktning var derfor i en særklasse, mente Schefflo; han var den eneste politiske flyktning i verden som ikke dro nytte av ytringsfriheten og bevegelsesfriheten.⁷³ Men hva så med dette kravet fra de russiske myndighetene? Mye tyder på at det var flere kritikkverdige forhold rundt Trotskij's betingelser som ble rapportert til justisminister Lie fra juni 1936 og frem til deportasjonen av Trotskij i desember. Samtidig kom kravet om fratakelse av hans asylrett fra Sovjetunionen. Schefflo satte spørsmålstegn ved kravet fra den russiske regjeringen; hvorfor ble ikke Trotskij krevd utlevert? Det logiske svaret var at anklagerne manglet bevisgrunnlag for beskyldningene sine, og de kunne dermed ikke fremme et slikt krav. Samtidig kritiserte Schefflo regjeringen; de burde da også kunne se at anklagene om samarbeid mellom Nasjonal Samling, Gestapo, Trotskij og ledelsen i AP var «fri fantasi»? Det var da tross alt deres egne partifeller som var blandet opp i konspirasjonen. Samtidig som Schefflo angrep regjeringen, agiterte Friis mot Trotskij og «trotskistene».

⁷¹ Sørlandet 25. august 1936, *Moskva-prosessen*. Olav Schefflo. (Kronikk)

⁷² Høidal 2009: 86, 136 & 169

⁷³ Sørlandet, 26. august 1936, *lederartikkel*

Søndag den 30. August holdt Friis tale ved et Arbeiderstevne i Vennesla. I talen skinner Folkefrontperspektivet, eller den mentaliteten som skulle være altoppslukende for Friis sitt fokus i ethvert utenriksspørsmål gjennom 1930-tallet frem. Arbeiderbevegelsen måtte for all del ikke la reaksjonen slå ned et samlet kommunistparti slik som i Tyskland i 1933, og i talen var Sovjetunionen hans fokus. Talen handlet i stor grad om Nazi-Tysklands strategiske avgjørelser i årene forut, og hvordan dette ville kulminere i en krig mot Sovjetunionen. På bakgrunn av dette, mente Friis:

[...] må vi se det som er hendt i Russland i den aller siste tid. Tyskland forsøker ganske sikkert gjennom sitt vidt forgrenede spionsystem å fremprovosere indre strid i Sovjet-Samveldet. Man får ikke den riktige forståelse av begivenhetene i Russland hvis man ikke tar med i beregningene den akutte krigsfare som faktisk er tilstede for Sovjet i dag. La oss stille det spørsmål om hvem som vilde ha fordel av et eventuelt opprør i arbeiderstaten? Svaret gir sig selv; fascismen og den svarteste reaksjon.⁷⁴

Insinuasjonene i talen var unektelig klare. Trotskij var Gestapo agent og arbeidet med å undergrave Sovjetunionen på ordre fra Hitler. Om Friis faktiske trodde på hypotesen eller ei er det vanskelig å gi en definitiv konklusjon. Redaktøren bak selvbiografien til Friis, som ble utgitt i 2011, mener imidlertid at han *oppriktig* trodde på ektheten i tilståelsene i Moskvaprosessene.⁷⁵ Sett i ettertid kan det være vanskelig å forstå *hvorfor* noen trodde på disse tilståelsene, og dette spørsmålet er til dels utenfor oppgavens område, og vil til dels indirekte bli besvart gjennom oppgaven ved å studere Friis' posisjon. Det viktigste er for øvrig å etablere hvor «stalinistene» stod i saken, og det var i en «med oss eller mot oss»-posisjon.

3.6 Kristiansand – et revolusjonært arnested

De to fløyene i Kristiansand inntok altså to helt motstridende standpunkter i Trotskij-saken. Videre vil oppgaven vise at dette forplantet seg til de fleste, om ikke alle utenriksspørsmål i perioden vi behandler. «Stalinistene» med Friis i front stilte seg imot Trotskijs asyl, og ønsket full lojalitet ovenfor Sovjetunionen. Det har også fremgått av kapittelet at den organisatoriske ledelsen i byen søkte å tone ned engasjementet i Trotskij-saken, under argumentet om valgkampen. Responsen var utelukkende negativ, og Scheflo gikk et skritt lenger mot illojal oppførsel i det han presset regjeringen utgått av eget parti. «Trotskistenes» innstilling var således at Trotskij skulle behandles som enhver annen asylsøker, og anklagene fra Sovjetunionen var hinsides fornuft. Dette plasserte Nygaardsvold-regjeringen mellom barken

⁷⁴ Sørlandet, 31. august 1936, *Vellykket arbeiderstevne på vennesla igår*. (Reportasje)

⁷⁵ Friis 2011: 220

og veden. På den ene siden stod Sovjetunionen, sosialismens ledestjerne og det størstedelen av partiet oppfattet som den siste skanse mot fascismen. På andre siden stod deres egne medlemmer. En prekær situasjon med andre ord. Men hva forteller dette oss om det lokale arbeiderpartiet, i forhold til at deres eget parti relativt nylig hadde kommet til regjeringsmakten? Min oppfatning er at dette belyser en treg utvikling i Kristiansand. Byen kan sees som et av de siste store revolusjonære arnestedene i Arbeiderpartiet. De toneangivende figurene søkte stadig til den russiske revolusjon for svar. Dette på tross av at den nasjonale ledelsen for lengst hadde begynt å bevege seg mot reformisme, og bort fra tradisjonene fra 1917.

Kapittel 4: Stortingsvalget 1936

«Norsk lov står over enhver regjering og må følges, selv om enkelte kan synes det er ubehagelig. [...] Det får ikke hjelpe om følgene blir at det russiske kommunistparti må skifte generalsekretær».⁷⁶

Olav Scheflo, 1936

I oppløpet til stortingsvalget i 1936 forstod Kristiansand Arbeiderparti hva slags implikasjoner det hadde at partiets presseorgan hadde inntatt en kontrær stilling i en slik høyprofilert sak som Moskvaprosessene var. Det hadde åpnet, og blottet høyreflanken til partiet. Scheflo viket ikke i sin oppfatning av saken av den grunn. Han beveget seg sakte men sikkert mot det mange i tiden ville kalt illojal oppførsel ovenfor partiet. Borgerlig side kastet heller ikke bort sjansen til å angripe en åpen flanke. Trotskij-saken ble et sentralt angrepspunkt for høyrepressen. Lokalt i Kristiansand Arbeiderparti ble det luftet tanker om at presseorganet i større grad måtte holdes ansvarlig ovenfor partiet. Med stadig press fra Sovjetunionen, og et dårlig valgresultat, snudde sentrale skikkelser i Arbeiderpartiet totalt i asylspørsmålet. Regjeringen beveget seg sakte men sikkert mot terminering av Trotskijs opphold. De diplomatiske kanalene viser oss ikke bare hvordan regjeringen tok skritt for å terminere asyloppholdet, men også hvordan det sentrale miljøet i partiet stadig prøvde å tøyte Scheflos opposisjon. Kapittelet søker å undersøke hva som var de umiddelbare konsekvensene av Trotskij-saken for Kristiansand Arbeiderparti.

4.1 Sørlandet går sin egen vei

Den 2. september kalte bladstyrets formann, Knut Hagen, inn til møte. Det skulle igjen diskuteres avisens *redaksjonelle stilling*, og da særlig avisens innstilling til Trotskij-saken, med henvisning til fellesmøtet den 24. august. Formannen oppfordret til at den enigheten partiet der hadde kommet frem til burde etterfølges. Det fremgår altså, med stor sannsynlighet, at formannen på dette tidspunktet lente mot Friis sin oppfatning i Trotskij-saken. Scheflo redegjorde for sin og avisens stilling til Trotskij-saken, og kunne meddele at han av hensyn til valget ville «bestrebe sig mest mulig å innskrenke dette stoff». Samtidig erklærte han at han ville forsvare seg og avisens standpunkt om nødvendig.⁷⁷ Han sa med andre ord at han ikke kom til å føye seg etter Friis sine direktiver fra fellesmøtet. Bare i de to påfølgende dagene skulle Scheflo vise seg å ignorere Friis sin linje. Sørlandets redaksjon rykket nemlig dagen etter ut for å avfeie hypotesen om at Trotskij var Gestapo agent. Innbruddet i Hønefoss var ifølge

⁷⁶ Sørlandet, 4. september 1936, *lederartikkel*

⁷⁷ SAK, ARB – 005, A – Møtebøker osv, Boks 1b, 001 – Møtebok – bladstyret, representantskapet

redaksjonen en konspirasjon mot Trotskij som et ledd i en plan for å vinne valget. Bevisene som ble funnet på at Trotskij hadde drevet politisk virksomhet ble angivelig plantet der av «NS gangsterene».⁷⁸ Scheflo gjorde alt i sin makt for å snu den uheldige situasjonen han nå befant seg i.

I Sørlandet, og pressen generelt, utviklet det seg en hypotetisk debatt om en eventuell rettssak mellom Trotskij og «fascist- og kommunistpressen». På sin side mente Scheflo sine meningsmotstandere at det ikke ville bli noe rettssak på grunn av utenrikspolitisk press på regjeringen. Scheflo svarte kontant at dette var «tøv» og utdypet videre:

Norsk lov står over enhver regjering og må følges, selv om enkelte kan synes det er ubehagelig. Trotsky er blitt skamskjelt som ingen annen mann i verden. Derfor har han også mer enn noen annen krav på å få sin sak prøvet for retten. Det får ikke hjelpe om følgene blir at det russiske kommunistparti må skifte generalsekretær.⁷⁹

Saken var klar; Trotskijs sak skulle prøves i retten, og det hjalp ikke om Stalin selv måtte gå av om det var konsekvensen. At dette brakte et visst nivå av press på regjeringen, igjen, er det ingen tvil om. Men kunne dette være en taktikk for å prøve å presse den norske regjeringen over på en mer prinsipiell linje? På 1920-tallet var den revolusjonære oppfatningen av å gå inn i en mindretallsregjering i det borgerlige demokratiet helt klar; «ministersosialisme», utglidning av prinsipper, «på oppdrag fra borgerskapet» var retorikk jeg forbinder med denne oppfatning. I sitatet ovenfor ser vi preg av nettopp slik retorikk. Regjeringen må med en gang prioritere prinsipper ovenfor forholdet med stormakten Sovjetunionen, og om Stalin må gå av får det bare være, kan man her tolke av Scheflo. Eventuelt om dette kunne være en taktikk for å erobre partiet for sin egen linje, en linje som prioriterte prinsipper over dagspolitikken, med seg selv som toneangivende figur? Historiker Oddvar Høidal undergraver for øvrig *til dels* denne hypotesen, i det han forklarer at Håkon Meyer visste at *hans* støtte til Trotskij ville *svekke* venstreopposisjonen i partiet.⁸⁰ Tidligere har vi kartlagt at det finnes et usikkerhetsmoment rundt hvorvidt Scheflo faktisk kunne kategoriseres som en del av venstreopposisjonen, men det utelukker ikke at han, når han så en god mulighet til det, ønsket å helhert hoppe over til en slik venstreopposisjon. Dette kunne da innebære en helomvending i hans innenrikspolitiske analyser, og dermed logisk harmoni i hans syn på utenriks- og innenrikspolitikk. Dog må vi

⁷⁸ Sørlandet, 3. september 1936, *lederartikkel*

⁷⁹ Sørlandet, 4. september 1936, *lederartikkel*

⁸⁰ Høidal 2009: 237

nok innse, med Høidals analyse av Meyer i mente, at sannsynligheten for at Scheflo agerte på prinsipielt grunnlag er større enn at han agerte på opportunistisk grunnlag.

4.2 Trotskij's opphold – et politisk våpen for borgerskapet

På tross av Scheflos harde kamp mot regjeringen, i et forsøk på å presse hardere enn motstanderen, Sovjetunionen, kom det også lederartikler som lovpriste den norske styresmakten. I en av dem viste han hvordan arbeiderne hadde fått det bedre under Nygaardsvold-regjeringen. Bare i starten av tiåret hadde næringslivet opplevd den største lockouten i Norges historie. Skulle Norge fortsette i et slikt spor, eller fortsette med det «samlende, positive, og solidariske arbeid» som var blitt startet av regjeringen hvilket hadde gitt så betydningsfulle resultater?⁸¹ Hvordan kan dette vekslende forholdet mellom å angripe regjeringen, og å støtte den forklares? Det er nærliggende å søke tilbake til Scheflos egne uttalelser om hans intensjoner med å ta redaktørstillingen i Kristiansand. Ifølge ham selv ønsket han å trekke seg tilbake politisk, og jobbe redaksjonelt for en arbeiderregjering. Hvordan kan dette stemme overens med hans innstilling til Trotskij-saken? Ifølge historiker Terje Skaufjord fantes det et prinsipielt avvik i Scheflos analyse av de spanske og franske Folkefrontregjeringene, som vi kommer tilbake til i et senere kapittel. Han kritiserte den spanske regjeringen for at flertallet, blant dem kommunistene, ikke ønsket en sosial revolusjon, men nøyet seg med det borgerlige demokrati. Påfallende nok var dette også innstillingen til den norske arbeiderregjeringen.⁸² Han var med andre ord villig til å se vekk fra den fundamentale uenigheten han hadde med sine landsmenn i bevegelsen, men var ikke like nådig med de utenfor grensene. Det kan også tenkes at dette var et taktisk trekk, både i forhold til valgkampen og egen stilling. Bare én måned i forveien hadde bladstyrets leder kalt Scheflo inn på teppet. Om Scheflo kunne veksle mellom gulerot og pisk i Sørlandet ville dette både kunne, ut ifra den posisjonen Trotskij-saken allerede hadde satt dem i, styrke partiets posisjon i valget, men også hans egen posisjon i den lokale arbeiderbevegelsen.

Det store fokuset i stortingsvalget, og Trotskij-saken, skulle etter hvert dreie seg mot sildesalget til Sovjetunionen. Den 9. oktober meddelte Sørlandet at de borgerlige avisene prøvde å skremme fiskeribefolkningen med at Sovjetunionen ville stanse sitt sildekjøp fra Norge på bakgrunn av regjeringens beslutning om å la Trotskij få fortsette sitt asylopphold med skjerpede restriksjoner. Avisen hadde dermed tatt kontakt med Utenriksdepartementet som kommenterte

⁸¹ Sørlandet, 3. oktober 1936, *lederartikkel*

⁸² Skaufjord 1977: 30

at det ikke fantes hold i en slik påstand.⁸³ Den 13. oktober kom imidlertid den offisielle oppklaringen i saken; handelsråd Johannessen kunne melde at sildesaken ikke oppstod på grunn av Trotskij, men norske selgeres ubesluttksomhet.⁸⁴ Ni dager senere gjengav Sørlandet en artikkel hentet fra Arbeiderbladet; høyresiden hadde utnyttet Trotskij-saken i valgkampen. Propagandaen hadde hatt lite å si for de indre bygdene, men langs kysten hadde skremselefungerert. Fiskeribefolkningen hadde latt seg skremme til å tro at Trotskij's asylopphold truet handelsrelasjonen mellom Sovjetunionen og Norge.⁸⁵ Det er med andre ord meget nærliggende å tro at sentralstyret til dels delte Friis sin innstilling til Scheflos opposisjon mot regjeringen og angrep på det russiske kommunistpartiet. Fra et realpolitisk ståsted hadde Scheflo nemlig åpnet Arbeiderpartiets høyre flanke, og gitt fienden et lett utgangspunkt for å undergrave regjeringen foran stortingsvalget.

4.3 Konsekvensene av veivalget

Den 10. november avholdt lokallaget partimøte i forbindelse med resultatet av stortingsvalget, og de erfaringene partiet kunne trekke ut av dette. Arbeiderpartiet hadde fått et skuffende valgresultat,⁸⁶ og resultatet stod åpenbart ikke til forventningene. Både Friis, Salvesen og Scheflo talte på møte, og kom inn på Trotskij-saken. Friis trakk frem krisepolitikken som en viktig sak for å vinne flertallet for partiet, men tydeliggjorde også at Trotskij-saken hadde gjort sitt for å vanskeliggjøre agitasjonen. Han kritiserte Scheflo for å ha engasjert seg for sterkt i saken under valgkampen, hvilket han hadde advart om i august. Salvesen uttalte også at saken hadde hatt negativ innvirkning på valget. Redaktøren burde til enhver tid stå ansvarlig overfor partiledelsen, mente han. «Våre organisasjoner måtte nu utbygges og konsolideres», uttalte han videre. Det er tydelig at Salvesen ønsket et tettere bånd mellom partiavisen og partistyret, i motsetning til det forslaget som ble fremmet i 1937 (behandles om to kapitler). Scheflo protesterte mot at Trotskij-saken hadde avgjørende innflytelse på valgresultatet. Årsakene til det dårlige valget forklarte han ved å karakterisere det som et panikkvalg; borgerskapet var redd for at Arbeiderpartiet skulle få flertall og hadde dermed mobilisert som aldri før. Scheflo var siste innledningstaler på møtet, og etter hans foredrag utbrøt det et kraftig engasjement. Det

⁸³ Sørlandet, 9. oktober 1936, *Tøvet om Trotsky og sildesalget. Et dementi fra Utenriksdepartementet.* (Redaksjonell kommentar)

⁸⁴ Sørlandet, 15. oktober 1936, *Det hadde ikke noe med Trotsky å gjøre, men skyldes de norske selgeres ubesluttksomhet. Handelsråd Johannessen redegjør for saken.* (Redaksjonell kommentar)

⁸⁵ Sørlandet, 22. oktober 1936, *Resultatet.* (Redaksjonell kommentar)

⁸⁶ SAK, ARB – 004, A – Møtebøker osv, Boks 1, 002 – forhandlingsprotokoller 1932 – 1937, s. 230

var så mange talere at ordstyrer bestemte at resten av møtet ble utsatt til fredag den 13. november.⁸⁷

Dagen etter, den 11. november, fikk Friis publisert en artikkel i Arbeiderbladet. Han var, som vi skal se, av samme oppfatning som den sentrale partiledelsen om Trotskij sitt ønske om å forsvare seg i retten. Dette var et forsøk på å utnytte det norske rettsvesen. Forskjellen på Friis og partiledelsens tolkning lå i at Friis presiserte at rettsvesenet ville utnyttes mot *Sovjetunionen*, mens partiledelsen var mer bekymret over integriteten til de norske domstolene. Friis mente at det ikke var nok å internere Trotskij, hvilket regjeringen hadde gjort til nå, men enkeltmedlemmer måtte også drive opplysningsarbeid i hele partipressen om hans politiske virksomhet. Det var også nettopp det Friis gjorde i sin artikkel. Med henvisning til diverse spådommer som aldri hadde gått i oppfyllelse angrep Friis dømmekraften til Trotskij. Folkefronten var heller ikke glemt. Friis mente at Folkefrontregjeringene tok selvstendige avgjørelser, mens Trotskij «synger i kor med borgerpressen om at denne politikk bestemmes fra Moskva».⁸⁸ Akkurat dette siste sitatet er særlig verdt å legge merke til, hvert fall i sammenheng med tidspunktet for artikkelen. Var det tilfeldig at artikkelen kom på trykk dagen etter møtet hvor det var blitt så stort engasjement for saken? Neppe. Og hva var det Friis implisitt sa da han anklaget Trotskij for å synge i kor med borgerpressen? Jo, at Scheflo jobbet for fienden.

Det utvidede partimøtet den 13. november ble ledet av viseformann Skjærseth. Totalt seks talere var registrert. Scheflo ba om å få ordet før de registrerte talerne, og ordstyreren foreslo at Scheflo skulle få 20 minutter taletid. I sin innledningstale gikk Scheflo særlig inn på artikkelen i *Veien Frem* fra august og artikkelen i *Arbeiderbladet* den 11. november. Karl Rosenløv snakket som en av de neste talerne, og kom også inn på Trotskij-saken. Han henviste til Friis' syn på Folkefronten og samarbeidet med borgerlige elementer. Han kritiserte med andre ord Friis for prinsipiell utglidning. Alfred Udland trodde på sin side at saken ikke hadde hatt noen betydning for valget i Vest-Agder, men kanskje i øst. Mens Sørlandets journalist, Per Monsen, mente at det dårlige valgresultatet ikke kunne lempes på Trotskij i det hele tatt. Posisjonene som ble inntatt på dette møtet, noen vage og noen klare, gjelder gjennom resten av oppgaven til noe annet fremkommer.

⁸⁷ Ibid.: 222 - 225

⁸⁸ *Arbeiderbladet*, 11. november 1936, *Bakuninisten Trotski*. Jakob Friis. (Kronikk)

Det utgår også av protokollen at Friis «mente sig fri for å ha bragt inn debatten om Trotsky i diskusjonen». Av dette kan vi anta at det må ha oppstått stor splid på partimøtet, og at enkelte må ha holdt Friis ansvarlig. Dette underbygges videre da protokollen viser at Rosenløv senere angrep Friis for å ha berørt Trotskij-saken i sin innledning til møtet den 10. november, og at han dermed var skyld i dette selv. Samtidig trakk Friis frem at han var dypt skuffet over blokkeringen av hans artikler i Sørlandet. Scheflo hadde tidligere vært begeistret for hans linje vedrørende Folkefronten, men etter Trotskij's besøk hadde begeistringens tatt en helomvending, mente han. Eirik Gunnheim kunne meddele at han stilte seg bak regjeringens beslutning om internering av Trotskij. Han takket også Friis for hans utenrikspolitiske artikler og mente disse at disse hadde en vesentlig betydning på det arbeidende folk, hvilket igjen forminsket den fascistiske fare. Dette underbygger mine påstander tidligere om Friis sin artikkel den 11. november.

Salve Salvesen fremla deretter et forslag som talte for en omorganisering av Sørlandet, som ville sette redaktøren i et mer ansvarlig forhold ovenfor partistyret. Etter anmodning fra Friis trakk han forslaget, til fordel for partistyrets forslag. Dette forslaget lød som følgende, og ble enstemmig vedtatt:

Kristiansands Arbeiderparti uttaler sin tilslutning til landsstyrets vedtak om partistillingen etter valget og pointerer nødvendigheten av at arbeiderne og småkårsfolket mer enn noensinne står helt solidarisk med arbeiderregjeringen. Møtet uttaler sin glede over landsstyrets vedtak om at det i kystdistriktene på sørlandet skal settes i gang et planmessig arbeide for med sikte på å få dannet nye partiorganisasjoner. Møtet erklærer at partistyret bør påskynde sitt arbeide med å iverksette landsstyrets vedtak om representantskap og arbeide for at den ved dette blir en effektiv kontakt mellom partiet og de tilsluttede foreninger.⁸⁹

For oppgavens betydning er særlig første setning signifikant. Vedtaket indikerer et ønske om å forene krefter i lokallaget. Samtidig kan vi ikke se bort i fra den taktiske muligheten her; som pådriver bak vedtaket posisjonerte Friis seg bedre hos sentrale skikkelser i partiet. Samtidig er det helt naturlig å lure på i hvilken grad «stalinistene» faktisk brydde seg om valgresultatet, og hvorvidt dette ble brukt i et forsøk på å sette motstanderen i dårlig lys. For å svare på dette må vi ta med Skaufjords oppfatning i betraktningen; Friis opererte ut ifra Folkefrontperspektivet i ethvert spørsmål. Hans mål ville dermed være å øke Arbeiderpartiets oppslutning mest mulig. Vi kan derfor ikke si at «stalinistene» utelukkende brukte valgresultatet for å sette «trotskistene» i dårlig lys. De hadde åpenbart et genuint mål om høy oppslutning. Det utelukker

⁸⁹ SAK, ARB - 004, A - Møtebøker osv, Boks 1, 002 - forhandlingsprotokoller 1932 - 1937, s. 227 - 228

dog ikke at de utnyttet kjangsen til å dytte Scheflo og hans meningsfeller bakover i køen til maktens sentrum.

Uenighetene i partiet og bladstyret førte til rykter om Scheflos avgang fra redaktørstolen i Sørlandet. De borgerlige og fascistiske avisene hadde fått nyss om en rift i partiet, og søkte å utnytte splittelsen. For å svare på ryktene holdt Sørlandets bladstyre møte den 15. november, hvor det enstemmig vedtok en uttalelse om avisens redaksjon. Vedtaket erklærte at i anledning de skriveriene i den borgerlige og fascistiske presse dagene forut om et forestående redaktørskifte i Sørlandet ville bladstyret opplyse om at ryktene var grunnløse. Videre erklærte det at bladstyret var *fornøyd* med Scheflos redaksjon og *særlig* hans arbeide under valgkampen. Bladstyret mente at Sørlandet hele tiden hadde vært ledet i *full* overensstemmelse med partiets program og retningslinjer. Det offisielle vedtaket inneholdt også en referanse til paragraf syv i Sørlandets daværende vedtekter. Paragrafen fastslo at avisens redaktør ble ansatt av representantskapet etter henstilling fra bladstyret. Stillingen var basert på tillit og ansvar overfor representantskapet og bladstyret, og i tilfelle overtredelse av Arbeiderpartiets taktikkprogram, retningslinjer eller grov forsømmelse av stillingen kunne bladstyret avsette redaktøren etter at det hadde informert representantskapet.⁹⁰ Det har til nå fremkommet at det ikke fantes full enighet i bladstyret om den redaksjonelle linjen Sørlandet hadde lagt seg på fra august 1936 og utover, og dette vil bekreftes ytterligere senere i oppgaven. Det er dermed rimelig å anta at tillitserklæringen til Scheflo var et strategisk trekk fra bladstyrets side som både var og er helt vanlig praksis i politiske partier; uenighet håndteres bak lukkede dører, i offentligheten fremstår partiet samlet.

4.4 Den norske rettsstaten

I forbindelse med de beskyldningene som haglet i fascist- og kommunistpressen etter at anklagene mot Trotskij ble offentliggjort, gikk Trotskij til sak mot to aviser; Fritt Folk, NS sitt hovedorgan, og Arbeideren, NKP sitt hovedorgan. I den siste uken av november 1936 kom det frem i Arbeiderbladet at om Trotskij og hans advokat kunne henlegge disse sakene, ville den norske regjering kunne «lempe[s] på de foranstaltninger som den [...] har truffet mot ham». Hvorfor skulle Arbeiderbladet bry seg om et søksmål mot NKP og NS sine hovedorganer? Jo, ledelsen i AP satt med en følelse av at Trotskij sine søksmål var et forsøk på å *misbruke norske domstoler*.⁹¹ De hadde derfor den 29. oktober innført en provisorisk anordning rettet mot

⁹⁰ SAK, ARB – 005, A – Møtebøker osv, Boks 1b, 001 – Møtebok – bladstyret, representantskapet

⁹¹ Sørlandet, 23. november 1936, *lederartikkel*

Trotsky. Den nye bestemmelsen fastslo at en utlending, som var internert på grunn av den provisoriske anordningen av 31. august 1936, ikke kunne anlegge sak for en norsk domstol uten tillatelse fra Justisdepartementet. En slik tillatelse ville ikke bli godtatt hvis den påvirket Norges forhold til en annen stat.⁹² Justisministeren hadde selv også uttalt i diplomatisk sammenheng at rettssaken mot pressen aldri ville bli noe av. I all fortrolighet hadde han avslørt til Sovjetunionens ambassadør i Norge, Jakubovitsj, at han var i ferd med å sette i verks den provisoriske anordningen mot Trotsky. Videre sa Justisministeren at «uansett har rettsvesenet store muligheter for å forhale slike prosesser».⁹³

Scheflo svarte Arbeiderbladet bittert at Trotsky gjerne ville trekke sine søksmål, men at han da trengte en annen måte å forsvare seg mot beskyldningene fra Sovjetunionen. Den siste beskyldningen i rekken var at Trotsky skulle ha instruert gruveingeniører i Sovjetunionen om å gassforgifte gruvearbeidere. I forbindelse med denne siste anklagen reiste Scheflo spørsmålet om hvordan Sovjetunionen kunne la være å kreve Trotsky utlevert. Samt at hvis så var tilfelle, hadde ikke den norske regjering krav på å få vite om dette ville skje? Norge kunne jo tross alt ikke være hjemsted for en person som angivelig hadde begått slike forferdelige forbrytelser i utlandet. Det kunne heller ikke, som Scheflo så fint sa det, «falle utenfor diplomatisk god tone om Norge i et slikt tilfelle forhører sig om saken hos den regjering som påstår sig skadelidende».⁹⁴

4.5 Den russiske oppfatningen

I forbindelse med korrespondanse mellom utenriksminister Halvdan Koht og Sovjetunionens representant i Norge, Jakubovitsj, finner vi spor etter misnøye fra partiledelsen mot Scheflo. I et telegram til sitt eget utenriksdepartementet redegjorde Jakubovitsj for situasjonen i AP. Han utpekte her Scheflo som hovedårsak til at Trotsky fikk asyløpphold i Norge, og mente at han slik hadde påført AP enorm skade. I forbindelse med dette, informerte Jakubovitsj, hadde sentrale skikkelser internt i AP allerede diskutert eksklusjon av Scheflo før den 29. august 1936.⁹⁵ Jakubovitsj rapporterte videre at det hadde blitt truffet *repressive* tiltak mot Trotsky sine støttespillere i AP, først og fremst mot Scheflo. I tillegg kunne han rapportere at partiets sentralkomité hadde besluttet å forby Scheflo å trykke artikler om Trotsky som var fiendtlig innstilt mot Sovjetunionen. Dette mente han kom på bakgrunn av krav fra Friis, *ikke*

⁹² Høidal 2009: 224

⁹³ Norge og Sovjetunionen 1917-1955: en utenrikspolitisk dokumentasjon 1995: 248

⁹⁴ Sørlandet, 23. november 1936, *lederartikkel*

⁹⁵ Norge og Sovjetunionen 1917-1955: en utenrikspolitisk dokumentasjon 1995: 244

sentralkomiteés medlemmer selv. «Så har da heller ikke Scheflo gitt lyd fra seg», skrev Jakobovitsj, «etter det første frekke utfallet i avisen».⁹⁶ Trygve Lie hadde også avslørt hans standpunkt til saken ovenfor den Sovjetiske ambassadøren; Trotskij-saken ville utvilsomt skade partiets posisjon under valget.⁹⁷ Trotskij-saken hadde dermed stått i veien for regjeringens umiddelbare mål, nemlig å få flertall på stortinget og dermed gjøre seg uavhengig borgerlig støtte.⁹⁸ De ideologiske stridighetene som strømmet utover landet fra sin hovedåre i Kristiansand fungerte med andre ord som en kjepp i hjulet for regjeringen og partiet. Ledd etter ledd beveget regjeringen seg nærmere det den så som løsningen på problemet; å få Trotskij ut av landet. Dette ville fikse ett av to problemer, nemlig presset fra Sovjetunionen. I forhold til regjeringens interne problem skulle termineringen av Trotskijs asyl bli som å hive bensin på bålet. Termineringen av Trotskijs asyl ble senere et sentralt angrepspunkt for Scheflo, og Kristiansands ungdomsfylking.

I Arbeiderbladet den 28. november 1936 angrep Friis det trotskistiske standpunkt med utgangspunkt i at trotskismen var for utopisk. Han forsvarte videre Folkefronten som politisk middel på bakgrunn av den forestående krigsfaren. Folkefronten er kanskje ikke perfekt, men vi trenger den her og nå, var innstillingen. Hva gjaldt Trotskij selv skrev Friis at en sosialist aldri finner det feil å anvende vold i den politiske kamp mot borgerskapet, men vold mot en sosialistisk regjering kan *aldri* forsvares. Det var da her skillelinjen gikk mellom «stalinistene» og «trotskistene»; sistnevnte mente at Sovjetregjeringen ikke var noen sosialistisk regjering. Med utgangspunkt i kapittelet «fra revolusjonære til sosialdemokrater» ser vi at den generelle utviklingen i arbeiderpartiet gjennom 1920- og 1930-tallet var fra revolusjon til reform. Partiet kan i andre halvdel av 1930-tallet karakteriseres som en norsk versjon av Folkefronten. Med dette mener jeg at partiet ikke var homogent ideologisk sett, men hadde et spekter av ideologiske tilnærminger som samlet seg under én fane, bortsett fra de Moskvatro kommunistene. Som vi vet fra tidligere, var årsaken til dette motviljen i AP til å bli styrt fra Moskva gjennom Komintern. Med denne konteksten tatt i betraktning er det naturlig å se både Friis og Scheflo sin pågående agitasjon under egne bannere som et forsøk på å trekke partiet mot venstre, hvor den påfølgende ideologiske makterobring ville føre til en gjenreisning mot gamle makthøyer. Karakteristisk for den ideologiske striden rundt Trotskij og Moskvaprosessene var hvordan «stalinistene» anklaget motparten for å være splittende, mens de fremstilte seg selv som samlende. Dette er en lignende taktikk den vi fant under

⁹⁶ Ibid.: 248

⁹⁷ Ibid.: 248

⁹⁸ Høidal 2009: 146

splittelsesperioden på midten av 1920-tallet. Et godt eksempel på dette er hvordan Ambrosius Olsen, Friis sine største støttespiller i årene hans i Rjukan Arbeiderblad,⁹⁹ tok Friis, og Moskvaprosessene, i forsvar i samme utgave av Arbeiderbladet; det var ikke rart at russerne drev prosesser mot motstanderne sine, de var omgitt av fiender og kunne ikke finne seg med fiender på eget territorium. «Det splittesarbeid i en så alvorlig tid som arbeiderklassen nu gjennlever, er alene nok til å bedømme og fordømme Trotski», skrev han.¹⁰⁰

De umiddelbare konsekvensene av Trotskij-saken for Kristiansand Arbeiderparti var mange. At Sørlandet valgte den redaksjonelle linjen den gjorde fikk konsekvenser både for stortingsvalgets valgresultater, lokallagets tilstand, men kanskje viktigst av alt; den standarden dette satt for videre retorikk i ideologiske diskusjoner. Kapitlet har vist muligheten for at Scheflos linjevalg som redaktør var taktisk fra et realpolitisk ståsted. Det kan altså tenkes at redaktøren med dette ønsket å konsolidere sin posisjon som ledende figur i Kristiansand Arbeiderparti. Samtidig kan det også tenkes at linjevalget var et strategisk valg på vegne av den venstreradikale fløyen i partiet. Linjevalget åpnet for øvrig den norske regjeringens høyreflanke, og valgresultatene ble dårligere enn forventet. Dette førte lokallaget opp i konflikt. Det ideologiske aspektet hadde midlertidig tatt plass i baksetet, nå var det realpolitiske viktig. Partimøtene den 10. og 13. november gjorde posisjonene til andre fremtredende medlemmer av lokallaget klare. Det ble også enstemmig vedtatt et forslag som i realiteten uttalte at laget ikke skulle opptre illojalt ovenfor regjeringen, og det ble stilt spørsmål om forholdet mellom partiet og partiets presseorgan. Den russiske oppfatningen var at partiet sentralt jobbet for å tøyte Scheflos opposisjon. Samtidig gikk Friis og «stalinistene» til angrep på «trotskistene», og formidlet et narrativ hvor de selv fremstod samlende, mens «trotskistene» fremstod splittende.

⁹⁹ Friis 2011: 142

¹⁰⁰ Arbeiderbladet, 28. november 1936, *Trotski. Sluttord til Walter Held*. Ambrosius Olsen. (Kronikk)

Kapittel 5: Organisatoriske angrep og sentral innblanding

«Partiet og arbeiderregjeringen er ikke blitt *nok* «demokratiske» nå for dem som bremset og bare uvillig fulgte partiet hittil i dets demokratiske krisepolitikk. Nå skal altså disse marxistiske feinschmekkerne, som før vred på nesen av partiets forsvar for demokratiet, optre som anklagere mot regjeringen for dens angivelige svik mot demokratiet i Trotski-saken».¹⁰¹

Jakob Friis, 1936

Mot slutten av året 1936 tilspisset konflikten i Kristiansand Arbeiderparti seg. Ungdomsfylkingen posisjonerte seg i striden, redaktøren beveget seg mot det andre medlemmer mente var på kanten til illojal oppførsel, og Trotskij måtte etter hvert forlate landet. Partiformannen gikk offentlig ut mot Sørlandets redaktør, i Arbeiderpartiets hovedorgan Arbeiderbladet, og forkynnet et narrativ om nye fraksjonsstrider i partiet på bakgrunn av «trotskistenes» innstilling. Sammen med fraksjonsbeskyldningene kom også en oppfordring til sentralstyret om å holde orden i rekkene. Dette reiste spørsmålet om hvorvidt partiet skulle dreie den norske partikulturen mot den russiske, hvilket var nettopp det «trotskistene» opponerte mot i utgangspunktet. Tranmæl refset Friis offentlig, med advarsler om videre slik oppførsel, og gjorde det klart at det skulle herske fullt demokrati innad i partiet. Med det som Friis anså som illojal oppførsel ovenfor arbeiderpartiregjeringen, samt et krav fra den lokale ungdomsfylkingen om oppklaring i saken, kalte han inn sentralstyret for å ordne opp i problemet. Sentralstyret sendte justisminister Trygve Lie. Friis håpet nok på et klarere resultat av justisministerens besøk enn det ble. Partiet deltes nemlig på midten under møtet med Lie. Kapittelet søker å undersøke hva det var konflikten i Kristiansand Arbeiderparti generelt, og mellom Friis og Schefflo spesielt, bunnet i?

5.1 Ungdomsfylkingen posisjonerer seg

I desember 1936 begynte også ungdomslagene i Kristiansand å involvere seg i spørsmålet om Trotskij og asylretten. Ordsiftet gikk for det første ut på sosialister hadde en plikt til å stå imot fascistiske krefter. Det andre viktige poenget hos ungdomslagene var at politiske flyktninger med antifascistisk innstilling skulle nyte hel og full asylrett i Norge. Det tredje poenget var at Trotskij hadde blitt internert uten å stilles for retten først. Ordsiftet begynte for øvrig i det små, i hvert fall ifølge kildene. De første antydningene i kildene til at ungdomslagene hadde

¹⁰¹ Arbeiderbladet, 29. desember, 1936, *Vår stilling til asylretten*. * Jakob Friis. (Kronikk)

engasjert seg kom da Gudny Hultmann leste opp en resolusjon til regjeringen på et styremøte i Lund AUL den fjerde desember 1936. Resolusjonen omtalte den asylretten regjeringen hadde utdelt til en mengde hviterussere.¹⁰² Den 15. desember 1936 holdt Lund AUL igjen lagsmøte hvor resolusjonen på nytt ble diskutert. Nå var den utbedret til å behandle Trotskij-saken og asylspørsmålet. Ungdomslaget hadde invitert Friis gjentatte ganger for å holde det innledende foredraget. Friis nektet. Det var hverken Karl Strong Hansen eller Olav Brunvand jr., lederne av Kristiansand AUL og Lund AUL, som hadde invitert til møtet. Den som stod bak invitasjonen, var Thoralf Hultmann. Friis visste hva Hultmann mente om saken, og det ble klart at dette skulle bli en debatt for å vedta en resolusjon *mot* regjeringen. En slik resolusjon kunne ikke partiformannen stille seg bak, nettopp fordi han var enig i regjeringens beslutning når det kom til Trotskijs oppholdstillatelse. Å stille på et slikt møte ville, for Friis, vært å gjøre seg skyldig ved assosiasjon i fraksjonering mot regjeringen.¹⁰³

Siden partiformannen nektet å møte ble partiorganets redaktør, Scheflo, invitert i hans sted. Scheflo lovet å komme, men ble forsinket i et møte i bladstyret. Dette møtet handlet om nettopp partiformannen og hans rolle i Sørlandet. Styret hadde mottatt brev fra Friis, hvor han uttrykte et ønske om å fratse sin stilling som fast medarbeider i avisen.¹⁰⁴ Da Scheflo ankom AUF-møtet var diskusjonen allerede i gang. Redaktøren henstilte under sitt debattinnlegg til styret i Lund AUL at saken ble utsatt til over nyttår, men dette ble avvist.¹⁰⁵ Hendelsesforløpet i forkant av, og under, lagsmøtet i Lund AUL den 15. desember er viktig fordi Friis fremstilte beskyldninger om at Scheflo *utøvde innflytelse* over ungdomslaget i forbindelse med resolusjonen. Dette må også sees i sammenheng med beskyldningene om fraksjonsdannelse. Resolusjonen som ble vedtatt på møtet lød som følger:

I vår tid da verdenssituasjonen er så alvorlig, er det enhver socialists plikt å holde fast ved sine socialistiske retningslinjer og ikke bøye nakken for fascisme og reaksjon. Det er også arbeiderregjeringens plikt. Samtidig som staten gir oppholdstillatelse og støtte til hviterussiske og fascistiske flyktninger, holdes en av revolusjonens og arbeiderklassens forkjempere som Trotsky i fangenskap uten lov og dom. I nøieste overenstemmelse med vår socialistiske innstilling går vi inn for at våre kamerater, de antifascistiske flyktninger, skal ha hel og full asylrett hos oss med uinnskrenket rett til å hevde sitt politiske syn.¹⁰⁶

¹⁰² SAK, ARB – 019, F – emneordnet materiale, Boks 01, forhandlingsprotokoll 1934 - 1937

¹⁰³ Arbeiderbladet, 4. januar 1937, *lederartikkel*

¹⁰⁴ SAK, ARB – 005 – A – Møtebøker osv, Boks 1b, 001 – Møtebok – bladstyret, representantskapet

¹⁰⁵ Sørlandet, 30. desember 1936, *lederartikkel*

¹⁰⁶ SAK, ARB – 004, E – emneordnet materiale, Boks 9 – korrespondanse og annet, 02 Korrespondanse 1936 - 1937

Resolusjonen ble *enstemmig vedtatt* i Lund AUL, og vedtatt med *én* stemme imot i Kristiansand AUL.¹⁰⁷ Den sosialistiske solidaritet var med andre ord stor for Trotskij i ungdomslagene i Kristiansand. Lagene hadde nå tatt et standpunkt i kampen mot totalitarismen. I resolusjonen lå også et enormt press på regjeringen; dere er med oss eller mot oss. En typisk strategi som enkelt svartmaler motstanderen. Lot ikke regjeringen Trotskij forbli i landet hadde den «bøid nakken for fascisme og reaksjon». Sånn sett var den ikke noe bedre enn de reaksjonære. Det var med andre ord en meget alvorlig anklagelse som kom frem i resolusjonen. Det er ingen spørsmålsteget ved hvorfor Scheflo ønsket saken utsatt; han hadde stor støtte i ungdomsorganisasjonen, men ingen reell innflytelse i denne saken. Scheflo balanserte på en hårfin linje i hans angrep mot regjeringen i utenriksspørsmål, samtidig som han viste støtte i innenrikssaker. Ungdomsfylkingen hadde her tatt steget lenger enn det han var komfortabel med. Redaktøren måtte unngå å ta noe standpunkt, da dette kunne åpne opp for anklager om undergraving av den arbeiderregjeringen han angivelig støttet.

5.2 Falske flagg

På grunn av presset fra Sovjetunionen hadde regjeringen, til tross for deres kunnskap om Trotskij's innblanding i andre lands politikk tidligere på året, nå valgt å bruke en veldig bokstavelig tolkning av oppholdsbetingelsene. At Trotskij hadde blitt et hovedstridspunkt i valgkampen hjalp heller ikke på. Han ble dermed internert høsten 1936, da han ikke godtok en oppstramning i betingelsene sine. Regjeringen bestemte seg for ikke å fornye Trotskij's opphold, og den 19. desember 1936 gikk han ombord i skipet *Ruth* som skulle ta han til Mexico.¹⁰⁸ Lille julaften 1936 skrev Scheflo en lederartikkel preget av skuffelse. Han erklærte at en del av befolkningen kom til å juble ved meldingen om at Trotskij hadde forlatt landet, og noen også med en følelse av stolthet. Videre skrev han at «de fascistiske og reaksjonære krefter kan triumfere». En tydelig henvisning til hvordan han så lederskapet i Sovjetunionen, og samtidig en oppfatning som kan sammenlignes med Lund AULs resolusjon. Artikkelen antydte således at regjeringen hadde «bøid nakken» for fascisme og reaksjon. Avslutningsvis avslørte også Scheflo at det ikke bare var redaktøren selv som holdt Trotskij som uten «sammenligning den største og mest sympatiske av alle nulevende personligheter innen den internasjonale arbeiderbevegelse», men også resten av redaksjonen.¹⁰⁹ Dagen etter, julaften 1936, skrev Friis et illsint brev til Sørlandets redaksjon. Han så seg nødt til, som formann for Kristiansand

¹⁰⁷ Sørlandet, 31. desember 1936, *Ungdomslagene og asylretten*. Karl Strong Hansen & Olav Brunvand jr. (Kronikk)

¹⁰⁸ Høidal 2009: 157 & 259

¹⁰⁹ Sørlandet, 23. desember 1936, *lederartikkel*

Arbeiderparti, å protestere mot den oppfatningen som avisen hadde gitt uttrykk dagen i forveien; at «de fascistiske og reaksjonære krefter kan triumfere» og «bare de» over at arbeiderregjeringen ikke hadde fornyet oppholdstillatelsen til Trotskij. Friis mente åpenbart at det også var en triumf for arbeiderbevegelsen. Han påpekte at alle var klar over hvor Scheflo stod i spørsmålet om Trotskij, men at han ikke hadde hatt et enig parti, ei heller et helt enig bladstyre i ryggen. Brevet inneholdt en påminnelse om de to møtene som hadde blitt holdt i løpet av høsten 1936, og den enstemmige uttalelsen som ble vedtatt på partimøte den 13. november. Friis siterte også den første passusen i dette vedtaket:

Kristiansands arbeiderparti uttaler sin tilslutning til landsstyrets vedtak om partistillingen efter valget og pointerer nødvendigheten av at arbeiderne og småkårsfolket mere enn noen sinne står helt solidarisk med arbeiderregjeringen.¹¹⁰

Videre erklærte han at avisens redaksjonsartikkel dagen før ble, i hans øyne, ansett som illojal mot dette vedtaket. Friis mente også at det var nok å se til «hvem det var som hadde glede av Trotski ved valget» for å bevise at redaksjonens påstand var uholdbar.¹¹¹ Han refererte igjen til borgerpressen. Scheflo hadde åpenbart brutt med vedtaket om å stille seg *helt* solidarisk med arbeiderregjeringen. Påhengende kom også en bebreidelse over valget, og resultatet av Sørlandets redaksjonelle linje. Men Friis sin forargelse over Scheflo sine brudd med vedtaket stoppet ikke her.

Den 29. desember fikk Friis innpass i «Arbeiderbladet» med et rasende innlegg mot Scheflo og «trotskistene». Ifølge Friis var det Scheflo som stod bak resolusjonen som ble vedtatt av ungdomslagene den 15. desember. Antakelsen førte videre til direkte fraksjoneringsanklager. Friis pekte ut Scheflo, Håkon Meyer, Helge Krog, Trygve Braatøy «og nedover» som en fraksjon innad i Arbeiderpartiet. Særlig Scheflo og Meyer ble utpekt som bevisste fraksjonsmakere. Friis påpekte så betimelig hvordan disse to «vred på nesen» tidligere i samme tiår av at partiet forsvarte demokratiet, og hvordan de hadde «bremset» og ufrivillig fulgt partiet i dets demokratiske krisepolitikk. Det virket for ham veldig mistenkelig at disse to plutselig skulle snu helt, og angripe regjeringen for dens angivelige svik mot demokratiet i Trotskij-saken. Friis tok også et oppgjør med personkultusen. Scheflo hadde nemlig tidligere skrevet en anmeldelse av en bok av Ernst Christiansen. Christiansen var ifølge Friis en «sentimental tosk av en sovjet-forfatter», og ikke en god representant for de som var positivt innstilt til Stalin og

¹¹⁰ SAK, ARB – 004, E – emneordnet materiale, L0009 – Korrespondanse og annet, 002 – 1936 – 1937

¹¹¹ Ibid.

Sovjetunionen. Scheflo konkluderte i sin anmeldelse med at stalinkultusen «er for mig nok bevis på at det må være something rotten i Sovjet-Samveldet». Friis virket *meget* skuffet over sin gamle kollega og venn over dette utsagnet. I det hele tatt ba han Scheflo om å ta en titt i speilet, og stilte spørsmål ved om trotskijkultusen var noe bedre.¹¹²

Ettersom vi har sett ungdomsfylkingens posisjon, og Scheflos reaksjon på Trotskijs utsendelse kan det være naturlig å stille spørsmål rundt hvorvidt konflikten i Kristiansand Arbeiderparti var knyttet opp til forskjellige oppfatninger rundt den fascistiske trusselen? Ja, det var den, mener jeg. Både ungdomsfylkingen og Scheflo satt seg i direkte opposisjon til Friis sitt «Folkefrontperspektiv». Friis sitt utgangspunkt var at Folkefronten skulle beskytte arbeiderklassen i alle land, og dette var en parole på initiativ fra Sovjetunionen. I ytterste grad skulle Folkefronten være en slags første skanse i forsvaret av sosialismen, og dermed Sovjetunionen, mot fascistene. Scheflo og ungdomsfylkingen viste at de hadde et annet syn på fascismen. Det var åpenbart at regjeringen bukket under for presset fra Sovjetunionen i Trotskij-saken. Fra deres trotskistiske analyse av utenriksspørsmål var Sovjets press på den norske regjeringen ensbetydende med at Sovjetunionen hadde blitt et fascistisk regime. Friis på sin side mente at det aldri var feil å utøve vold mot borgerskapet i et klassekampperspektiv, men at det aldri var akseptabelt å utøve vold mot en sosialistisk regjering. Som vist i delkapittel 4.5 var det her uenigheten lå; Nettopp hvem, og *hva*, de måtte forsvare seg mot var dermed en stor del av det Scheflo og Friis, «trotskistene» og «stalinistene», var uenige om.

Videre tok Friis regjeringen i forsvar. For det første fastslo han at det var arbeiderregjeringens innstilling til asylretten som skulle være bestemmende for arbeiderklassen. Dette fordi regjeringen var arbeiderklassens redskap og utgått av arbeiderpartiet. På lik linje skulle den være bestemmende for arbeiderklassens innstilling til demokratiet, da arbeiderklassen «forsvarer asylretten for sosialister i de kapitalistiske samfund. Men vi kjemper aldeles ikke for noen asylrett for arbeiderklassens fiender».¹¹³ «Trotskistene» jobbet altså for en falsk asylrett. Den retten de søkte var Trotskijs rett til å undergrave arbeiderstaten, samtlige sosialistiske og kommunistiske partier samt Folkefronten i Spania og Frankrike mente partiformannen. Ifølge Friis turte ikke «trotskistene» med Scheflo i front å blottlegge agendaen sin, og de kjempet under et falskt flagg for å forvirre arbeiderklassen og «for å vinne tilhengere blandt alle falske demokrater, blandt alle råtne liberalere». Men vi kan også spekulere i om Friis hadde to tanker i hodet samtidig mens han argumenterte; å holde bevegelsen samlet, men

¹¹² Arbeiderbladet, 29. desember 1936, *Vår stilling til asylretten*. * Jakob Friis. (Kronikk)

¹¹³ Ibid.

også å rykke partiet tilbake til den revolusjonære linje. Betegnelsene «falske demokrater» og «råtne liberalere» forteller oss at hans gamle ideologiske plattform ikke er helt forvitret blant Arbeiderpartiets høyreutglidning. Samtidig er det vanskelig å si noe konkret om dette, og som Skaufjord påpekte så druknet Friis sine posisjoner ellers i hans politiske liv i Folkefrontperspektivet. Fra språket i artikkelen kan vi også tydelig se hvor *sint* Friis var, og at dette sinnet stammet direkte fra det som, i hans hode, var et *svik* mot arbeiderbevegelsen; «Javisst ja, i skabbhalser! Hvorfor skjulder dere så ansiktet under asylrettens kåpe? Det er asylrett for Trotski dere vil, ikke noe annet».¹¹⁴ Men hva med partiets stilling til asylretten?

Arbeiderpartiet sin stilling til asylretten speilet den utvikling som partiets holdning til Trotskij hadde undergått siden hans ankomst i 1935, mente Friis. Partiet hadde gått fra å forholde seg til Trotskij som *enkeltperson*, til Trotskij som *politisk realitet*. Da enkeltpersonen trådte tilbake, og den politiske skikkelsen inntok rampelyset måtte regjeringens holdning justeres til å bli mer og mer realitetspreget. Scheflo og Meyer ville utvikle seg i motsatt retning. Etter hvert som asylretten og Trotskij trådte inn i skyggen ville «*deres* realitet komme tydeligere frem: fraksjonskampen mot arbeiderregjeringen». Det var det som var det underliggende motivet deres, skrev Friis, en ny fraksjonskamp. «Dette er stillingen. Det kan bli skjebnesvangert å undervurdere dens farer. Partiet må møte dem med åpne øine og *fast hånd*».¹¹⁵

Dagen etter kom Scheflo sitt tilsvarende i en lederartikkel i Sørlandet under tittelen «Uefterrettelig og ondartet». Han tok ikke lett på artikkelen Friis hadde fått inn i Arbeiderbladet den foregående dagen. En slik artikkel var ingen dagligdags affære i partiet. Tonen mellom de to gamle vennene og allierte hadde nå blitt ekstremt bitter. Friis sine definisjoner om begrepene demokrati og asylrett var for han helt uforståelig, men «det er jo tross alt ikke enkelhet og klarhet i tankegangen som har gjort han til en anerkjent skribent», skrev han videre.¹¹⁶ Først og fremst måtte Scheflo forholde seg til anklagene om fraksjonering i partiet. Dette var alvorlige anklager, og Scheflo møtte dem systematisk. For det første, skrev han, er det ulovlig å danne organisert fraksjon innad i partiet. Det var imidlertid ingenting som tilsa at enkeltmedlemmer ikke kunne ha avvikende meninger fra partiledelsen, så lenge det ikke ble dannet fraksjon på grunnlag av disse meningene. Det var akkurat det Friis hadde beskyldt Scheflo og Meyer for. For det andre, hvis fraksjoneringsbeskyldningen stemte, ville den vært ekstremt ondartet og illojal, da to av medlemmene av den påståtte fraksjonen ikke var medlemmer av

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Sørlandet, 30. desember 1936, *lederartikkel*

Arbeiderpartiet. Og for det tredje mente han at ingen slik fraksjon fant sted noen annen plass enn i Friis sin «sykelige fantasi». Det fantes ingen partiforbrytelser i Trotskij-saken bortsett fra de Friis selv hadde begått ved å fremsette beskyldninger mot partifeller som «tillater sig å ha en annen opfatning i et bestemt spørsmål enn den han selv mener er den rette». Friis måtte feie for egen dør, Scheflo mente nemlig at Friis hadde optrådt med en myndighet som kledde ham dårlig etter at han ble partiformann. Og den konsekvensen Friis utlyste i sin artikkel, at partiledelsen burde opptre med «fast hånd», var nettopp slik partikultur Scheflo opponerte mot i Trotskij-saken.

Samtidig måtte han imøtegå Friis på hans beskyldninger angående ungdomslagene. Scheflo hevdet at resolusjonen ble utarbeidet uten hans innflytelse, nærvær eller rådgivning – i det hele tatt uten at han visste det. Som vist tidligere var han forsinket til møtet den 15. desember på grunn av et møte med bladstyret. Han viste til hendelsesforløpet, og understrekte at han mislikte på det sterkeste de beskyldninger Friis kom med. Hovmodig avsluttet han lederen ved å henvise til at saken skulle komme til behandling i partiet, og det skulle da vise seg hvem som hadde «gjort sig fortjent til den smukke betegnelse «skabbhals»». ¹¹⁷ Dagen etter, den 31. desember, rykket ungdomslagene ut i Sørlandet for å delta i debatten. Strong Hansen og Brunvand jr. gjorde det helt klart at Scheflo ikke på *noen* som helst måte stod bak det som inngikk i resolusjonen. Det kan virke som at de to ungdomslederne ble meget fornærmet av Friis sine beskyldninger. De skrev nemlig at ungdomslagene selv klarte å ta stilling til politiske spørsmål, og hva redaktøren eller partiformannen måtte mene om saken var aldeles likegyldig. ¹¹⁸

5.3 Den norske partikulturen

I samme utgave av Sørlandet ble det også gjengitt en uttalelse fra Arbeiderpartiet sitt sentralstyre. Uttalelsen ble publisert med overskriften: «ingen fare for fraksjonsdannelse». Sentralstyret rykket altså ut i pressen for å understreke at Friis sin artikkel bestod av rent personlige synspunkter. Partiledelsen fryktet ikke nye fraksjonskamper, og mente det ville vært latterlig å bruke Trotskij-saken som påskudd for noe slikt. Uttalelsen inneholdt også, implisitt, en advarsel til Friis om at alle spørsmål skulle kunne tas opp og drøftes. Det skulle dermed herske *fullt demokrati* i partiet. De som imidlertid ikke ville følge eller respektere slike «grunnsetninger for en sosialistisk arbeiderbevegelse, hører ikke hjemme i den. De bør i

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Sørlandet, 31. desember 1936, *Ungdomslagene og asylretten*. Karl Strong Hansen & Olav Brunvand jr. (Kronikk)

fremtiden – som hittil – holde sig borte og spille outsidersens lettbente og negative rolle». ¹¹⁹ Dette var i all hovedsak en veldig spiss advarsel hvor sentralstyret fastsatte hva slags partikultur det norske Arbeiderparti *ikke* skulle ha, og på denne måten ble de tvunget til å ta en offentlig side i konflikten. For det var jo nettopp jernhånden, denne heksejakten av opposisjonelle, som Friis etterlyste i sin artikkel. Sentralstyrets uttalelse karakteriserte også posisjonen Friis satt i veldig godt. En tidligere innflytelsesrik politiker som hadde tråkket feil i maktens korridorer satt nå langt fra maktens sentrum. Dette gjaldt både Friis og Scheflo; hadde de ikke klart å gi slipp på den rollen de tidligere hadde spilt i partiet? Imidlertid vil oppgaven vise at sentralstyret i realiteten stod nærmere «stalinistene» i spørsmålet om Trotskij, enn «trotskistene». Dette var problematisk for Tranmæl og partiledelsen. Hvordan kunne Tranmæl forene demokratiske verdier og å bevege partiet inn i reformistiske retning, med at regjeringen fratok politiske flyktninger deres demokratiske rettigheter? På toppen av det hele ropte innflytelsesrike personligheter i partiet om *mindre* demokratiske tilstander innad i partiet. Håkon Meyer poengterte problemstillingen godt når han skrev at «demokratiske regjeringer skulle ikke tillate seg selv å bli brukt som redskap for diktatoriske regimer». ¹²⁰ Det fantes en dissonans mellom hva slags verdier, og ikke minst *prinsipp*, partiet uttalte at det stod for, og hva det *faktisk* stod for.

På nyåret kom Friis sitt tilsvare, igjen i Arbeiderbladet. Angrepet på Scheflo sitt forsvar bestod i at Scheflo hadde vært til stede under diskusjonen i Lund AUL, om enn forsinket. Ikke bare hadde han vært til stede, men han hadde også hatt et debattinnlegg. Det kom så frem i Friis sitt tilsvare at Scheflo hadde fått vedtatt en liten endring i resolusjonen. Hva innholdet i endringen var nevntes ikke. Imidlertid var konsekvensen, i Friis sine øyne, den samme. Scheflo hadde på så måte aktivt medvirket til å få vedtatt en resolusjon som anklaget arbeiderregjeringen for å «bøie nakken for fascisme og reaksjon». En protest mot denne situasjonen, hvor redaktøren for Arbeiderpartiet sitt organ i Vest-Agder fylke åpent kom med grove beskyldninger mot egen regjering, var for Friis en selvfølge. Noe annet ville vært en forsømmelse av hans plikter som formann i lokallaget. ¹²¹

Meldingen fra sentralstyret kunne altså, som vi så tidligere, ikke ha vært klarere; det skulle finnes takhøyde for å reise problemstillinger og spørsmål som kunne føre til meningsforskjeller i partiet. Friis gav seg likevel ikke. Dagen etter sentralstyrets advarsel fortsatte han i det samme

¹¹⁹ Sørlandet, 31. desember 1936, *Arbeiderbladet tar ikke Friis alvorlig. Ingen fare for fraksjonsdannelse.* (Redaksjonell kommentar)

¹²⁰ Høidal 2009: 240

¹²¹ Arbeiderbladet, 4. januar 1937, *Friis og asylretten.* Jakob Friis. (Kommentar)

sporet; Scheflo hadde gjort forsøk på å undergrave regjeringen og dette kunne ikke tolereres i det politiske klimaet som fantes i Europa. Hva sier dette oss om Friis? Vi har vært inne på muligheten for at Scheflo reiste asylrettens fane mot regjeringen for å øke sin egen anseelse i Kristiansand. Men hva med Friis? Scheflo reiste dette spørsmålet selv, ved henvendelse til hvordan Friis hadde oppført seg etter at han tok på seg vervet som partiformann. Om to kapitler vil det fremkomme, etter Scheflo sitt syn, at Friis begynte å oppføre seg annerledes etter at han ble partiformann. Han søkte, ifølge Scheflo, å utøve sin makt og å påvirke der han kunne ut ifra sitt verdenssyn. Men hvordan kunne han fortsette å gjøre dette, etter at Arbeiderbladet hadde irettesatt han offentlig med en så kvass tone? Det finnes flere mulige årsaker, noen mer sannsynlige enn andre. For det første kunne det tenkes at han, i likhet med Scheflo, ønsket å forbedre «stalinistenes» politiske posisjon i partiet ved å utfordre Tranmæl og ledelsen i partiet. Dette virker for øvrig meget usannsynlig, da dette både fra Friis sitt dominerende «Folkefrontperspektiv» ville virket mot sin hensikt, samtidig som at det ville vært en dårlig strategisk fremgangsmåte. Det finnes flere momenter jeg her kunne tatt opp, for eksempel en religiøs tilknytning til Stalin, men dette havner i skyggen av det jeg mener er det overveiende sannsynlige svaret; At Friis visste at Tranmæl, sentralstyret, og regjeringen lente mot hans side i Trotskij-saken. Dermed var uttalelsene om at det skulle herske fullt demokrati i partiet hva gjaldt meningsforskjeller i all hovedsak et *spill for galleriet*. Slik kunne han operere, som vi skal se i neste kapittel, nærmest fritt.

Men spørsmålet om hva slags partikultur partiet skulle ha er ikke bare et spørsmål om maktens dynamikk i partiet; Spørsmålet kommer også inn på hvorvidt det var tale om en kollisjon mellom ulike syn på forholdet mellom (partiets) autoritet på den ene siden, og prinsipper for menneskelig frihet og fri debatt på den andre siden. Fraksjonsanklagene til Friis kom med en, for de som var demokratisk innstilte, ekkel ettersmak. Påhengende advarselen om at «trotskistene» skulle drive organisert fraksjonsarbeide mot regjeringen kom en oppfordring til partiledelsen om å opptre med «fast hånd». I leninismen lå, som sett i bakgrunnskapitlet, et sterkt partiapparat sentralt i idéen om hvordan bolsjevikene skulle komme frem til et sosialistisk samfunn. «Stalinistene» videreførte denne innstillingen med sin oppfordring til sentralstyret om å stramme inn i rekkene. Dette ligger også nært poenget om Folkefrontperspektivet, og enheten i partiet, som vi skal se i neste kapittel var viktig for Tranmæl. Det må sånn sett ha vært en appellerende oppfordring Friis kom med for partiledelsen. På den annen side hadde «trotskistene» med Scheflo i spissen en annen oppfatning av hvordan partikulturen skulle være. Ingen forbrytelser var begått i Trotskij-saken,

skrev Scheflo, bortsett fra den som Friis selv hadde begått da han fremsatte beskyldninger mot partifeller som våget å ha en kontrær mening. Det var altså i stor grad, fra «trotskistenes» side, snakk om frihet. Men er ikke prinsippet om frihet i partiet på den ene siden, og en nærmest militærlignende organisatorisk maktstruktur på den andre siden et uforenlig konsept? Jo, og det er derfor vi senere, i neste kapittel, vil komme inn på om Trotskij-saken var en fundamentalt ideologisk konflikt.

Med et litt bedre grunnlag til å si noe om hva det var konflikten generelt, men mellom Friis og Scheflo spesielt, bunnet ut i kan det være fruktbart å trekke noen linjer mellom deres posisjoner i de konfliktpregede 1920-årene og Trotskij-saken. Særlig slående er Scheflos motsetning til totalitarisme og en autoritær partikultur. Da bolsjevikene kom ut av borgerkrigen etter den russiske revolusjon var erfaringen at partiet måtte ha et sterkt partiapparat som skulle styre massene. Motsatt hadde Tranmæl en innstilling om at samfunnet skulle styres gjennom massene. Som kjent fra bakgrunnskapittelet forlot Scheflo AP til fordel for NKP under partisprengingen i 1923. Implisitt følger en støtte til Lenins tanker om hvordan samfunnet skulle styres gjennom det sterke partiapparatet. I Trotskij-saken hadde Scheflo snudd på hælen, og forlangte åpenhet og frihet innad i partiet. Men var det egentlig et sterkt partiapparat han motsatte seg? Litteraturen viser at det var byråkratiets diktatur over arbeiderklassen Scheflo opponerte mot i Sovjetunionen. Det var ulikheten i samfunnet skapt av byråkratiet som truet dens egen eksistens, «derav angsten i Kreml, derav terroren og henrettelsen av de gamle bolsjevikere». ¹²²

Historiker Edvard Bull skrev at «den «demokratiske sentralisme» var unektelig mer sentralistisk enn demokratisk» om Kominterns opptreden på 1920-tallet. At Scheflo brøt ut med Moskvakommunistene gir oss en indikasjon på hvor han lente i spørsmålet om en sentral styresmakt versus fullt demokrati. Han flyktet NKP da motstanden mot den norske regjeringdannelsen kom, selv om det spekuleres i at dette var på prinsipielt grunnlag etter at Trotskij ble sendt i eksil. At Jakob Friis og hans meningsfeller satte spørsmålstegn ved Scheflos plutselig demokratiske innstilling hadde altså *kanskje* mer hold enn å bare være et retorisk våpen. For Friis sin del stod han med Tranmæl gjennom partisprengingene gjennom 1920-tallet på tross av at hans hjertet fortsatt lå hos Komintern. Hans sprang mellom AP og NKP fra 1927 og utover indikerer at han søkte til det partiet han mente hadde best sjanse for stor oppslutning. Det var et ønske om å tilhøre partiet som representerte arbeiderklassens interesser. Med

¹²² Scheflo 1974: 134

Arbeiderpartiets retningskifte, på tross av at Friis som han selv sa ikke var blitt noen vaskeekte reformist,¹²³ endte partiet opp i en situasjon hvor de nettopp representerte denne gruppens interesser i form av stor oppslutning. Men det var alltid den kommende storkrigsfaren som var motivatoren bak dette. De ideologiske skottene mellom NKP og AP var tross alt ikke helt tette. Vi kan dermed konkludere med at hverken av våre to hovedaktører hadde endret sitt syn drastisk gjennom årene. Det var partiene, og den internasjonale situasjonen som hadde endret seg.

5.4 Justisministeren forsøker å løse på spenningen

Stridighetene i offentligheten tok snart slutt, og konflikten skulle så bli ført bak lukkede dører – *i hvert fall enn så lenge*. Friis meddelte på et partistyremøte den 8. januar 1937 at han hadde foretatt en reise til Oslo i forbindelse med konflikten mellom han som partiformann og Scheflo som redaktør i Trotskij-saken. Samtidig forelå det et krav fra Lund AUL om å avholde et møte for å behandle asylretten. Kan det tenkes at Friis trodde regjeringen og sentralstyret ville fullt og helt ta hans side, og dermed konsolidere hans posisjon i Kristiansand Arbeiderparti? Partistyret besluttet å avholde møte om asylretten den 17. januar 1937 i arbeiderforeningens lokaler.¹²⁴ Både Thomas Olsen, arkivar ved SAK, og historiker Øystein Rostad Woxeng omtaler begge i sine arbeider, *Da Trotskij splittet Kristiansand Arbeiderparti* og *Kristiansand Arbeiderparti, 1906 – 1956*, Friis sin reise til Oslo. Olsen fremhever at Friis «[...] rapporterte til sentralstyret om det han mente var fraksjonsvirksomhet».¹²⁵ Friis skriver selv at da Scheflo hadde fått vedtatt resolusjoner til fordel for seg selv i ungdomslaget, fant han det nødvendig å «appellere til sentralstyret og Arbeiderbladet».¹²⁶ Woxeng på sin side skriver at det var på bakgrunn av *forslag* fra Lund AUL at partiet besluttet å hente en representant fra sentralstyret til å tale om asylretten.¹²⁷ Det finnes ikke *direkte* grunnlag for å fastslå at det var Lund AUL sitt *forslag*, hvis vi antar at Woxeng her tenkte på kravet som forelå fra Lund AUL, som var bakgrunnen for å hente inn justisministeren. Ved en nærmere granskning av resolusjonen kan den imidlertid gi inntrykk av at ungdomslaget hadde et ønske om oppklaring fra regjeringen:

Samtidig som staten gir oppholdstillatelse og støtte til hviterussiske og fascistiske flykntinger, holdes en av revolusjonens og arbeiderklassens forkjempere som Trotsky i fangenskap *uten lov og dom*.¹²⁸

¹²³ Friis 2011: 192

¹²⁴ SAK, ARB - 004, A – møtebøker osv, Boks 1, 002 - forhandlingsprotokoller 1932 – 1937, s. 235

¹²⁵ Olsen 2018

¹²⁶ Friis 2011: 175

¹²⁷ Rostad Woxeng 1956: 21

¹²⁸ SAK, ARB – 019, F – emneordnet materiale, Boks 01, forhandlingsprotokoll 1934 - 1937

Som vedtatt av partistyret ble det avholdt møte om asylretten den 17. januar 1937, hvor justisminister Trygve Lie møtte som representant fra sentralstyret i Arbeiderpartiet. Det var stort oppmøte da 150 medlemmer hadde samlet seg for å høre redegjørelsen fra regjeringen over Trotskij-saken.¹²⁹ Lie innledet møtet med et foredrag, og han understreket at det under foredraget ville komme frem opplysninger av indre partimessig art som ikke måtte offentliggjøres under noen omstendighet. Justisministeren sitt foredrag gikk inn på to dimensjoner av konflikten som henger tett i hop. Den første omhandlet asylretten, og betingelsene Trotskij var underlagt under sitt opphold i Norge. Den andre var den utenrikspolitiske dimensjonen med forholdet til Sovjetunionen. For det første var betingelsene for Trotskij's opphold i Norge at han ikke måtte drive politisk virksomhet, samt at oppholdsstedet skulle bestemmes av regjeringen. Trotskij overholdt ifølge justisministeren disse betingelsene frem til april/mai 1936. Rundt dette tidspunktet oppstod det store streikebevegelser i Sovjetunionen, med den påfølgende Moskvaprosessen. Under streikebevegelsene deltok Trotskij aktivt, og var løpende i forbindelse med sine grupper i forskjellige fagforeninger. Han erkjente dette forholdet i Oslo byrett i 1936, og regjeringen besluttet deretter å stramme inn oppholdsbetingelsene. Trotskij på sin side nektet å skrive under på en slik erklæring, hvilket førte til interneringen frem til asylstatusen utløp i desember 1936. Den andre dimensjonen, som ble tillagt mye mindre vekt under møtet, var den utenrikspolitiske. Om Trotskij deltok politisk mot en stat som stod på god fot med regjeringen ville dette kunne skade et eventuelt transnasjonalt samarbeide. Dette var bakgrunnen for betingelsene Trotskij var underlagt i Norge.

5.5 Kristiansand Arbeiderparti deles på midten

Lie sitt foredrag åpnet med en redegjørelse for hvordan asylretten hadde utviklet seg i et globalt perspektiv. Jam påstod at asylretten i forkant av første verdenskrig var ensbetydende med at den politiske flyktning ble gitt full ytrings- og bevegelsesfrihet i det land han søkte opphold. Dette forholdet hadde imidlertid i årene før konflikten beveget seg i en mindre demokratisk retning, og i januar 1937 var Norge det mest demokratiske land i verden på asylrettens område. Scheflo på sin side mente at Trotskij hadde fått dårligere oppholdsbetingelser i Norge enn i Tyrkia og Frankrike. Han mente også at partiet ville kommet ut med høyere anseelse hvis de hadde gitt Trotskij full asylrett. Sannsynligvis tenkte han her på at partiets prestisje ville vokst

¹²⁹ Friis 2011: 175

da det kom frem hva som virkelig foregikk i Sovjetunionen i forbindelse med prosessen og «den store terroren», hvis regjeringen hadde gitt Trotskij full asylrett. Han benektet også at Trotskij var fascist og kontrarevolusjonær.

Den tiden Friis fikk til å snakke for seg brukte han i mye større grad på å tale om konflikten mellom han og Scheflo, enn det Scheflo hadde gjort. Han opplyste de som var til stede om at han hadde blitt blokkert i Sørlandet, på tross av hans rolle som partiformann. Dermed kunne han ikke ovenfor medlemmer i eget lokallag gå gjennom sitt standpunkt i Trotskij-saken. Resolusjonen som var blitt vedtatt i ungdomslaget, sammen med den konstante blokkeringen av hans artikler i partiets presseorgan var bakgrunnen for hans mistanker om et fraksjonsarbeide innenfor partiet av Scheflo og ungdomslagene. Resolusjonen og blokkeringen var grunnlaget for hans artikler i Arbeiderbladet samt at han hadde rapportert saken for sentralstyret. Etter at Lie, Scheflo og Friis hadde fått snakke for seg, utbrøt en lengre debatt hvor samtlige av de mest involverte i konflikten fikk ordet.¹³⁰ Debatten endte i to forslag til erklæringer på vegne av møtet. Vi skal ta for oss begge erklæringene, hvordan møtet stemte på disse og hva avstemningen betydde.

Den første erklæringen ble foreslått av Eirik Gunnheim. Den lød som følgende:

Efter å ha hørt utredningen fra begge sider i den strid som er opstått her i partiet omkring Trotskyspørsmålet, uttaler partimøtet at man ikke vil tåle noen fraksjonsdannelse, men forstår det slik at det heller ikke er fare for slikt. Man ønsker dog ikke at der skal stenges for adgangen til lojal opposisjon.

Den andre erklæringen ble foreslått av Karl Rosenløv:

Kristiansands Arbeiderparti, samlet til medlemsmøte 17. januar vil uttale: Partiet i Kristiansand har alltid vært lojal overfor partiets organisasjonsmessige fattede beslutninger. Påstanden om at der foregår eller planlegges fraksjonelt arbeide som er rettet mot partiets ledelse eller mot arbeiderregjeringen savner ethvert grunnlag. Partimøtet er av den opfatning at det er nødvendig av hensyn til partiets trivsel og fremgang at det hersker full meningsfrihet innenfor de organisasjonsmessige fattede beslutninger.¹³¹

Hvordan skal vi tolke det som kom frem under partimøtet? La oss først se hva det er skrevet om dette tidligere. Olsen skrev i sin artikkel om møtet at «[...] Scheflo og Friis delte to grupperinger mellom seg».¹³² Fra hans artikkel er det vanskelig å se hva han legger til grunn

¹³⁰ Følgende personer talte under møtet i tillegg til våre hovedaktører: Karl Rosenløv, Thoralf Hultmann, Per Monsen, Alfred Udland, Flood Engebretsen, Salve Salvesen, Olav Brunvand, Eirik Gunnheim, G. Bentsen, Gudny Hultmann.

¹³¹ SAK, ARB - 004, A – møtebøker osv, Boks 1, 002 - forhandlingsprotokoller 1932 – 1937, s. 239

¹³² Olsen 2018

for konklusjonen, men det mest nærliggende er å tro at han har lest dette ut ifra de to erklæringene. Jeg velger å stille meg bak samme konklusjon. Olav Brunvand jr., som arbeidet nært Scheflo som journalist i Sørlandet fra 1938 og utover, er av samme oppfatning. Han skrev i sin artikkel «redaktøren og anti-stalinisten» at Friis fanget opp alle grupperinger som var misfornøyd med Sørlandets redaksjonelle linje, og de som var politisk uenig med Scheflo. Dette «førte til en kløving av arbeiderbevegelsen omtrent på midten – som oftest med en liten overvekt i Scheflos favør i de representative organer».¹³³ Friis skriver i sin selvbiografi at ved voteringen over de to forslagene delte de forsamlingen mellom seg med 75 stemmer hver. I tillegg, skrev han, handlet ikke dette så mye om Trotskij lenger, som å få fordømt beskyldningene om fraksjonering i det norske partiet.¹³⁴ La oss først se på hvem som fremsatte forslagene. Eirik Gunnheim posisjonerte seg i konflikten da han uttrykte støtte til Friis sine fordømmende artikler om Trotskij, og Rosenløv i det han hadde presset på for å få Scheflo ansatt som redaktør i Sørlandet i 1931.¹³⁵ Forslagene i seg selv er også avslørende, da det første sier at partimøtet ikke vil «tåle noen fraksjonsdannelse» hvilket er en krystallklar tilslutning til Friis. Det andre forslaget på sin side uttalte at påstanden om et fraksjonelt arbeide i partiet savnet ethvert grunnlag, en åpenbar tilslutning til Scheflo. Samtidig manet det andre forslaget til at det skulle herske full meningsfrihet i partiet innenfor de organisasjonsmessige fattede beslutninger. Dette var en klar henvisning til Friis sin oppfordring om at sentralstyret måtte opptre med jernhånd ovenfor «trotskistene» i partiet.

5.6 Prinsipper versus realpolitikk

Hva sier det vi har gjennomgått i dette kapittelet oss om hva konflikten i Kristiansand Arbeiderparti generelt, og mellom Friis og Scheflo spesielt, bunnet i? Ungdomsfylkingens posisjonering, sammen med Scheflos reaksjon på Trotskij's utsendelse fra Norge forteller oss at den definitivt var knyttet opp til forskjellige oppfatninger rundt den fascistiske trussel. Ikke bare det, men det fantes en fundamental uenighet om *hvem* fascistene var. Friis sin oppfordring til sentralstyret om å opptre med jernhånd ovenfor sine meningsmotstandere, og Scheflo og sentralstyrets reaksjon på dette viser at den også var en kollisjon mellom ulike syn på forholdet mellom (partiets) autoritet på den ene siden, og prinsipper for menneskelig frihet og fri debatt på den andre siden. Men retorikken viser oss også at Scheflo på sin side var mer opptatt av prinsipper og teori, mens Friis på sin side var mer realpolitisk innstilt; å ofre Trotskij og

¹³³ Scheflo 1974: 29

¹³⁴ Friis 2011: 175 - 176

¹³⁵ Mosland 2004: 8

demokratiske prinsipper var et nødvendig onde for å bekjempe et enda større onde, nemlig fascismen. At den ene parten innkalte justisministeren for å prøve å rydde opp tyder på et ønske om å forene kreftene i partiet, til tross for de angrep som ble ført mot hverandre. Samtidig peker det faktum at partiet ble kløvet på midten oss videre til neste kapittel, som skal vise at foreningsforsøkene var til ingen nytte.

Kapittel 6: Organisatorisk krig

«Noen av våre lagsmedlemmer har lagt en klam hånd over arbeiderbevegelsen».¹³⁶

Salve Salvesen, 1937

Vi skal nå se at, til tross for at Trotskij var ute av landet, Arbeiderpartiet i 1937 forsøkte å kjøle ned konflikten og forene kreftene i partilaget i Kristiansand, uten å lykkes. Konflikten hadde gått fra å utelukkende handle om Trotskij og Moskvaprosessene, til å forplante seg i Kristiansands organisasjoner og utvikle seg til en maktkamp for å fremme egen ideologi. Et nytt, mest mulig nøytralt partistyre, et forsøk på omorganisering av Sørlandet og overgangen fra partiets høyeste organ, årsmøte, til representantskap, fortsettelsen av offentlig polemikk blant de største profilene i partiet, en brosjyre utgitt på NKPs forlag, en strykekampanje i kommunevalget samt ansettelsen av en ny journalist. Dette er begivenhetene som preget året 1937 for Kristiansand Arbeiderparti. Men hvorfor lyktes ikke partiet i å forene kreftene og fokusere på å drive partiet fremover, i stedet for å fortsette med interne konflikter? Vi må tilbake til spørsmålet om hvorvidt konflikten var blitt én av fundamental ideologisk karakter for å svare på dette. «Verdensrevolusjon og prinsipper nå» (Trotskij) mot «sosialismen i ett land, et forent forsvar mot fascismen nå og prinsipper senere» (Stalin) er en overordnet måte å se innholdet i konflikten på. Dette skal vi gjennom kapittelet undersøke nærmere.

6.1 Aktuelle utenriksspørsmål

Tilbake hos redaksjonen til Sørlandet, hvor møtet med justisministeren lå friskt i mente, tok Scheflo opp sitt arbeid mot kommunistene igjen bare noen få dager etterpå. Fokuset hans hadde nå rettet seg mot den spanske borgerkrigen. Den spanske borgerkrigen raste over landet, med Franco og hans generaler på den ene siden, mot den republikanske regjeringen på den andre. Naturligvis fantes det fraksjoner innad i den republikanske regjeringen, og i Catalonia stod den ene, «anarkistene» (POUM) sterkt. POUM var et venstreradikalt kommunistisk parti, som hadde posisjonert seg i opposisjon til Stalin da de hadde uttrykt sin misnøye med Moskvaprosessene.¹³⁷ Den politiske situasjonen i landet endret seg imidlertid da Sovjetunionen, som eneste stormakt innblandet, begynte å forsyne den republikanske side med våpen. De Moskvatro kommunistene i Spania økte sin innflytelse i takt med tilgangen på våpen, og presset «anarkistene» ut av regjering. Med økende innflytelse økte også angrepene mot den

¹³⁶ SAK, ARB - 019, F - Emneordnet materiale, boks 1, 0001 - Forhandlingsprotokoll, 1934 - 1937

¹³⁷ Orwell 2021: 38 - 40

rivaliserende fløyen. Det endte med blodige kamper i gatene i Catalonia. Da POUM var blitt beskyldt for å være Francos femtekolonne i Catalonia var det naturlig at kampene ble et politisk våpen i striden mellom de to politiske fløyene, også i Norge. Det ble spunnet til en historie om en allianse hvor den ene parten falt den andre i ryggen. Dette ble naturligvis også et tema i Kristiansand Arbeiderparti.¹³⁸

Scheflo var tidlig på ballen etter det store partimøtet med justisministeren den 17. januar. Bare to dager etterpå kom en lederartikkel om POUM. Artikkelen var i det hele tatt et argument for at partiet ikke var trotskistisk. POUM hadde betegnet trotskismen som sekterisk, og partiet ville ikke delta i dannelsen av Trotskij sin 4. Internasjonale. Han skrev også om hvordan en av partiets ledere, Andreu Nin Pérez, ble fjernet fra folkefrontregjeringen i Barcelona etter press fra Komintern. Men så hadde jo partiet begått en dødssynd i visse kretser i arbeiderbevegelsen; protestert mot Moskvaprosessene.¹³⁹ Den 21. januar skrev Scheflo igjen om POUM. Lederartikkelen handlet om hvordan partiet ble presset ut av folkefrontregjeringen i Spania. Han fastslo at POUMs medlemmer aktivt deltok på folkefronten sin side i borgerkrigen. Derfor var han overrasket over at Friis indirekte kunne forsvare Kominterns beskyldninger mot spanske arbeidere og oppfordringen til å utrydde disse. Dette på tross, skrev Scheflo, av at han visste at Friis hadde blitt en tilhenger av «den faste hånd» når det gjaldt taktiske uoverensstemmelser.¹⁴⁰

Rundt disse dager fant sted den andre Moskvaprosessen. Naturligvis skrev Scheflo igjen i Sørlandet om prosessen og om hans partifellers holdning til prosessen. At Scheflo ikke trodde på tilståelsene er godt etablert allerede. Vi skal ikke gå noe særlig i dybden på hans begrunnelser, disse var i all hovedsak relativt like ved alle tre prosesser. Ved den andre prosessen bestod hans argumenter hovedsakelig av at tilståelsene kunne bevises som løgnaktige. Blant annet kunne det bevises at Pjatakov aldri hadde tatt fly fra Tyskland til Oslo i desember 1935 for å konferere med Trotskij på vegne av Karl Radek. Dette skrev han den 26. januar, bare dager etter prosessen.¹⁴¹ 27. januar, dagen etterpå, etablerte Scheflo i sin lederartikkel at det ikke lenger fantes tvil om de anklagedes uskyldighet, men at det fortsatt fantes noen i Arbeiderpartiet som ikke ville erkjenne sannheten når det gjaldt kampen mellom

¹³⁸ Alba and Schwartz 1988: 175 – 180 & Grieg 2017: 11

¹³⁹ Sørlandet, 19. januar 1937, *lederartikkel*

¹⁴⁰ Sørlandet, 21. januar 1937, *lederartikkel*

¹⁴¹ Sørlandet, 26. januar 1937, *lederartikkel*

Stalin og «de såkalte «trotskister»». Dette, trodde han, var på bakgrunn av at disse partimedlemmene var redde for at sannheten skulle komme frem. Nettopp fordi den siste tiden hadde det blitt oppfattet som bevis på den «ubetingede lojalitet overfor arbeiderregjeringen, at man betraktet Trotsky som en hensynsløs intrigant og en farlig person for arbeiderklassen».¹⁴² Det fremstod i større og større grad som at partiets offisielle holdning til Trotskij, Moskvaprosessene og senere den spanske borgerkrigen ville se dårlig ut i ettertiden. Likevel tviholdt flere medlemmer i partiet på innstillingen. Scheflo satt fingeren på sakens kjerne i det han dro frem den politiske korrekte partikulturen som hadde blomstret opp rundt spørsmålet; et dårlig ytringsklima i partiet.

6.2 Industriarbeiderne og ungdomsfylkingen

Den 17. februar ble det holdt medlemsmøte for Falconbridge Nikkelverks arbeiderforening. I løpet av dette møtet ble det fattet, og *enstemmig* vedtatt, en resolusjon om Moskvaprosessene. Resolusjonen inneholdt *både* en støtteerklæring og en reservasjon. Resolusjonen etterlyste på støtteerklæringens side at en internasjonal kommisjon skulle prøve de anklagede. Reservasjonen på sin side bestod av at det ikke kunne reises tvil om at Sovjet-Samveldet var en rettsstat. Fagforeningen var av den oppfatning at en slik tvil dessverre var «utbrutt i vide kretser». Rundt dette punktet, erklærte resolusjonen, må det «skapes full klarhet så sannheten kan komme fram uavkortet».¹⁴³ Hvor skal vi plassere Falconbridge sin arbeiderforening i konflikten? Resolusjonen er selvmotsigende, da den etterlyste at en internasjonal domstol skulle prøve de anklagede samtidig som den mente at tvil rundt Sovjetunionens domstoler var uberettiget. Dette tyder på at splittelsen også gikk gjennom denne foreningen. Som vi skal se senere i kapittelet tar Scheflo til ordet for industriarbeidere i polemikk mot Friis, og dette tyder på at han så en mulighet til å fange opp flere industriarbeidere som var misfornøyde med Friis sin strykekampanje. Samtidig kan det også tenkes at det fantes en knapp overvekt av Scheflo-tilhengere blant industriarbeiderne, og at hans forsvar av disse var «vedlikeholdsarbeid», og dermed ikke et forsøk på å fange opp nye i egen fløy.

I ungdomslaget på Lund var ikke medlemmene helt ferdige med partimøtet med justisministeren tidligere samme måned. Det fremgikk nemlig under lagsmøte for Lund AUL, den 26. januar, at Salve Salvesen på oppvaskmøtet hadde uttalt at visse partifeller holdt «en klam hånd over partiet». Et av lagsmedlemmene, Rolf Johansen, foreslo for laget å sende en

¹⁴² Sørlandet, 27. januar 1937, *lederartikkel*

¹⁴³ Sørlandet, 19. februar 1937, *Anklagen bør undersøkes av en internasjonal arbeiderkommisjon*. (Reportasje)

skrivelse til kretsstyret for å få en redegjørelse fra Salvesen om betydningen av uttalelsen. Forslaget ble forkastet, men saken var ikke ute av verden av den grunn. Den 18. februar holdt igjen Lund AUL et lagsmøte. Blant det som ble diskutert var igjen Salvesens uttalelse fra oppvaskmøtet. Thoralf Hultmann, som tidligere hadde fasilitert resolusjonen mot arbeiderregjeringen, fremsatte et forslag som fastslo at Lund AUL bestemt avviste Salve Salvesens uttalelse om at «noen av våre lagsmedlemmer har lagt en klam hånd over arbeiderbevegelsen». Forslaget ble *enstemmig* vedtatt.¹⁴⁴ Så og si hele ungdomsbevegelsen i Kristiansand fulgte altså Scheflo i hans innstilling til Trotskij-saken. Disse stilte seg meget kritiske til Salvesens uttalelse som åpenbart var rettet mot Scheflo. I ettertiden ble dette et prakt eksempelpå den typen uttalelser som gjorde at Haakon Lie karakteriserte Trotskij-saken som «et sår som ikke gror» i partiets historie.¹⁴⁵

6.3 Organisatorisk endring og valg

Allerede tilbake i slutten av januar hadde partistyret i Kristiansand Arbeiderparti bestemt seg for å kalle inn til det offisielt siste årsmøtet for partiet den 19. februar. På dagsorden for dette årsmøtet lå nemlig forslag om å gå fra en årsmøteordning til representantskapsordning, i tillegg til partistyreets forslag til nye partilover i anledning innførelse av representantskapsordningen. Både den nye ordningen, og lovene ble vedtatt.¹⁴⁶ En uke etter årsmøtet ble det første representantskapsmøtet avholdt. Årsmøteordningen hadde organisert partiet slik at alle medlemmer kunne delta på årsmøtet med stemmerett, og var lokallagets høyeste organ. Representantskapsordningen var annerledes i det at fagforeningene måtte velge representanter fra sine respektive foreninger til representantskapet, derav navnet. Dette betyr også at maktposisjonene i de forskjellige fagforeningene ville avgjøre hvem som ble representanter. Antallet medlemmer i foreningene hadde også en innvirkning på hvor mange representanter de fikk i representantskapet.¹⁴⁷ Representantskapsmøtene skulle, ifølge Olav Brunvand jr., bli slagmarken for de to fløyene i partiet. Det måtte massemobilisering til for å bekjempe mistillitsforslaget som alltid hang i luften for redaktøren. Det lyktes aldri Friis-fløyen å få det til, men det var ikke mye om å gjøre ved enkelte anledninger.¹⁴⁸

¹⁴⁴ SAK, ARB - 019, F - Emneordnet materiale, boks 1, 0001 - Forhandlingsprotokoll, 1934 - 1937

¹⁴⁵ Høidal 2009: 321

¹⁴⁶ SAK, ARB - 004, A - Møtebøker osv, Boks 1, 002 - forhandlingsprotokoller 1932 – 1937, s. 242

¹⁴⁷ SAK, ARB - 004, E - Emneordnet materiale, boks 9, korrespondanse etter 1936: 21. januar 1937, Fra Sosialistisk Bondeungdomslag til Kristiansand Arbeiderparti

¹⁴⁸ Scheflo 1974: 29

Det første representantskapsmøtet ble dermed avholdt den 26. februar. På dagsorden stod valg på nytt partistyre. Representantskapet ble enige om at det nye styret burde ha stått mest mulig nøytrale i partistriden om Trotskij og Moskvaprosessene. Til formann ble tre navn foreslått. Valgkomiteen foreslo Alfred Udland, deretter ble Friis og Salvesen foreslått. Udland ble valgt med 89 stemmer, mot Friis sine 15 og Salvesen sine syv. Som Thomas Olsen så fint fastslo i sin artikkel fikk dermed Friis ikke fornyet tillit som partiformann for Kristiansand Arbeiderparti.¹⁴⁹ Valgkomitéen hadde tydeligvis et overtall fra Friis-fløyen, da den stilte Salvesen som sitt forslag til nestformann. Schefflo-fløyen fremmet sitt forslag, forretningsføreren til Sørlandet, Martin Skjærseth. Til slutt ble Johan Øydegard, Sørlandets faktor, valgt. Øydegard har ikke posisjonert seg i konflikten, av det kildene kan vise, og vi kan dermed regne med at nestformannen som ble innstilt faktisk var det partiet var ute etter – relativt nøytral. Av ytterligere styremedlemmer var det ingen av særlig interesse, men det kan nevnes at Schefflo ble foreslått som ordinært styremedlem. Han fikk 41 stemmer, men endte ikke opp med noen plass i styret. Schefflo høstet dermed fortsatt bred støtte i representantskapet til partiet.¹⁵⁰

6.4 Sørlandets styreform

Noen dager etterpå, den 3. april, holdt Sørlandets representantskap møte. Møtet ble ledet av bladstyrets formann Knut Hagen. På agendaen stod valg av styremedlemmer og omorganiseringen av avisens eierstruktur. Hagen ble enstemmig gjenvalgt som formann, men det var også to ordinære styremedlemmer som skulle velges. Lorentz Heidenreich fylte den ene plassen med enstemmig valg, og Sigurd Stålesen den andre. Stålesen ble for øvrig på sin side utfordret av Salve Salvesen, men vant med 25 mot 18 stemmer. På samme møte ble det også for første gang diskutert en omorganisering av Sørlandet. Saken ble for øvrig vedtatt å utsettes og oversendes avisens hovedorganisasjoner.¹⁵¹

Den 5. april rapporterte Per Monsen, journalist i Sørlandet, fra Spania og redegjorde for Arbeiderbevegelsens organisasjoner der. På bakgrunn av at Monsen presiserte i sin artikkel at POUM var en sammenslutning mellom «The Workers and Peasants Bloc», og det han skrev var en gruppe «venstrekommunister» som brøt med Trotskij og den 4. Internasjonale,

¹⁴⁹ Olsen 2018

¹⁵⁰ SAK, ARB - 004, A - Møtebøker osv, Boks 1, 002 - forhandlingsprotokoller 1932 - 1937 s. 253 - 257

¹⁵¹ SAK, ARB - 005, A - Møtebøker osv, Boks 1b, 001 - Møtebok - bladstyret, representantskapet

konkluderer jeg med at han fulgte Scheflo sin utenrikspolitiske linje i disse spørsmålene.¹⁵² Hans posisjon krystalliserte seg videre sommeren dette året, gjennom en artikkelserie om Trond Hegnas *Sovjet, Stalin og generalene* og Håkon Meyers *Bak Moskvaprosessene*. Serien var et klart angrep på den «stalinistiske» posisjonen og et forsvar av Meyer og Scheflo sin posisjon.¹⁵³ Dermed hadde to av de viktigste komponentene av redaksjonens stab, redaktøren og journalisten, tatt sitt standpunkt i saken.

Den 5. mai holdt partistyret møte. Partistyret hadde mottatt bladstyrets skrivelse fra den 29. april som anmodet partistyret om å ta standpunkt til det vedlagte forslag til omorganiseringen av avisen. Partistyret sa seg enige i at Sørlandet trengte en klarere organisasjonsform. Årsaken til at partiet sa seg enige i en omorganisering var i all hovedsak at på tross av partiets økonomiske ansvar for avisen, hadde det ingen reell innflytelse på verken den økonomiske eller politiske driften. Styret gav dermed sin tilslutning til den omorganiseringen som var blitt foreslått med noen mindre endringer i lovene. Blant annet en endring som skulle sikre partiet å utnytte sin representasjonsrett fullt ut.¹⁵⁴ Salvesens uttalelse fra 1936 om at redaktøren måtte stå i et mer direkte ansvarsforhold til partistyret viser tydelig et ønske om sterkere innflytelse over Sørlandets redaksjonelle linje. Vi vet at Scheflo hadde et overtak i de representative organene, og forslaget om en restrukturering stammet fra Sørlandets representantskap. At «trotskistene» tok Salvesens forslag og snudde det på hodet, skal vi ikke se bort ifra, og det er det jeg vil argumentere for i neste delkapittel. Samtidig hadde ikke forslaget om å restrukturere Sørlandet blitt knyttet opp mot den redaksjonelle linjen enda, men det skulle det bli.

6.5 Maktkamp

Om det fantes noe tvil om motivet bak en restrukturering av Sørlandet, så fjernes tvilen på representantskapsmøtet den 10. mai. Etter et orienterende foredrag om saken av forretningsfører Skjærseth utbrøt det debatt. Forslaget fra lovkomitéen talte i all hovedsak for å distansere partiavisen fra partiet, og slik sett ville Scheflo kunne operere friere som redaktør og stå friere til å velge sin redaksjonelle linje. En del medlemmer talte for forslaget, derav lovkomitéens medlemmer. Av de som talte imot var det derimot mange flere. Friis fremsatte et forslag som sa at «Representantskapet beklager Sørlandets holdning til anarkistopstandene i Barcelona». Hva hadde Sørlandets holdning til «anarkistopstandene i Barcelona» med

¹⁵² Sørlandet, 5. april 1937, *Kolossal vekst i arbeiderorganisasjonene i Spania. Men splittelsen skaper alvorlige situasjoner*. Per Monsen. (Reportasje)

¹⁵³ Sørlandet, 12. & 13. juli 1937, *To bøker om Moskvaprosessene. Og to artikler*. Per Monsen. (Kronikk)

¹⁵⁴ SAK, ARB - 004, A - Møtebøker osv, Boks 1, 002 - forhandlingsprotokoller 1932 - 1937 s. 272 - 275

restruktureringen å gjøre? Jo, Friis ønsket igjen å samle de som var misfornøyde med Scheflos redigering av avisen, for å bruke disse til å få forslaget om restrukturering nedstemt. En restrukturering slik Scheflo og lovkomitéen så for seg ville nemlig tilsidesette partiet i eierstrukturen til Sørlandet, og slik sett gå i motsatt retning av forslaget til Salvesen i 1936 om å stille redaktøren til ansvar overfor partistyret i høyere grad. Både restruktureringsforslaget og Friis sitt forslag ble vedtatt utsatt til behandling på et senere representantskapsmøte.¹⁵⁵

Også i Arbeiderbladet regjerte oppfattelsen om at POUM gjorde opprør, og dermed det største svik, mens Franco stod på dør. Fra Martin Tranmæls penn kunne nordmenn rundt midten av mai lese at de væpnede kampene rett og slett var forbryterske handlinger utført av «trotskistene». Hans oppfatning om at POUM falt folkefronten i ryggen førte han til en konklusjon om at den trotskistiske bevegelsen var splittende. Eller som han så fint også sa det; «den er både som idé og bevegelse en giftig plante». Sovjetunionens mangler, skrev Tranmæl, lå i diktaturet i seg selv, ikke nødvendigvis i ledergruppen, og hvert fall ikke i sosialismen. Han vendte deretter blikket mot Scheflo, som han mente hadde tatt standpunkt *for* de katalanske anarkister og «trotskister». Hvordan kan Scheflo, spurte Tranmæl, med sine kunnskaper og hans realpolitiske innstilling la seg lure av slikt? Han mente det bare kunne finnes en forklaring; «hans personlige beundring og solidaritetsfølelse ovenfor Trotski». Videre skrev han at om trotskismens utvikling fortsatte slik den hadde gjort, ville det fort kunne gå feil vei hvis partiet ikke «ser seg for i tide».¹⁵⁶ Scheflo svarte en drøy uke senere i Sørlandet. Her redegjorde han for posisjonen sin, og han innrømte åpenlyst sin sympati for menn som Trotskij, Radek og Bucharin. Sympatiene, skrev han, hadde imidlertid aldri fristet han til å drive fraksjonell virksomhet av noen art.¹⁵⁷

Historiker Tore Pryser drøfter i sin «Klassen og nasjonen» kort innstillingen til Arbeiderbladet, og dermed Tranmæl og «sentrumet» i partiet, til Trotskij og Moskvaprosessene. Ved å, etter hvert, akseptere Moskvaprosessene ble det lettere for regjeringen å rettfærdiggjøre tiltakene som ble iverksatt mot Trotskij. Da han ble utvist fra landet, stod Tranmæl igjen friere til å fordømme prosessene. Tranmæls standpunkt må også sees i forhold til Arbeiderpartiets utvikling, skriver Pryser. Av hensyn til den reformistiske utviklingen var det nødvendig å ta avstand fra Stalins diktatoriske metoder, men samtidig ikke distansere seg for mye på grunn av det diplomatiske forholdet mellom landene. For øvrig var «trotskistene» den viktigste årsaken

¹⁵⁵ Ibid.: 276 - 279

¹⁵⁶ Arbeiderbladet, 12. mai 1937, *lederartikkel*

¹⁵⁷ Sørlandet, 20. mai 1937, *En nødvendig redegjørelse*. Olav Scheflo. (Kronikk)

til Tranmæls positive innstilling til Sovjetunionen. Fløyen truet *enheten* i partiet. Dette var spesielt viktig i en så kritisk tid som partiet var inne i; det skulle bevise at det var klar for statsbærende oppgaver. Lederartikkelen «En giftplante» og andre angrep på trotskismen gjorde at «trotskistene» lå brakk i Arbeiderpartiet allerede i juni 1937.¹⁵⁸ Slik sett kan vi se Tranmæls artikkel som startskuddet på en storoffensiv mot «trotskistene» i Arbeiderpartiet, og «stalinistene» hadde dermed vind i seilene under den lokale maktkampen i Kristiansand.

I mellomtiden hadde partistyret den 14. mai behandlet Friis sitt forslag fra representantskapsmøte den 10. mai. Det ble vedtatt at formannen skulle konferere med Friis og Scheflo om saken, hvor resultatet skulle meddeles styret til fortsatt behandling på kommende styremøte.¹⁵⁹ Styret trådte sammen igjen den 22. mai. Formannen redegjorde så for de samtaler han hadde ført med Friis og Scheflo vedrørende saken. Resultatet, kunne han opplyse, var foreløpig negativt. Styret vedtok etter en lengre debatt å forelegge en innstilling for representantskapet. Det ble sendt en skrivelse til Scheflo med anmodning om å delta på neste representantskapsmøte, og Friis sitt forslag skulle være første sak på agendaen. Innstillingen som ble vedtatt lød som følgende:

I anledning den strid som er oppstått om *trotskisme og anarkistopstanden i Barcelona*, vil representantskapet slå fast at det fremfor alt gjelder å bevare og styrke vårt eget partis *enhet og slagkraft*. Særlig nu foran kommunevalget må partiets krefter her i byen samles til et kraftig fremstøt for Arbeiderpartiet og dets politikk.¹⁶⁰

Vi ser her at styret tydelig utnyttet vinden i seilene som Tranmæls angrep på «trotskistene» hadde gitt dem. Enhet og slagkraft stod i fokus, og det fantes ikke rom for de splittende «trotskistene» på veien fremover. Den 24. mai 1937 kom representantskapet sammen til en fortsettelse av møtet den 10. mai. Udland refererte Friis sitt forslag og redegjorde for styrets standpunkt og innstilling. Etter dette fikk både Scheflo og Friis ordet til hvert sitt lengre innlegg. Deretter fremsatte Olav Brunvand senior et forslag som erklærte at representantskapet ikke hadde tilstrekkelige opplysninger om de forskjellige politiske partier i Spania til å kunne komme med en uttalelse om de påklagede artikler i Sørlandet. Det utviklet seg så en debatt på møtet, før det kom forslag på vegne av begge fløyer. Fra Scheflo-fløyen kom et forslag som gav sin uforbeholdne anerkjennelse til Sørlandet for den stilling avisen tok til det den beskrev som det såkalte «anarkistoprøret». Videre erklærte den at «representantskapets oppfatning er

¹⁵⁸ Pryser 1988: 205

¹⁵⁹ SAK, ARB - 004, A - Møtebøker osv, Boks 1, 002 - forhandlingsprotokoller 1932 - 1937 s. 280 - 281

¹⁶⁰ Ibid.: 281 - 282

den at det i alle tilfeller er arbeidere som skal forsvares av en arbeideravis». Motsatt fremsatte Friis-fløyen et forslag som ønsket Friis sine artikler inntatt i Sørlandet. Etter avtale mellom Friis og Scheflo-fløyen trakk begge sine forslag tilbake. På grunn av Scheflos opplysning om at Friis slett ikke var blokkert fra avisen, trakk også Friis-fløyen sitt forslag. Scheflo foreslo deretter at ordene «anarkistopstanden i Barcelona» i styrets innstilling ble forandret til «begivenhetene i Barcelona». På anbefaling fra Friis og Udland ble omredigeringen enstemmig vedtatt. Til slutt ble en sammensetning av Brunvand senior sitt forslag, med 43 mot 26 stemmer, og styrets redigerte forslag vedtatt.

Den 8. juni holdt representantskapet møte. Igjen stod omorganiseringen av Sørlandet på agendaen. Brunvand senior trakk sitt forslag fra møtet den 10. mai og fremsatte et forslag om at det per tidspunkt ikke foretas noen forandringer i Sørlandets lover og en henstilling til alle fag- og politiske foreninger i bladets distrikt om å yte bidrag til et driftsfond for Sørlandet. Den første delen av forslaget møtte betydelig motstand, men gikk gjennom med 48 mot 47 stemmer. Den andre delen ble vedtatt enstemmig.¹⁶¹ På bladstyremøte den 11. juni, altså bare noen få dager etterpå, ble bladstyret enige om å legge spørsmålet om en omorganisering av avisen midlertidig død på bakgrunn av beslutningen som ble tatt i Kristiansand Arbeiderparti den 8. juni.¹⁶²

Maktkampen, til tross for Pryser sin oppfatning om at «trotskistene» nå var totalt nedslått i partiet, hadde endt i en fastlåst situasjon. Scheflo satt fortsatt som redaktør av Sørlandet, og i den forstand holdt «trotskistene» fortsatt stand i partiet. Men hvorfor lyktes ikke partiet, til tross for forsøkene, å forene kreftene? Maktkampen om Sørlandet viser oss, gjennom vedtaket, at konflikten definitivt bestod av et element av fundamentalt ideologiske motsetninger. Karakteriseringen av oppgjøret mellom POUM og de Moskvatro kommunistene i Spania som en «anarkistopstand» bringer oss igjen inn på frihet versus sentral autoritær makt aspektet. Skulle partiet gi Sørlandet friheten som en omorganisering ville gi til å ytre sin kontrære mening når verden stod ovenfor et fascistisk angrep i Europa? Eller skulle partiet stramme inn i rekkene, og, som Salvesen ønsket, stille redaktøren i en direkte ansvarlig posisjon ovenfor partistyret? Vi må heller ikke glemme to andre elementer som tilsier at konflikten var fundamentalt ideologisk, hvilket har blitt dekket tidligere i oppgaven. Prinsipielt sett *måtte*

¹⁶¹ Ibid.: 289

¹⁶² SAK, ARB - 005, A - Møtebøker osv, Boks 1b, 001 - Møtebok - bladstyret, representantskapet

Folkefronten som redskap kritiseres. I et klassekampperspektiv kunne ikke arbeidere samarbeide med borgerskapet på noen som helst måte. Som revolusjonære marxister skulle man tro at både Friis og Scheflo avsto en slik fremgangsmåte. Men for Friis, som sagt tidligere, trumfet Folkefrontperspektivet alt. På den andre siden kritiserte «stalinistene» motparten for å «skrike i kor» med borgerskapet, i det Sørlandet kritiserte Sovjetunionen. Det hele blir dermed et spørsmål om verdenssyn, og er det ikke nettopp dette ideologi handler om?

6.6 Enheten trues

På sensommeren i 1937 gav Friis ut en brosjyre på Internasjonalt Arbeiderforlag kalt «Trotskismen: En Giftplante». Tidligere samme år hadde Scheflo bidratt til en bok av Håkon Meyer kalt «Bak Moskvaprosessene». Et signal til ny partistrid i den norske arbeiderbevegelsen, mente Friis. Boken skulle nemlig, ifølge han, bli plattform for den nye fraksjons- og eventuelt partidannelsen «trotskistene» hadde bestemt seg for å gå inn for. Han mente at disse «trotskistene» hadde kommet for langt ut i sitt forsvar av det splittende arbeid som foregikk i utlandet til at de kunne snu. De er jo ikke helt unge lenger heller, skrev Friis, og insinuerte at dette var et slags siste forsøk på å komme til makten for Meyer og Scheflo. Det var også betimelig for Friis at «Bak Moskvaprosessene» lot være å nevne begivenhetene i Spania og Frankrike. Scheflo og Meyer hadde ingen politisk plattform, og deres politikk bestod hovedsakelig av angrep på Sovjetunionen og «det de likesom borgerpressen sammenfatter i ordet «Stalin», i den tro at de her har lettest for å vinne tilslutning».¹⁶³

Mesteparten av brosjyren var for øvrig en videreføring av den folkeopplysning Friis hadde pådratt seg å utføre om Trotskij's historie. En del av dette var naturligvis biografisk, og kan karakteriseres som en oppsummering av hvordan Trotskij kontinuerlig hadde vært på ideologisk kant med Lenin. Trotskij hadde ifølge Friis hele veien drevet undergraving av, og fraksjonering i, det russiske kommunistparti - for så å komme inn på slutten for å ta deler av æren for revolusjonen. Han drøftet også hva trotskismen egentlig innebærer, og konkluderte med at om han skulle dømme den etter utseendet var den langt mer revolusjonær enn leninismen. Skulle han på den annen side dømme den på dens handlinger, var begrepet opportuniste sentralt i karakteriseringen av Trotskij og hans ideologi for Friis.¹⁶⁴

Et av de mest fascinerende elementene ved konflikten rundt Moskvaprosessene var beskyldningene om at Trotskij stod i ledtog med Gestapo. Jakob Friis kom *ofte* inn på denne

¹⁶³ Friis 1937: 3 - 4

¹⁶⁴ Ibid.

hypotesen. Det fantes ifølge Friis flere argumenter for at Trotskij skulle være en agent av Hitler, men vi foretar oss bare de mest relevante. For det første hadde Trotskij og «hans talerør Scheflo» i Sørlandet krevd at Stalin måtte fjernes, fordi han «myrder ned for fote». På grunn av utspill som dette satte Friis spørsmålsteget ved deres kjærlighetserklæringer til Sovjetunionen. Vi må heller ikke glemme innrømmelsene fra prosessene. Disse ble for Friis årsaken til at Scheflo og Meyer opererte slik de gjorde. Forsvaret av Trotskij kom av realpolitiske årsaker, mente han. Tok man innrømmelsene på alvor var dette en helt rasjonell logisk slutning. Trotskij hadde, ifølge Friis, informert sine støttespillere rundt om i verden (og blant dem Scheflo) om den forestående revolusjonen i Sovjetunionen. Friis mente at Scheflo gav inntrykk av at «han visste mere om mange ting enn oss andre dødelige» etter Trotskijs besøk. Desto sikrere han ble på Stalins undergang, desto mer offensiv ble han.¹⁶⁵

Én person reagerte særlig på Friis sin brosjyre, og gikk ut med en artikkel i Sørlandet til Scheflos forsvar. Personen var Sverre Støstad, odelstingspresident og arbeiderpartipolitiker som blant annet hadde fulgt samme spor som Scheflo under partisprengingen i tiåret før. Støstad erklærte at beskyldningene om at boken var et signal til nye fraksjonskamper var alvorlige og usmakelige. Han stilte også et betimelig spørsmål; «hva er hensikten med å slynge ut den slags meningsløse beskyldninger?» Selv kunne han ikke finne andre årsaker enn for å sverte redaktøren personlig og forsøke å nedsette hans tillit innen partiet.¹⁶⁶ Støstad var inne på noe her, men forklaringen er nok litt mer kompleks enn som så. Vi må ikke glemme Tranmæls startskudd for å knuse «trotskistenes» opposisjon i partiet, hvilket, for Jakob Friis, måtte ha sammenfalt fint med Folkefrontperspektivet han ifølge Skaufjord opererte etter i alle spørsmål. Grønt lys fra partiets mest sentrale toneangivende figur til å knekke opposisjonen som ifølge både Friis og Tranmæl truet enheten i partiet, og for Friis dermed truet arbeiderbevegelsens forsvar mot fascismen må ha vært en god motivasjon. Kanskje hadde Friis lagt fra seg tanken om å forene krefter?

Samme dag som Støstads artikkel kom på trykk i Sørlandet, den 13. september, samlet partistyret seg til møte. Saken mellom Friis og Scheflo hadde nå fått så mye oppmerksomhet at igjen skulle partistyret be Scheflo om å tone ned sin redaksjonelle linje. Den store forskjellen denne gangen var at Friis ikke lenger satt i partistyret, og fikk tilsnakk på lik linje som Scheflo. Partiet stod nemlig foran et valg, akkurat som det hadde gjort året før da debatten hetet seg opp.

¹⁶⁵ Ibid.: 17 - 19

¹⁶⁶ Sørlandet, 13. September 1937, *Trotski – Scheflo og Jakob Friis*. Sverre Støstad. (Kronikk)

Styret gjentok det vedtaket som representantskapet hadde vedtatt på møtet den 24. mai tidligere på året. I henhold til denne beslutningen, skrev styret, «må der ikke i Sørlandet inntas artikler om striden mellom Scheflo og Friis, *men den kraften samles om vårt eget partis program*».¹⁶⁷

6.7 Sovjetsynet

Den 18. november, drøyt to måneder senere, skrev Friis en artikkel myntet på redaksjonen i Sørlandet som beveget seg i periferien til hva partistyret hadde forbudt rivalene å skrive om i offentligheten. Christianssands Tidende hadde ifølge ham gjort kontinuerlige forsøk på å stille Sovjetunionen i dårlig lys. Friis lurte på om det var Sørlandets hensikt å fortsette med, ikke bare å unnlate å drive aktivt opplysningsarbeid rettet mot dette «svineriet», men også bidra til det iblant? Redaksjonen svarte at dens jobb var å fremstille forholdene i Sovjet slik som de faktisk var, og protesterte bestemt mot at de hadde deltatt i noen «tilsvining» av Sovjetunionen. Å føre sine lesere bak lyset, og å fremstille forholdene slik de *ikke* er, det overlater vi til borger- og kommunistpressen skrev Scheflo.¹⁶⁸ To dager etter rykket den nye partiformannen (Udland) ut i Sørlandet til Friis sitt forsvar. Udland skrev at den form for ærlighet som redaksjonen mente den stod for virket for han litt rar. Redaktøren viker jo ikke fra å bruke de mest «grumsete kilder», for eksempel det tyske telegrambyrå når det gjaldt nyheter fra Sovjet. Det brukes alle typer kilder i vår avis, svarte redaktøren - de er alle tilgrumset - til og med NTB, men «vi er nødt til å øse av dem daglig». Han gikk deretter «kommunistpropagandaen» i sømmene, og erklærte at han ikke ville etterfølge denne typen journalistikk. Han ville verken, eller kunne, fortie de forbrytelser som ble begått i Sovjet. Ville kommunistene, og andre som var enige med dem, se gjennom fingrene måtte de bare gjøre dette. Det kom ikke til å stoppe Scheflo i sin kritikk.¹⁶⁹

Tre dager etter kom Friis til forsvar av partiformannen (Udland). Scheflo sitt angrep på NTB var et forsøk på å rettferdiggjøre sine andre kilder, mente han. Friis stilte også spørsmål, igjen, ved Scheflo sin innstilling til Sovjetunionen. Hvis Scheflo hadde en slik positiv innstilling som han mente å ha, burde han vise den i aktiv handling i Sørlandet, «ellers tror vi ikke på den lenger». Til slutt mente han at «det må kunne kreves av dem [«trotskistene»] at de ikke ser seg *blinde* på sitt fiendskap til Stalin [...]». «Hvem er blinde?» var tittelen på lederartikkelen samme dag. Noen av de anklagene han hadde fått mot seg, skrev redaktøren, var så sinnssyke at det var

¹⁶⁷ SAK, ARB - 004, A - Møtebøker osv, Boks 1, 002 - forhandlingsprotokoller 1932 - 1937 s. 317

¹⁶⁸ Sørlandet, 18. november 1937, *Et spørsmål til «Sørlandet»*. Jakob Friis. (Kommentar)

¹⁶⁹ Sørlandet, 20. november 1937, *Nyhetene fra Sovjetunionen*. Alfred Udland. (Kommentar)

bare å avfeie dem med et «foraktelig skuldertrekk», blant disse var brosjyren Friis hadde sendt ut tidligere på året. Scheflo trakk også fram to bøker om Moskvaprosessene, den ene skrevet av Kingsley Martin. Tekstutdraget som Scheflo valgte å inkludere fra boken mente i det hele tatt at Russland ikke kunne bli et moralsk godt land bare ved å innføre sosialismen, og man måtte kunne innrømme at en kritiker ikke var ensbetydende med en fiende. Martin var en «opriktig venn av Sovjet, men blind er han ikke. Det er andre som er det», skrev Scheflo.¹⁷⁰ Scheflos klarsynthet over hva som foregikk i Sovjetunionen skulle etter hvert koste han mye. Udland hadde opp til dette tidspunktet, ihvertfall ut ifra kildene, forholdt seg nøytral i den ideologiske kampen som utspilte seg i Kristiansand. Hadde han i all hemmelighet vært en tilhenger av Friis sitt synspunkt hele tiden, eller var det Tranmæls «en giftplante» som hadde åpnet opp for å knuse trotskismen i partiet som hadde dyttet han inn i Friis-fløyen? Det siste alternative gjør seg mer gjeldende enn det første.

6.8 Strykekampanjen

Den 22. november brøt det ut en lengre debatt om stryking og kumulering av valglister i Sørlandet. Partiformannen (Udland) kom her igjen på kant med redaktøren. Et partimedlem hadde, offentlig, etterlyst å fjerne muligheten til stryking og kumulering, og Udland svarte. Det samme medlemmet anklaget også visse ikke-navngitte partifeller for å ha kumulert «sine egne» ved kommunevalget i oktober. Hovedargumentet til Udland var at om loven fratok velgeren sin rett til å stemme på hvem den vil, tok Norge et steg vekk fra demokrati og folkestyre, «selv om det fra et partimakt-standpunkt vilde være å anbefale». Scheflo svarte at «å stille «arbeiderparti-makt» op som en motsetning til «folkestyre», går virkelig ikke godt an». Det var jo nettopp denne makten folket kunne takke for det folkestyre de hadde i Norge på tidspunktet, mente han. Partiets erfaring fra kommunevalget var at flere partifeller med betydelig støtte i partiet hadde blitt tilsidesatt av partifeller uten. Videre mente han at arbeidere fra storindustrien var underrepresentert på listene i forhold til deres viktighet i bevegelsen.¹⁷¹ At Udland forsvarte muligheten til å stryke og kumulere med å henvise til demokrati og folkestyre, klinger ikke godt sammen med hans forsvar av Sovjetunionen. Hans ukonsekventhet hva gjelder demokratiske prinsipper stammet mest sannsynligvis fra det faktum at Udland opererte med vikarierende motiver. Fra argumentet til partiformannen (Udland) kan vi dermed trekke ut at

¹⁷⁰ Sørlandet, 23. november 1937, *Lederartikkel & Den positive innstilling*. Redaksjonen & Jakob Friis. (Kronikk)

¹⁷¹ Sørlandet, 22. november 1937, *Lederartikkel & Strykning og kumulering*. Redaksjonen & Alfred Udland. (Kronikk)

ordningen med stryking og kumulering i større grad var til fordel for «stalinistene» enn for «trotskistene».

Den 25. november hev Friis seg inn i debatten også. Han argumenterte i likhet med Udland for å beholde ordningen med stryking og kumulering. Hvor langt bør vi gå i å la partiapparatet før valget bestemme hvem som skal bli valgt til kommunestyrene, spurte han. Arbeiderpartiets grunnstamme var industriproletariatet, innrømte Friis, og det burde derfor ha et sterkt partiapparat. For å seire måtte partiet imidlertid tiltrekke seg massene, også de som bare ville stemme på Arbeiderpartiet på bakgrunn av enkeltsaker. Dette ville ofte bare kunne skje dersom velgerne hadde muligheten til å kumulere enkeltnavn knyttet til disse sakene. Ikke alle godtok at industriarbeiderne var grunnstammen, svarte Scheflo, noen mente at det var en fornærmelse mot for eksempel funksjonærstanden å «hevde dette syn og ta konsekvensen av det ved valg av representanter for partiet.» Han synes det for øvrig var rart at Friis kunne hevde noe slik offentlig, da rundt 100 partifeller hadde systematisk strøket industriarbeidere og kumulert funksjonærene på arbeiderpartiets liste i kommunevalget en drøy måned tidligere. Truslene satt løst, da Scheflo advarte mot at dette kunne ende i en «fagforeningskrig». Om Friis ville være med å forhindre en slik «krig», skrev redaktøren, «[...] bør han optre litt anderledes enn han har gjort i det siste».¹⁷² At Scheflo fremholdt industriproletariatet som grunnstammen i Arbeiderpartiet kan, som argumentert for tidligere, ha vært et opportunistisk forsøk på å svinge pendelen i egen favør i Falconbridge Nikkelverks arbeiderforening og andre industriarbeiderforeninger. Det fremstår som at «trotskistene» stod svakere og svakere i Kristiansand gjennom året, og strykekampanjen var nok et slag i magen for Scheflo. Jeg mener derfor at, siden «trotskistene» var på defensiven, Scheflo her gjorde et forsøk på å styrke egen posisjon.

At Udland plutselig snudde i utenriksspørsmål kan vi ikke la gå i glemmeboken. Bare to måneder tidligere hadde partistyret uttalt at det ikke skulle inntas noen artikler om striden rundt Friis og Scheflo i Sørlandet, og oppfordret disse kreftene til å forenes. To hele måneder gikk uten noen offentlig polemikk mellom fløyene, og så gikk plutselig Udland over til «stalinistenes» side. Var det tilfeldig? Eller var det kanskje slik at partistyret ønsket ro og fred før valget før de kunne fortsette sin offensiv mot Scheflo? Kanskje var det slik at partistyret

¹⁷² Sørlandet, 25. november 1937, *lederartikkel & Strykning og kumulering*. Redaksjonen & Jakob Friis. (Kronikk)

forsøkte å tette gapet mellom de to fløyene, hvor «stalinistene» gjorde en innsats, men «trotskistene» stod på sine prinsipper. I så tilfelle kan det hende at partiledelsen så at det var umulig å forene krefter. Da ville siste utvei være å legge seg på «stalinistenes» linje for å bli kvitt det som ble sett på som et hinder for partiets utvikling. Dette fremstår som mest sannsynlig.

6.9 Journaliststillingen

Tidligere i november hadde Per Monsen sagt opp jobben som journalist i Sørlandet. Olav Brunvand junior, som allerede var ansatt på en deltidsstilling, fikk midlertidig ansvaret for å fylle rollen Per Monsen hadde hatt inntil stillingen ble fylt. Scheflo sendte den 13. desember brev til bladstyret hvor han informerte om sin innstilling. Brunvand junior stod øverst på kandidatlisten.¹⁷³ På bladstyremøte den 21. desember redegjorde redaktøren for sin innstilling og anbefalte Brunvand ansatt. Han nevnte noen andre søkere som også kunne vurderes. Det var 30 søkere på stillingen, og formannen (Hagen) beklaget at det ikke forelå flere søkere med større erfaring på området. Han mente stillingen kunne avverteres på ny eller at styret kunne gjøre henvendelser til de innstilte journalister. Etter en debatt om saken foreslo formannen saken utsatt, hvilket ble vedtatt mot to stemmer.¹⁷⁴ Det kan virke som at det var uenighet i bladstyret om den åpne journaliststillingen. Brunvand jr. var medlem i Lund AUL, og dermed ville Hagen ansatt en meningsmotstander og enda en som kunne videreføre Sørlandets rolle som det som «stalinistene» så på som den internasjonale trotskismens talerør. Slik sett var det nok gunstig for Hagen å utsette saken for å finne noen med «korrekt» innstilling til Trotskij-saken. På nyåret 1938 sendte en av de 30 søkerne på journaliststillingen brev til Hagen. Søkeren ville supplere søknaden sin da han erfarte at stillingen enda ikke var fylt. I forbindelse med de politiske friksjoner i Kristiansand, skrev han, ville han tilføye at han i spørsmålet om Trotskij stod helt og fullt på partiets side i vurderingen av dette spørsmål.¹⁷⁵ Dette viser at offentligheten var fullt klar over hvor *dyp* splittelsen var i partiet, og hvordan den gikk på tvers av og *utenfor* de representative organene i Kristiansand.

Så hvorfor lyktes ikke partiet i å forene kreftene og fokusere på å drive partiet fremover i Kristiansand Arbeiderparti i 1937? Scheflo startet året med å ta for seg de dagsaktuelle utenrikssakene; den spanske borgerkrigen og Moskvaprosessenes andre rettssak. Dette skulle

¹⁷³ SAK, ARB - 005, E - diverse skriv og korrespondanse, boks 14

¹⁷⁴ SAK, ARB - 005, A - Møtebøker osv, Boks 1b, 001 - Møtebok - bladstyret, representantskapet

¹⁷⁵ SAK, ARB - 005, E - diverse skriv og korrespondanse, boks 14

sette tonen for de videre stridighetene i organisasjonene. Vi har sett gjennom kapittelet at kløyvingen av partiet spredte seg ut i andre organisasjoner også, som ungdomsfylkingen og Falconbridge Nikkelverks arbeiderforening. Dette gjorde saken enda vanskeligere. Partiet fikk et nytt styre som i utgangspunktet skulle forholde seg nøytralt, men det viste seg å bli vanskelig. Når de sentrale skikkelsene i partiet forstod at det skulle bli umulig å forene krefter med Scheflo, var det bare én ting igjen å gjøre; de måtte politisk uskadeliggjøre redaktøren. Startskuddet for den brede offensiven mot Scheflo, hvor blant annet Tranmæl, Friis, og Udland deltok ble satt i gang av Tranmæls artikkel «En giftplante» og Friis' tilsvarende brosjyre. Tranmæls klarsignal hadde tydeligvis dyttet Udland over i «stalinistenes» leir. Stridspunktene i konflikten var så fundamentalt uforenlige, at med mindre én side var villig til å gi opp kampen, fantes det ingen annen utvei. Noen måtte gi etter. Dette ser vi også i kampen om restruktureringen av Sørlandet. Den ene siden ønsket friere meningsutfoldelse og en eierstruktur hvor redaksjonen stod friere hva gjaldt ansvarsforholdet til partiet. Den andre siden ønsket en oppstramming i eierstrukturen, og utbytte for den økonomiske byrden som avisen var på partiets økonomi. Informasjonen som kom frem i «Sovjetsynet» taler for at konflikten er ideologisk, men delkapittelet «Strykekampanjen» viser at så fort det var snakk om makt var ikke ideologiske prinsipper så viktige lenger for «stalinistene». I det minste frem til fløyen satt ved roret, og kunne styre den ideologiske utviklingen.

Kapittel 7: Kristiansand Arbeiderparti - en kjepp i hjulet på Arbeiderpartiets reformistiske utvikling?

«Samtidig kan det konstateres som en regel uten unntakelse at de som har grepet til taktikken med løgnaktige beskyldninger tilslutt har spillet politisk bankerott og høstet almen forakt».¹⁷⁶

Olav Scheflo, 1938

I året 1938 tilspisset konflikten rundt den redaksjonelle linjen i Kristiansand Arbeiderparti seg virkelig. Formannen i bladstyret, Knut Hagen, trakk seg fra sitt verv i protest mot Scheflo og et annet styremedlems uttalelser. Friis gav ut sin andre brosjyre på NKP sitt forlag, denne gangen om innmeldingen i den 2. Internasjonale. Dette førte til rykter om eksklusjon som stammet fra sentralt hold, og med dette utspilte en situasjon seg hvor partistyret i Kristiansand og sentralstyret i Oslo måtte manøvrere for å ikke tape et politisk slag med trotskistene. Oscar Torp kom, i anledning at formannen av bladstyret trakk seg fra sitt verv, til Kristiansand for å konferere og roe ned den tilspente situasjonen mellom fløyene, men dette førte ikke frem. Det hele endte med at Scheflo pensjonerte seg i april 1939, etter åtte lange år på redaktørstolen i Sørlandet. Dette er begivenhetene som preget perioden vi her skal ta for oss. Kapittelet vil undersøke hvordan maktforholdet mellom sentralstyret og de lokale grupperingene i Kristiansand var i perioden 1938 og frem til Scheflo ble pensjonert.

7.1 Ingen samling - ingen trotskister

I 1937 henvendte fylkeslag i både Arbeiderpartiet og NKP seg til hvert sitt sentralstyre om å samle organisasjonene under én fane, slik de hadde vært 14 år forut. Begge partier stilte visse krav til en slik samling, og samlingsspørsmålet gjorde seg til dels gjeldende i starten av 1938. De viktigste kravene for oppgaven var imidlertid de kravene NKP stilte. Som Scheflo sa selv, så visste alle at forhandlingene ville strande da NKP blant annet krevde at Arbeiderpartiet skulle stille seg bak ledelsen i det russiske kommunistpartiet, og forsvare alt de foretok seg.¹⁷⁷ Det var umulige krav for Arbeiderpartiet. I tillegg krevde NKP at det samlede partiet ville «bekjempe den kontrarevolusjonære trotskisme og at det ikke ville tåle trotskister i partiaviser eller i andre ansvarlige partifunksjoner». Det er åpenbart at kommunistene siktet på å sparke blant andre Scheflo ut av partiet om det skulle bli en samling. Arbeiderpartiets reaksjon på kravet var utelukkende positivt. Trotskismen stod i strid med partiets syn, og medlemskap i

¹⁷⁶ Sørlandet, 13. juli, 1938, *lederartikkel*

¹⁷⁷ Sørlandet, 11. januar 1938, *lederartikkel*

trotskistiske organisasjoner ville være uforenlig med medlemskap i partiet. Reaksjonen var hjertelig velkommen hos kommunistene, som skulle ta innstillingen til «etterretning med tilfredshet».¹⁷⁸

Hvordan kunne Arbeiderpartiet offentlig gå med på et slikt krav? Dette kan ha flere årsaker. For det første hadde de to partiene ulike oppfatninger om hva en trotskist var. Begge parter var klar over dette, og trodde at de kunne få tvunget gjennom sin vilje etter samling. For når NKP skulle komme til å protestere mot Scheflo som redaktør av *Sørlandet* på bakgrunn av forhandlingene, kunne Arbeiderpartiet si at Scheflo slett ikke var noen trotskist. Samtidig skal vi ikke se bort ifra at ledelsen i Arbeiderpartiet fint kunne ofret «trotskistene» i partiet om belønningen var stor nok. På motsatt side ville NKP vært i mindretall, med mindre innflytelse, og planen må dermed ha vært å få fjernet «trotskistene» gjennom kompromisser og hestehandler. For det andre er det nærliggende å tro, at slik som under splittelsesperioden på 1920-tallet, så hadde enten bare én eller ingen av partene til hensikt å faktisk samles. Det var et spill for galleriet, hvor det var om å gjøre å fremstå som samlende mens partiet i kulissene jobbet *mot* samling. Dermed kunne partiet godta dette premisset, i full viten om hva det ville bety for Scheflo og hans meningsfeller. For det tredje kunne det hende at sentralstyret så det som en fin mulighet til rydde opp i konfliktforholdet i Kristiansand, ved å kvitte seg med redaktøren. Alle tre forklaringene er plausible, men sannsynligvis var det i større grad forklaring nummer to og tre som gjorde seg mest gjeldende. Forklaring tre sammenfaller fint med den oppfatningen vi fra kapittel to fikk av Tranmæls innstilling til Scheflo som redaktør. Den sammenfaller også til dels med historiker Tore Pryseres oppfatning. Pryser mener at det eneste AP kunne si seg enig med NKP om, var nødvendigheten av å bekjempe trotskismen.¹⁷⁹

7.2 Bladstyret

En uke etter at Scheflo skrev om den mislykkede samlingen i *Sørlandet*, holdt bladstyret møte. Formannen, Knut Hagen, var ikke til stede. Han hadde trukket seg fra stillingen. Forklaringen lå i at uenighetene som hadde rådet i bladstyret den siste tiden hadde gjort videre samarbeid vanskelig. Spesielt uttalelsene fra Scheflo og Stålesen under forrige møte, skrev Hagen, gjorde det umulig med videre samarbeid. Det var altså den redaksjonelle linjen, igjen, som ble et stridspunkt. Vi vet ikke innholdet av den spesifikke uttalelsen det her refereres til, men det er

¹⁷⁸ *Sørlandet*, 10. januar 1938, *Det blev ingen samling med kommunistpartiet*. (Reportasje)

¹⁷⁹ Pryser 1988: 91

naturlig å anta at disse omhandlet Trotskij-saken eller aktuelle utenriksspørsmål.¹⁸⁰ Det utbrøt naturligvis debatt i bladstyret på bakgrunn av skrivelsen fra formannen. Redaktøren la til slutt fram forslag for uttalelse til Hagen hvor han beklaget sin oppførsel, og at bladstyret enstemmig henstilte han om å fortsette i sin rolle som formann. Udland, partiets formann, fremmet også et forslag. Forslaget erklærte at styret hadde full tillit til Hagen som formann, og mente at han hadde opptrådt korrekt i sin behandling av de saker han hadde forelagt styret. I tillegg henstilte forslaget Hagen til å overveie sin beslutning på nytt. Ved prøvevotering fikk Scheflo 3 stemmer, mens Udland fikk 4. Den endelige voteringen endte med 6 mot 1 i favør Udland.¹⁸¹

7.3 Nytt år - ny brosjyre på NKPs forlag

Friis ble mot slutten av 1937 opptatt av spørsmålet om innmeldingen i den 2. Internasjonale. Han fikk inn én artikkel om saken i Sørlandet, men etter dette ble det stille. Helt til han gav ut en brosjyre som argumenterte for å ikke melde seg inn i organisasjonen. SAI var nemlig ifølge Friis en nyoppusset versjon av den gamle 2. internasjonale. For Friis var det en stor motsetning mellom den 2. og den 3. internasjonale. Den 2. var kapitulasjonen og sammenbruddets internasjonale. Det tyske sosialdemokratiske parti var det førende parti i SAI, og de hadde sviktet da de ikke våget å ta i bruk utenomparlamentariske handlinger i kampen mot nazistene. For Friis var de tyske sosialdemokratene sin passivitet årsaken til at Hitler kunne komme til makten i Tyskland. Motsatt stod den 3. internasjonale, Komintern, som kamp-internasjonen og symbolet på motstand mot fascismen etter dens nye linje fra 1935 hvor enhetsfront stod i fokus.

Friis stilte tre spørsmål i brosjyren for å understreke sitt poeng om at en innmeldelse ville være en feiltakelse. Det første han undersøkte var hvorvidt den 2. internasjonale hadde blitt mer revolusjonær i perioden siden 1923. For det andre ville han undersøke om det ikke var SAI som hadde forandret seg, men Arbeiderpartiet. For det tredje stilte han spørsmål ved om det kunne være tidene som hadde forandret seg, altså at sosialdemokratene hadde rett da de spådde at kapitalismen hadde stabilisert seg og var kommet for å bli. Dette i motsetning til det revolusjonære verdensbildet; kapitalismen var i voldsom krise, og god revolusjonær politikk var da å forsvare folkets demokratiske rettigheter og levekår ved å legge byrden på de rike.

¹⁸⁰ Vi vet ikke hva innholdet i uttalelsen var, fordi det i protokollen bare refereres til «uttalelsene fra Scheflo og Stålesen».

¹⁸¹ SAK, ARB - 005, A - Møtebøker osv, Boks 1b, 001 - Møtebok - bladstyret, representantskapet

Friis kunne konkludere med at SAI ikke hadde blitt mer revolusjonært siden 1923. De hadde stått ved sine opportunistiske standpunkter, og deres feighet hadde ført til fascismens fremvekst i Tyskland, mente han. På bakgrunn av denne feigheten måtte han si seg enig med Stalin, slik som Dimitrov hadde skrevet i sin artikkel i et fransk magasin vedrørende den franske Folkefronten, at «uten at det blir gjort slutt på sosialdemokratismen i arbeiderbevegelsen, kan arbeiderklassen ikke seire». Det var dette Scheflo fremhevet som årsaken til at forhandlingene om en enhetsfront hadde strandet i Frankrike, hvor frykten lå i en *likvidering* av det sosialdemokratiske parti. Friis påpekte for øvrig at det var *sosialdemokratismen*, altså tanken om at arbeiderklassen kunne vokse seg inn i det kapitalistiske samfunn uten et maktoppgjør, arbeiderbevegelsen måtte kvitte seg med - ikke sosialdemokratiet. Samtidig var statsarkivaren meget redd for hvordan en inntreden i SAI ville se ut for omverdenen, på bakgrunn av organisasjonens fiendtlige innstilling mot Sovjetunionen. Under stiftelseskongressen hadde det nemlig blitt oppfordret til en reisning i demokratiets navn mot den, som Friis skriver, «despotiske» sovjetregjeringen. Ville det da være riktig å tre inn i SAI, særlig med tanke på den indre krise som partiet nettopp hadde gått gjennom på spørsmålet om holdningen til Trotskij og trotskismen, og på den måten gi Sovjetunionen inntrykket at Det norske Arbeiderparti næret sympatier for trotskismen, spurte Friis retorisk.¹⁸²

På spørsmål om det var Det norske Arbeiderparti som hadde forandret seg, kunne han konkludere med at det ut ifra prinsipp programmene ikke så slik ut. Partiet kunne imidlertid ha utviklet seg slik at prinsippene bare hadde blitt hule fraser, og at det opplevde en utglidning mot prinsipløshet. Dette mente han var sannsynlig. At partiet glemte målet mens det strevde med dagspolitikken. Den store faren for partiets linje lå ikke på venstre, men på høyresiden i partiet - med unntak av den «vesle Trotskist-klikken som i praksis går sammen med ytterste høyre».¹⁸³ Om dette bildet av partiet sammenfalt med resten av medlemmenes oppfatning, kunne partiet umulig melde seg inn i den 2. internasjonale. Her viste altså Friis indikasjoner på samme prinsippfasthet som «trotskistene». Var det kanskje slik at de egentlig hadde mye til felles, men at prinsippene tok plass i baksetet på grunn av den kommende krigen? Eller tok Friis et overveid realpolitisk valg i det han brukte samme argumentasjonsgrunnlag som «trotskistene» i et forsøk på å dra partiet tilbake til Moskvalinjen?

¹⁸² Friis 1938

¹⁸³ Ibid.: 15

Om det var tidene som hadde forandret seg virket for Friis i større grad som det riktige svaret. Situasjonen hadde endret seg fra 1920-tallet til midten av 1930-tallet. Nazismen og fascismen stod sterkt på kontinentet og Komintern hadde gått inn for en enhetsfront, om det så kanskje var for sent. Sosialdemokratene avbrøt forhandlingene i Frankrike ikke på grunn av, som Scheflo skrev, at Dimitrov hadde skrevet at sosialdemokratiet måtte utryddes, men fordi de betraktet Folkefronten som et middel for arbeiderklassens videre fremrykking. Dimitrovs, og Stalins, linje falt ifølge han fint sammen med den innstilling som Arbeiderpartiet hadde inntatt siden venstreseieren på landsmøtet i 1918.

Er det ikke riktig å gå inn i SAI nettopp for å fungere som en trojansk hest, og å rykke organisasjonen mot venstre, spurte Friis retorisk. Han påpekte at det var nettopp slik opportunistene i partiet hadde planlagt å fange opp flertallet i landsstyret for å innmeldes i SAI Brosjyren antydte også at det var regjeringen som satt i førersetet for partiet, ikke sentral- eller landsstyret. I tillegg hintet den til at innmeldingen skulle bli en «ovenfra og ned» beslutning, som skulle kjøres gjennom uavhengig av hva medlemmene i partiet ønsket. Erfaringene fra de siste 20 års historie var ifølge Friis at det ikke nyttet med «bare-parlamentarisk» kamp, arbeiderne måtte gripe til våpen. Den førstnevnte linje førte bare til nederlag og undertrykkelse. Hvis dette var erfaringene til den internasjonale arbeiderklassen, hvorfor skulle innmeldelsen kjøres gjennom partiet på diktatorisk måte? Kunne det være at sosialdemokratene opererte som en trojansk hest i Arbeiderpartiet, og nå gjorde seg klare til å hoppe ut av buken på hesten og storme partiet? Det kunne se slik ut, ifølge han. Det så ut som at partiet ville føre Norge ut av Folkeforbundet, fra en slags «internasjonal Folkefront», og inn i SAI mot nøytraliteten.¹⁸⁴ De insinuasjoner som kom frem i brosjyren om at spørsmålet skulle tres nedover hodet på partimedlemmene, uten at de fikk ta del i beslutningen, måtte han snart svare for. Men det som svei mest for Arbeiderpartiet var nok at statsarkivaren hadde gitt ut brosjyren på NKP sitt forlag. Samtidig bommet Friis totalt i sin analyse om sosialdemokratene i partiet. Da partiet slo seg sammen med NSA i 1927 godtok det åpent at disse kunne stå for sine ikke-revolusjonære meninger i det nye partifelleskapet. De trengte slett ikke å hoppe ut av noen trehest, da de ble invitert inn hovedinngangen.

Hva var egentlig Friis' motivasjon da han gav ut brosjyren om SAI i 1938? Var det primært med hensyn til Folkefrontperspektivet som vi har vært inne på flere ganger tidligere? Altså et

¹⁸⁴ Ibid.

ønske om en forent front mot den truende fascismen? Eller kan det tenkes at det handlet om å verne Arbeiderpartiets revolusjonære sjel, slik at Folkefronten ble nettopp det, en front for en annen agenda? En vanlig taktikk i forhandlingene om samarbeid mellom de Moskvatro kommunistene og sosialdemokratene, var at når kommunistene ba om uforbeholden støtte til ledelsen i Sovjetunionen, snudde sosialdemokratene på hælen. Dette utnyttet kommunistene ved å beskyldte motparten for forræderi, og pekte til Tyskland for å vise hva som ville skje om man falt alliansen i ryggen. I realiteten tenkte nok Friis og hans meningsfeller at Folkefronten ville være en vinn-vinn-situasjon for dem. Arbeiderklassen fikk bukt med fascismen, og i ettertid kunne de revolusjonære ta æren for initiativet og dermed sluke sosialdemokratene rått i etterkant.

Den 12. mars kom en lederartikkel om spørsmålet om innmeldelsen på trykk i Sørlandet. Artikkelen, en lederartikkel opprinnelig trykket i Arbeiderbladet og gjengitt i Sørlandet, hevdet at det var foreløpig flertall for innmeldelse, men at avgjørelsen i realiteten allerede var tatt. Ungdomsfylkingen og landsorganisasjonen hadde jo allerede meldt seg inn i sine respektive internasjonale tilknyttet den 2. Internasjonale. Samtidig uttrykte den stor misnøye over at kommunistpartiet hadde forsøkt å blande seg inn i saken, og insinuerte dermed at brosjyren Friis hadde utgitt var kommunistenes forsøk på å utøve innflytelse over spørsmålet om innmelding. Oppfatningen i artikkelen var at påstandene som Friis rettet mot den 2. Internasjonale like godt kunne vært rettet mot Folkeforbundet, og «sett fra et saklig synspunkt er Friis' brosjyre det mest utpregede Trotski-skrift som er utkommet her i landet. Derfor blev det også så virkningsløst». Videre het det at statsarkivarens handlinger ville få «alvorlige konsekvenser».¹⁸⁵ Vi ser her at selv om Friis og Tranmæl hadde vært enige i Trotskij-saken, var de likevel ikke på ideologisk linje i alle spørsmål. Friis blir her sidestilt med «trotskistene» i partiet som en splittende faktor da han kjemper for å dra partiet mot venstre.

7.4 Lokal makt allierer seg med sentral makt

I samme utgave av avisen begynte Umland endelig å posisjonere seg offentlig i spørsmålet om Moskvaprosessene. For øvrig var det ikke for hans del snakk om å posisjonere seg *for* eller *mot*. Han stilte seg heller uforstående til hva som foregikk i Moskva. Han mente det ble for lett å konkludere med at ledergruppen i Sovjetunionen var en gjeng banditter. Det var like vanskelig for han å tro dette, som «å tro Bukharin og de andre tiltalte er gemene forbrytere og

¹⁸⁵ Sørlandet, 12. mars 1938, *lederartikkel*

landsforredere». Kunne det bevises at forbryterske metoder var blitt brukt av de anklagede, skulle de straffes. Var det ren opposisjon, så var prosessene en forbrytelse. Udland gikk deretter til angrep på både Scheflo og kommunistene sin fremstilling av saken. Han mente det var forståelig at redaktører med tilknytning til «trotskygruppen» ville støtte de anklagede, mens redaktører med tilknytning til sovjetregjeringen ville støtte anklageren. Begge tok imidlertid feil, skrev han, da det var objektivitet partiet trengte - ikke strid basert på ideologi. Til slutt våget Udland seg på en konklusjon; det var diktaturet som hadde skylden, ikke ledergruppen. Dette ligner på nettopp det standpunktet Arbeiderbladet hadde tatt til saken tidligere. Scheflo svarte at det var forståelig om Udland stilte seg usikker til saken. Det betydde for øvrig ikke at han kunne forplikte andre å innta samme posisjon – «at Udland vakler, kan vi bare beklage».¹⁸⁶

Kan Udland sin innstilling til saken ha vært et forsøk på å bygge bro mellom Friis og Tranmæl, og dermed Friis og sentralstyret? Det er, gjennom oppgaven, blitt klart at Udland tilhørte Friis-fløyen. Til tross for at Skaufjord i sin hovedoppgave *Venstreopposisjonen i DnA 1933 – 1940* fremstiller Udland som moderat, mener Brunvand jr. i sin artikkel *Redaktøren og anti-stalinisten* at Friis-fløyen, til tross for samlebegrepet «stalinistene», også bestod av medlemmer av Kristiansandslaget som ikke nødvendigvis var «stalinister», men var misfornøyde med Scheflos redaksjonelle linje.¹⁸⁷ Det kan godt tenkes at hans motiv for å offentlig posisjonere seg nærmere Tranmæl, altså sentrumsfløyen, var å hjelpe Friis. Det kan også tenkes at Udland generelt faktisk var på linje med sentrumsfløyen, men mente at Scheflo-fløyen skadet enheten i partiet. Dette kan også forklare Udlands linjeskifte senere i kapittelet. To dager etter sendte Udland brev til sentralstyret. Han hadde lest artikkelen i Arbeiderbladet, og tolket det slik at sentralstyret anså Friis sin utgivelse av brosjyren som illojalt ovenfor partiet, og at det kunne bli snakk om eksklusjon. Han ba derfor om nærmere orientering til hvordan sentralstyret stilte seg til saken.¹⁸⁸ Hva sentralstyret svarte, er imidlertid uvisst.

Den 2. april, altså drøyt tre uker etter Udlands brev til sentralstyret, ble det avholdt både bladstyremøte og representantskapsmøte for Sørlandet. På begge møtene var Arbeiderpartiets formann Oscar Torp til stede. Han hadde kommet i forbindelse med at formannen av bladstyret hadde trukket seg. Torp meddelte til bladstyret at han hadde ført konferanse med både

¹⁸⁶ Sørlandet, 12. mars 1938, *Hvad skjer i Sovjetsamveldet?* Alfred Udland. (Kronikk & redaksjonell kommentar)

¹⁸⁷ Skaufjord 1977: 54 & Scheflo 1974: 29

¹⁸⁸ SAK, ARB - 004, E - Emneordnet materiale, boks 9, korrespondanse etter 1936

partistyre og redaktør Scheflo om det stridsforholdet som var oppstått mellom fløyene i bladstyret. De hadde kommet fram til en erklæring som var enstemmig vedtatt av både partistyre, og av redaktøren. Bladstyret sa seg deretter enig i erklæringen. På representantskapsmøtet, som ble holdt senere på kvelden, ble det avholdt valg på bladstyret. Rosenløv ble valgt som bladstyrets nye formann, mens Eirik Gunnheim kom inn som nytt styremedlem. Det utviklet seg debatt om hvorfor Hagen hadde gått av som formann, og Torp besluttet dermed å tale for å roe ned situasjonen:

Jeg har i går og i dag hatt konferanser med partistyre og bladstyret om partisituasjonen i Kristiansand. Herunder har vi også drøftet Sørlandets redaksjon. Disse drøftelser er enda ikke avsluttet, og jeg har dessuten ment at det er nødvendig å forelegge saken for sentralstyret før noen avgjørelse treffes. Denne oppfatning har jeg også fremholdt overfor bladstyret og partistyre, og bladstyret har i dag gitt meg sin enstemmige tilslutning når jeg foreslår for møtet at realitetsdebatten om denne sak utsettes og tas opp om det skulle vise seg nødvendig, i et eventuelt nytt representantskapsmøte.¹⁸⁹

I sin uttalelse til forsamlingen avslører Torp at han hadde drøftet Sørlandets *redaksjon* med partistyre og bladstyret, samt *partisituasjonen* i Kristiansand. For det første henger Friis' brosjyre og at formannen (Hagen) i bladstyret trakk seg fra sitt verv sammen. Begge handlinger kom på bakgrunn av den redaksjonelle linjen i Sørlandet. Etter at Hagen trakk seg fra bladstyret, og Rosenløv ble valgt inn, må vi anta at i hvert fall enn så lenge hadde Scheflo overtall i bladstyret. Dermed var også partisituasjonen sannsynligvis utfordrende; Mens «stalinistene» hadde kontroll over partistyre, satt «trotskistene» med kontroll over bladstyret. Ikke bare ville en slik situasjon vært utmattende for arbeiderbevegelsen i Kristiansand, men også en påkjenning for den nasjonale ledelsen.

Drøye tre uker etterpå, den 22. april, ba sentralstyret om en redegjørelse over hvorfor Friis hadde utgitt brosjyren sin på NKPs forlag. Da Udland hadde avslørt at det ikke var kommet noen klager på brosjyren fra lokallaget konkluderte Friis at den situasjonen han befant seg i måtte ha kommet etter press «fra oven». På spørsmålet om hvorfor han hadde gitt ut brosjyren på NKP sitt forlag svarte Friis at dette ikke hadde vært nødvendig om det «hersket normale partiforhold» i Kristiansand. Årsaken var, ifølge Friis, den strid som hadde utviklet seg som følge av Sørlandets «trotskistiske politikk». De beskyldninger han hadde rettet mot Arbeiderpartiet og landsstyret ble unnskyldt som en misforståelse, og han holdt fast ved at hans frykt for «en uravstemning i løpet av en uke eller to a la folkeavstemningen i 1905» ikke var helt ubegrunnet. At Dimitrovs artikkel også befant seg i brosjyren hans forklarte han ved at

¹⁸⁹ SAK, ARB - 005, A - Møtebøker osv, Boks 1b, 001 - Møtebok - bladstyret, representantskapet

blant annet Sørlandet og Tiden hadde forvrengt og utnyttet innholdet i artikkelen til fordel for innmelding i SAI. Dermed måtte han oppklare hva som faktisk stod i artikkelen, og han så ikke dette som en forbrytelse mot partiet. Til slutt erklærte han at om partiet besluttet å melde seg inn ville han lojalt bøye seg for avgjørelsen.¹⁹⁰

Partistyret i Kristiansand måtte avgjøre hvilken straff Friis skulle få for sin illojale oppførsel, og den 4. mai sendte Udland en flertallsinnstilling og en mindretallsinnstilling i retur, i tillegg til Friis' redegjørelse. Sammen med innstillingen til straff kom også et meget taktisk spørsmål; kunne partistyret treffe en avgjørelse i saken alene, for å unngå at «den kjente strid skal blusse opp igjen når saken behandles i representantskapet»? Flertallsinnstillingen fra partistyret, med fem stemmer, ønsket bare å tildele Friis «en skarp påtale og advarsel», mens mindretallet på to stemmer ønsket han fratatt alle tillitsverv i tre måneder. Erklæringene hadde for øvrig to ting til felles; forklaringen Friis hadde gitt til partistyret var ikke tilfredsstillende, samt at en gjentakelse av denne typen partifiendtlighet ville få alvorlige organisasjonsmessige konsekvenser. Sammen med innstillingene fulgte også en kommentar fra Udland. Han oppfordret sentralstyret til å ta hensyn til de forholdene som rådet i Kristiansand, og understreket at dette hadde ført til at partiet måtte utvise forsiktighet. Det var verken ønskelig for partistyret, eller for sentralstyret at konflikten mellom de to fløyene skulle blusse opp. Dermed hadde partistyret myket opp forslagene.¹⁹¹

Som vi har sett tidligere i oppgaven hadde Udland posisjonert seg på Friis' side i konflikten, særlig etter at han inntok vervet som partiformann. Sammen med argumentet om at det kunne være taktisk smart for sentralstyret å utvise forsiktighet, lå også et spørsmål som viste at Udland var svært kompetent i sin rolle. Da han ikke ønsket å sette fyr på striden igjen, lurte han nemlig på om avgjørelsen i saken kunne treffes av partistyret alene, for deretter å bare refereres i representantskapet.¹⁹² Oppgaven har vist at Friis-fløyen satt med flertall i partistyret. Samtidig er det dokumentert at Scheflo-fløyen hadde et knapt flertall i de representative organene i den lokale arbeiderbevegelsen.¹⁹³ Dette kan dermed tyde på at Udland manøvrerte taktisk mot representantskapet for å unngå at det skulle treffes alvorlige organisasjonsmessige fatninger mot hans allierte. Som nevnt tidligere i oppgaven, hang det alltid mistillitsforslag til redaktøren

¹⁹⁰ SAK, ARB - 004, E - Emneordnet materiale, boks 9, korrespondanse etter 1936

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Scheflo 1974: 29

i luften ved representantskapsmøtene, og selv om Friis-fløyen aldri lyktes i å få avsatt Scheflo skal det ha vært nære på flere ganger.¹⁹⁴ Dermed må det for Udland ha vært ekstremt viktig å ikke bare beholde Friis i representantskapet, hvor han var valgt inn, men også at Friis som toneangivende figur i arbeidermiljøet i Kristiansand ikke ble politisk isolert.

Men ønsket Tranmæl *virkelig* å ekskludere Friis? Hans innstilling til Moskvaprosessene var i sentrumsfløyen. Han stod med andre ord nærmere Friis enn Scheflo. Enhet i partiet var hans fremste mål, og Scheflo-fløyen truet enheten, ifølge historiker Tore Pryser.¹⁹⁵ En eksklusjon av Friis ville vært en seier til «trotskistene», og han ville dermed påført seg selv og egen fløy et politisk tap. Vi må dermed anta at Tranmæls maning til eksklusjon av Friis i Arbeiderbladet var et spill for galleriet. Etter gjennomgang av Arbeiderpartiets vedtekter fra 1936 blir det også klart, gjennom paragraf 14, at det var de lokale organisasjonene som avgjorde hvorvidt medlemmer skulle suspenderes eller ekskluderes, ikke sentralstyret. Sentralstyret hadde derimot, etter paragraf 14, punkt 1, rett til å overprøve bestemmelsene gjort av lokallagene.¹⁹⁶ Slik sett kunne Tranmæl prate om eksklusjon i offentligheten, samtidig som han visste at det i realiteten ville være umulig å ekskludere Friis. Med flertall i partistyret, og den lokale arbeiderpartiformannen på sitt lag, stod Friis sterkt i partiet. Den største risikoen han i saken om eksklusjon egentlig stod ovenfor, var en behandling i representantskapet. Desverre gir ikke kildene noe klart svar på hvorvidt dette ble behandlet i representantskapet, eller ei. Vi kan derimot si at alliansen mellom sentrumet i partiet og «stalinistene» baserte seg på et felles ønske om enhet i partiet. Motivasjonene bak ønsket var derimot forskjellige; mens «stalinistene» med Friis i spissen engstet seg over den overhengende faren om en ny verdenskrig, sprang nok motivasjonen til sentrumet i partiet ut fra et ønske om å beholde regjeringsmakten.

7.5 Maktsyk redaktør – eller partiformann?

Den 9. mai sendte Scheflo brev til Kristiansand Arbeiderparti. Han hadde, av Einar Gerhardsen, blitt informert om den redegjørelsen Friis hadde sendt til sentralstyret. Han bet seg særlig fast i uttalelsen om «Sørlandets trotskistiske politikk». At han ikke hadde fått muligheten til å kommentere dette av styret i Kristiansand Arbeiderparti før det ble videresendt, betegnet han som meget forunderlig. Med tanke på Udlands ønske om at konsekvensene som ble truffet mot Friis skulle forbigås i stillhet, er det ikke rart at Scheflo ikke ble informert. Scheflo ønsket

¹⁹⁴ Ibid.: 2

¹⁹⁵ Pryser 1988: 205

¹⁹⁶ DNA 1936

dermed å underrette sentralstyret om «de virkelige forhold med hensyn til Friis og Sørlandet». Dette forholdet var, ifølge redaktøren, normalt fra Friis ble ansatt som utenriksmedarbeider i 1931 frem til han ble partiformann i 1936. Da han fikk formannsvervet forsøkte han angivelig å opptre som redaktør, i det han fikk publisert en lederartikkel som gikk på tvers av bladets standpunkt, mens Scheflo var borte fra redaksjonen. Etter dette instruerte Scheflo redaksjonssekretæren, Sverre Opsahl, til å fungere som filter mellom Friis og lederspalten i redaktørens fravær. I etterkant ble Friis aldri nektet publikasjon, med unntak av tre tilfeller. Den første artikkelen agiterte for samlet liste med kommunistene, rett etter et landsstyremøte i 1936 hvor taktikken for stortingsvalget var blitt vedtatt. Artikkelen gikk naturligvis imot den vedtatte taktikk, og fremmet en Folkefrontinnstilling, en kjent innstilling statsarkivaren hadde i perioden. Den andre artikkelen ble nektet fordi den var «i høy grad tåpelig og ondsinnet», ifølge Scheflo. Den siste artikkelen var myntet på sentralstyret i forbindelse med ryktene om hans suspensjon, og ble avvist i samråd med Einar Gerhardsen.

På tross av konflikten som oppstod dem imellom rundt Trotskij-saken fortsatte Friis som medarbeider til ut på sommeren 1936. I denne perioden opptrådte han ifølge redaktøren høyst unormalt i hans fravær. Redaksjonssekretæren, filteret til Scheflo, viste seg å bli nyttig. Friis forsøkte angivelig ofte å påføre telegramtitlene en «stalinistisk» tendens. Da redaksjonssekretæren fikk beskjed om hva han skulle skrive over telefon fra redaktøren, «for Friis op i raseri og slo dørene efter sig.» Deretter publiserte han artikkelen som oppfordret sentralstyret til å agere «med hard hånd» mot Scheflo. Etter dette mistet han stillingen sin i redaksjonen. Han fikk beskjed om at han kunne fortsette å skrive i avisen og motta honorar for artikler. En tid senere fremsatte Friis-fløyen et forslag i representantskapet om at avisen måtte la Friis sine artikler slippe gjennom. Scheflo informerte forslagetts forfatter om situasjonen, og forslaget ble trukket. Etter dette mottok Sørlandet bare to artikler fra Friis. Den ene, 29. november 1937, var artikkelen som advarte mot innmeldelse i den 2. internasjonale, den andre om stortingets behandling av arkivsakene. Begge artikler ble inntatt i avisen, hvor artikkelen om den 2. internasjonale ble trykket før Friis publiserte sin brosjyre om samme tema. Han må derfor, skrev Scheflo, ha visst at han hadde full anledning til å uttale seg om spørsmålet i Sørlandet. Om Scheflo ville ha offentliggjort *hele* brosjyren som artikkelserie, var han derimot usikker på. Han måtte jo tross alt «ta hensyn til bladets leserkrets og partiet». De siste setningene i brevet gir et tydelig bilde av hvordan Scheflo betraktet både situasjonen, og sin tidligere venn og kollega. Da det fantes en mulighet for at brevet ville bli kjent utenfor sentralstyret og partistyret, hadde han «omhyggelig undgått - og vil [...] fremdeles undgå - å

bruke sterke ord. Så meget vil jeg dog si at Friis' skrivelse er skikket til å *villede* sentralstyret». ¹⁹⁷ Den 20. mai kom sentralstyrets avgjørelse med posten til Friis. Sentralstyret hadde fulgt partistyrets flertallsinnstilling og fordømte Friis' handlinger på det sterkeste, med advarsel om at gjentakelse ville få alvorlige organisasjonsmessige følger. ¹⁹⁸

Flertallsinnstillingen fungerte som en lynavleder fra konsekvensene Friis egentlig skulle fått. Normalt sett ville aldri et seriøst politisk parti godtatt slik oppførsel, ei heller latt det slippe unna med en advarsel. Imidlertid kunne ikke Tranmæl overprøve innstillingen fra partistyret i Kristiansand, da en eksklusjon av «stalinistenes» mest fremtredende figur ville vært en politisk seier for «trotskistene», som lå nede for telling i partifelleskapet. Dialogen mellom sentralstyret og aktørene i Kristiansand viser et forsøk fra begge sider på å kontrollere narrativet om hva som hadde foregått i Sørlandet. Friis sin versjon var en om en redaktør som ikke åpnet for meningsytring på tvers av redaksjonen i partiets egen avis. Scheflo sitt narrativ var ett om en autoritær partileder som forsøkte å utøve kontroll over avisen, og hvilket makten hadde gått til hode på. Begge parter forsøkte å villede sentralstyret. Spørsmålet utenforstående kanskje da kunne sitte igjen med var om det var redaktøren, eller den tidligere partiformannen som hadde opptrådt «udemokratisk», eller «autoritært»?

7.6 Korstog

Den 3. juni behandlet bladstyret en skrivelse fra Friis om å få de henviste artikler i brevet på trykk mot et honorar. Det ble vedtatt å overlate til formannen (Rosenløv), og redaksjonssekretæren å avvise forespørselen i overensstemmelse med tidligere fattet beslutning i bladstyret om at partiet nå måtte bevare og styrke deres enhet og slagkraft. ¹⁹⁹ Tatt i betraktning den fordømmelsen Friis hadde mottatt bare to uker i forveien er det høyst slående at han fortsatte i sitt gamle spor. Vi kan åpenbart ikke, fra protokollen, trekke ut hva det spesifikke innholdet i de innsendte artikler var. Vi kan imidlertid konkludere med at de omhandlet konflikten i partiet, eller i hvert fall spørsmål knyttet til konflikten.

Var det en nærmest religiøs tilslutning til den veien Stalin hadde gått opp i arbeiderbevegelsen som fikk statsarkivaren til å handle slik han gjorde? Folkefrontperspektivet hadde dominert Friis' tankegang over lengre tid, og ved Komintern sin velsignelse av metoden i 1935 kan det

¹⁹⁷ SAK, ARB - 004, E - Emneordnet materiale, boks 9, korrespondanse etter 1936

¹⁹⁸ ARBARK, ARK 1140 Friis, Jacob, F - Diverse, 0001 - Korrespondanse 1934 - 1948

¹⁹⁹ SAK, ARB - 005, A - Møtebøker osv, Boks 1b, 001 - Møtebok - bladstyret, representantskapet

ha vært slik at stjernene stilte seg på rekke - Moskvas innstilling var endelig på linje med Friis'. Dermed ble det tidligere eksekutivkomitemedlemmet «stalinist» i den rette forstand. Det altoverveiende i hans syn på verden var jo tross alt et «oss mot dem»-syn. Kommuniste og sosialiste mot naziste og fasciste. Noen måtte seire, og Friis var oppslukt av strategien han mente var den riktige veien; Folkefronten og samling. Dette er én forklaring, en enkel en sådan. En annen, mer kompleks forklaring som vi har vært inne på tidligere, ligger i en kombinasjon av Folkefrontperspektivet og de indre partiforholdene. Målet om enhet i møtet med fascismen, og enhet for å drive partiet videre i Norge førte sentrum i partiet til en hellig allianse med «stalinistene». På overflaten fantes ingen slik allianse, men en felles enighet om at «trotskistene» måtte uskadeliggjøres muliggjorde «stalinistenes» korstog mot «trotskistene».

7.7 Spionfaren i partiet

Den 13. juni skrev Scheflo en artikkel som atter en gang gikk til angrep på strategien «stalinistene» anvendte mot dissidentene i bevegelsen. Særlig lå kritikken mot teknikken som gikk ut på å «kaste grunnløse anklager etter meningsmotstandere» som fram til æraen dette var skrevet i bare hadde vært ord. Imidlertid hadde arbeiderbevegelsen gått inn i en periode hvor den enkelte steder hadde makt over en hel nasjon, eller som i Spania hvor den i et bestemt tidsrom hadde kunnet «øve avgjørende innflytelse på regjeringen». Scheflo henviste her naturligvis til den innflytelsen Stalin fikk over den republikanske regjeringen gjennom våpentilførselen til landet, og de fysiske konsekvensene dette hadde hatt for Stalins meningsmotstandere. Scheflo følte seg mer sikker i sin sak en aldri før i det han konkluderte med følgende:

Samtidig kan det konstateres som en regel uten unntakelse at de som har grepet til taktikken med løgnaktige beskyldninger tilslutt har spillet politisk bankerott og høstet almen forakt.²⁰⁰

Et par dager etter kom Udlands tilsvar på trykk under tittelen «Spionfaren i partiet». Det er allmenn viten, skrev han, at arbeiderbevegelsen i alle land har vært «befengt med provokatører og forrædere». Begivenhetene i Russland og Spania var ferske eksempler på nettopp dette, mente han, før han gikk videre til å insinuere at Scheflo (med flere) hadde latt seg brukes av disse - bevisst eller ubevisst - til å skade bevegelsen. Dette var rett og slett en oppfordring til å passe på hvem man menget seg med. Udland hadde nå totalt snudd kappen etter vinden. Som svar til Udland brukte Scheflo lederspaltene til å gjengi en artikkel fra Fremtiden (APs organ i

²⁰⁰ Sørlandet, 13. juli 1938, *lederartikkel*

Buskerud) som var polemikk mot Arbeideren (NKPs hovedorgan). Artikkelen sa i sin helhet at arbeiderbevegelsen måtte stå sammen om forsvaret av Sovjetunionen. Den kunne derimot ikke prøve å vri fokus vekk fra maktkampen i Sovjet ved å rase mot trotskismen og «norske trotskister». Artikkelen hevdet at det ikke fantes trotskister i Norge, bortsett fra en liten gruppe som hadde dannet seg rundt Jeanette Olsen, «det er derfor et slag i luften når bladet i en artikkel i går krever utrenskning i Arbeiderpartiet». Det fremkom også i artikkelen at de sørlandske arbeiderorganisasjonene hadde krevd Scheflo avsatt som redaktør. NKP organet var av den oppfatningen at de enda ikke hadde lyktes med dette fordi Arbeiderpartiets sentralstyre «holder sin hånd over ham og ikke har villet effektuere beslutningen».²⁰¹

NKPs oppfatning går på tvers av min. Tranmæl ønsket å kvitte seg med Scheflo, men var hindret fra å gjøre det. En av årsakene til dette var polemikken mellom Friis og Scheflo den 29. desember 1936. Som tilsvaret til artikkelen hvor Friis oppfordret sentralstyret til å opptre med jernhånd, svarte Scheflo at en slik oppfordring ville dreie den norske partikulturen i retning den Sovjetiske. Dette tvang Tranmæl til å gå ut og si at det skulle herske fullt demokrati i partiet. Etter uttalelsen kunne han ikke fjerne Scheflo fra sin stilling på grunn av meningsforskjell – i hvert fall ikke *åpenlyst*. Polemikken mot «trotskistene» innad i partiet var nå så skarp at å si, som karakterisert tidligere, at de «lå brakk» i partiet vil bli en underdrivelse. Den «trotskistiske» opposisjonen i partiet var nå i realiteten gravlagt. Implikasjonene av slik polemikk var at Scheflos karriere nå hang i en tynn tråd.

7.8 Kupp av redaktørstolen i Sørlandet?

Etter en stille periode innad i organisasjonen rundt den redaksjonelle linjen i Sørlandet tok bladstyreformannen (Rosenløv) opp saken igjen på bladstyremøte den 20. september 1938. Han refererte fra en konferanse han hadde hatt med Torp for å påskynde en avgjørelse på hvordan partiet skulle håndtere konflikten i redaksjonen. Konferansen resulterte for øvrig ikke i noe annet enn en ny utsettelse fra Torp.²⁰² Ut ifra det som oppgavens undersøkelser har vist så langt stod Rosenløv på Scheflos side i konflikten. Han har ikke utmerket seg i kildene med kraftige uttalelser for eller imot Scheflos posisjon. Han hadde derimot posisjonert seg ved sine handlinger, blant annet som pådriver til å ansette Scheflo som redaktør. Vi må imidlertid ta hensyn til at både posisjoner, motivasjon, og lojalitet kan forandres over tid. Rosenløv hadde fått et nytt ansvar nå; at bedriften Sørlandet gikk bra. Kan det dermed tenkes at Rosenløv søkte

²⁰¹ Sørlandet 15. juli 1938, *Spionfaren i partiet*. Alfred Udland. (Kronikk)

²⁰² SAK, ARB - 005, A - Møtebøker osv, Boks 1b, 001 - Møtebok - bladstyret, representantskapet

alternative måter å ende konfliktforholdet i redaksjonen på? Ledende nasjonale partifigurer ønsket sannsynligvis å avsette Scheflo, men kunne ikke gjøre dette åpenlyst. Samtidig var ikke Friis lenger i noen lederposisjon, så denne siden av konflikten var avklart. Kan det dermed tenkes at da Scheflo ble pensjonert i april 1939, var dette ufrivillig?

Den 14. februar 1939 behandlet bladstyret en søknad fra Scheflo om å få permisjon for å dra til Sør-Frankrike på grunn av sin sykdom. Scheflo led av leddgikt, en sykdom som ofte får mildere symptomer i tørrere og varmere klima. Leddgikten hadde fått overtak på redaktøren, og han skrev ofte sine lederartikler fra sengeleiet mot slutten av 1930-tallet.²⁰³ Han fikk derfor sin søknad innvilget. I mellomtiden tok Sverre Opsahl, redaksjonssekretæren, over som konstituerende redaktør. To måneder senere, den 14. april, tok bladstyreformannen (Rosenløv) opp saken om redaktør Scheflo på et nytt bladstyremøte. Han refererte til skrivelser mellom bladstyret og sentralstyret i perioden 29. mars til 13. april. Det er grunn til å tro at korrespondansen omhandlet betingelsene for Scheflos pensjonsutbetaling, og formannen foreslo at styret skulle godta forslaget.²⁰⁴ Den mangeårige redaktøren av Sørlandet kunne dermed ta med seg familien og flytte til Lillehammer.

Bakgrunnen for å pensjonere Scheflo er for øvrig usikker, var det av hans egen vilje eller kom det på ordre fra noen andre? Blant ansatte i Sørlandet i senere tid ser det imidlertid ut til å ha rådet en oppfatning om at det var Friis som var ansvarlig for å ha fått Scheflo avsatt som redaktør. Reidar Mosland, tidligere redaktør i Sørlandet, mente nemlig at Scheflos helse bare var den formelle årsaken til at han gikk av i 1939.²⁰⁵ Det er imidlertid lite som tyder på at Friis hadde noe med avgangen til Scheflo å gjøre. Samtidig kan vi si at Friis indirekte var årsaken til at Scheflo gikk av med pensjon i 1939; den kampen de to hadde stått i de tre årene forut hadde gått hardt utover helsen til Scheflo.²⁰⁶ Den hadde også fortært på hans stilling i politikken. Men kan situasjonen også ha vært slik at den fastlåste konflikten mellom de to Arbeiderparti veteranene førte til at lokale skikkelser såvel som ledende nasjonale skikkelser så på dette som et hinder i partiets utvikling til reell innflytelse i Norge og lokalt? Isåfall var den siste hindringen til konstruktiv utvikling i partiavisen redaktøren selv. På bakgrunn av utallige kamper mot Scheflo gjennom de to foregående tiårene må hans motstandere også ha

²⁰³ Scheflo 1974: 30

²⁰⁴ SAK, ARB - 005, A - Møtebøker osv, Boks 1b, 001 - Møtebok - bladstyret, representantskapet

²⁰⁵ Mosland 2004: 17

²⁰⁶ Scheflo 1974: 30

visst at det enkelte ganger kostet mer enn det smakte å utfordre redaktøren. Når det allerede var slik at han hadde problemer med helsen og nærmet seg pensjonsalder, kan det hende at disse sentrale og lokale skikkelsene tenkte det var like greit å la han holde på frem til han måtte gå av på egne premisser. Den offisielle årsaken til hans pensjon var jo tross alt helseproblemer.

Som har fremkommet allerede mener jeg at av de to foregående forklaringene virker den offisielle forklaringen mer sannsynlig enn den som rådet i Sørlandet i ettertiden. Det finnes imidlertid en tredje potensiell forklaring. Denne forklaringen legger til grunn at Scheflo, tatt i betraktning hans helse, var klar til å pensjoneres. Initiativet for å pensjonere redaktøren er imidlertid der hvor den tredje forklaringen skiller seg fra den offisielle årsaken. Kom det fra redaktøren selv, eller noen andre? Det kan godt tenkes at Scheflo på tidspunktet var i så dårlig form at han nå forstod sitt eget beste. Hvis initiativet imidlertid ikke var hans eget, mener jeg at pågangskraften for å avsette Scheflo må ha kommet fra Tranmæl. Trusselen fra Scheflo-fløyen var i realiteten krympende for å si det forsiktig, men også splittende for partiet. Hvilken vei Sørlandets redaksjonelle linje skulle ta videre var avgjørende for å bringe hele partiet fremover, og nå som det endelig hadde fått regjeringsmakt, var det om å gjøre å holde på den. Å bygge partiet og staten var fokus. Ideologiske stridigheter ble slik sett en distraksjon. Pensjon under påskudd av dårlig helse må i så fall ha vært en ypperlig anledning til å bli kvitt kjeppen i hjulet på partiets utvikling. For øvrig mener jeg at det virker plausibelt at kreftene i både Kristiansand, og sentralt, som ønsket Scheflo fjernet lot han holde på så lenge helsen tillot det. Scheflo hadde tross alt vært en sentral skikkelse i arbeiderbevegelsen i 20 år forut.

Hvordan var så maktforholdet mellom sentralstyret og de lokale grupperingene i Kristiansand i perioden 1938 og frem til Scheflo ble pensjonert, i april 1939? Samlingsbestrebelsene rundt årsskiftet 1937 – 1938 viste ledelsen i Arbeiderpartiets forakt for «trotskistene» i partiet. Det eneste partiet var enig med NKP om, var at trotskismen måtte bekjempes. Etter Tranmæls lederartikkel den 12. mai 1937 om trotskismen og Scheflo, er det naturlig å anta at det her henvistes til Scheflo-fløyen. Oskar Torp sin tilstedeværelse i Kristiansand viste også hvor distraherende den ideologiske konflikten var for partiet. Mens det nå hadde satt ny kurs, mot sosialdemokratiet, og lagt fra kai, stod Scheflo og Friis igjen på kaia og trakk skipet tilbake. Ryktene om Friis' ekskludering, og hvordan dette ble håndtert, viser også at det fantes et samarbeid mellom «stalinistene» og sentrumsfløyen. En viss enighet fantes mellom disse to fløyene; enheten i partiet var viktigere enn aldri før. Dialogen mellom partene i eksklusjonssaken viser også hvordan de to partene forsøkte å forme narrativet om hva som

hadde foregått på sørlandet de siste årene; Scheflo sitt narrativ var en partiformann som hadde latt makten gå til hodet på han, og Friis sitt narrativ var en «udemokratisk», eller «autoritær» redaktør som ikke lot meningsmotstanderne slippe til i avisen. At Friis kunne fortsette med sin krig mot «trotskistene», selv etter å ha mottatt offisiell advarsel fra parti- og sentralstyret, ligger hovedsakelig i at Tranmæl velsignet hans korstog mot «trotskistene».

Mot slutten av 1938 blir polemikken fra Friis-fløyen, med Udland i spissen, veldig skarp. Det var tydeligvis erklært fritt frem for angrep på «trotskistene» i partiet, og Scheflos politiske karriere virker å ha hengt i en tynn tråd. At det finnes en sammenheng mellom dette, og at Scheflo pensjonerte seg i april 1939 virker overveiende sannsynlig. Den offisielle grunnen for hans nedtrapping var dårlig helse. Helsen var nok imidlertid et godt påskudd for å avslutte den lange striden i Kristiansand, som fungerte som en kjepp i hjulet på den nye retningen partiet seilte mot – reformismen.

Kapittel 8: Avslutning

Arbeiderpartiets mangeårige partisekretær Haakon Lie hevdet Trotskij-saken var et «sår som aldri gror» og en skamplett på partiets historie. Utviklingen i partiet i årene etter striden kom til å prege synet på den. På grunn av beslutningene partiet sentralt fattet i saken, så partiets behandling av saken ikke heldig ut for Lie i etterpåklokskapens skarpe lys. Det henger tett sammen med linjeskiftet som fant sted i Arbeiderpartiet rundt årsskiftet 1939 – 1940. På grunn av ikkeangrepspakten, inngått den 23. august 1939, mellom Hitler og Stalin tok partiet et oppgjør med Sovjet. «Gudebildet» ble da slått i stykker, for å parafrasere LO-leder og tidligere NKPer Konrad Nordahl.²⁰⁷ Det er derfor grunnlag for å spørre seg om Scheflo ble ofret på realpolitikens alter i et spørsmål som i ettertiden fremsto som tungtveiende prinsipielt. Det er i et slik lys vi kan forstå bruk av metaforer om et sår og en skamplett. Ideologi og grunnprinsipper bidro til å forme partiets og medlemsmassens sosialistiske identitet fra dens spede start, og var en kilde til sterke følelser. Sovjetiske utviklingstrekk i siste halvdel av 1930-tallet utfordret både synet på sosialistiske prinsipper og identitet, og satte prinsipielle diskusjoner og ideologiske konflikter i norsk arbeiderbevegelse på spissen. Kristiansand var for en stund et ideologisk brennpunkt i Arbeiderpartiet.

8.1 Oppsummering av oppgaven

Bakgrunnskapittelet viser at det fantes krefter som dro i hver sin ende av den norske arbeiderbevegelsen, med en påfølgende partisprenging på 1920-tallet. Det hele var et spørsmål om internasjonal forankring og den strategiske veien videre (reform eller revolusjon). Partisprengingen resulterte i tre partigrupperinger i den norske arbeiderbevegelsen; NSA, NKP og AP. Den siste gruppen bestod av norske selverklærte venstrekommunister og sosialister som ikke ønsket å bli diktert fra Moskva. Ønsket om å virke samlende utad gav insentiv til å føre samlingsamtaler mellom de tre partene, mens de samtidig stilte krav det ville være vanskelig for motparten å svelge. Organisatoriske innstramminger og «ideologisk utvanning» på midten av 1920-tallet med eksklusjonen av Mot Dag gruppen dreide Arbeiderpartiet i en høyreretning, hvilket åpnet for sammenslåing med NSA i 1927.

På bakgrunn av hans innstilling til Hornsrud-regjeringen endte Scheflo opp med å hoppe fra NKP til AP på slutten av 1920-tallet. Friis støtte på motstand til sine idéer om den kommende storkrigsfare og bakholdsangrep fra sine partifeller og gikk motsatt, fra AP til NKP. Som motsvar til fascismens fremgang bestemte det forenede NSA og AP seg for en kursendring

²⁰⁷ Sundvall 2013: 1

tidlig på 1930-tallet. Partiet la ned sitt revolusjonære flagg og tok opp reformismen. Scheflo endte opp med redaktørstillingen i Sørlandet i 1931. Friis beveget seg tilbake til AP på starten av 1930-tallet, og sikret seg en arkivarjobb i Kristiansand hvor han også fikk jobbe som utenrikskorrespondent i Sørlandet. I 1936 ble han formann i Arbeiderpartiets lokallag i Kristiansand. 1935 var året hvor Arbeiderpartiet fikk sin første regjering som ble sittende lenger enn noen uker, med statsminister Nygaardsvold. I Sovjetunionen hadde Trotskij blitt sendt i eksil på slutten av 1920-tallet. Stalin sikret grepet om makten, og begynte fra 1934 på sin reise mot total utrensning av opposisjon i det russiske kommunistpartiet. I 1935 fikk Trotskij asyl i Norge. I 1936 ble han av Stalin utpekt som bakmann i et terroristisk nettverk hvilket hadde for mål å likvidere den Sovjetiske ledelsen. Hans angivelige medsammensvorne ble stilt for retten, i det som blir kalt den første Moskvaprosessen. Beskjeden om rettssaken fikk Trotskij og hans støttespillere mens han ferierte på en holme i skjærgården utenfor Kristiansand.

I kapittel tre, «Sørlandet – den internasjonale trotskismens talerør?», ser vi hvordan de to fløyene, «stalinistene» og «trotskistene» med henholdsvis Friis og Scheflo i front posisjonerte seg. Scheflo lot Trotskij forsvare seg mot anklagene fra Sovjetunionen i Sørlandet, den lokale partiavisen, hvilket skulle være katalysatoren for den kommende konflikten i Arbeiderpartiets lokallag i Kristiansand. I et fellesmøte mellom partistyret og bladstyret, de to førende organene for partiet og partiavisen, fikk Scheflo ordre om å tone ned sin agitering for Trotskij med hensyn til det kommende stortingsvalget. Ikke lenge etterpå viste han at han ikke kom til å etterfølge direktivene fra formennene av partistyret og bladstyret (Friis og Hagen).

På grunn av Friis sin lojalitetsfølelse ovenfor Sovjetunionen, og hans brennende tro på Folkefronten som det eneste effektive middelet mot fascismen i Europa, startet han en offentlig kampanje mot Trotskij for å delegitimere hans politiske historie. Friis mente at Trotskij slett ikke var noen revolusjonshelt, og at lojaliteten til arbeiderbevegelsen burde ligge ovenfor Sovjetunionen. Den relativt ferske Nygaardsvold-regjeringen, stående ovenfor et stortingsvalg i en mindretallsregjering, befant seg plutselig mellom barken og veden; Sovjetunionen krevde Trotskij's asylopphold kansellert. Sammen med kravet kom en trussel om forverrede diplomatiske forbindelser mellom de to landene. Samtidig fantes det en liten, men høylytt, gruppering innad i partiet som krevde Trotskij behandlet som enhver annen asylsøker. Gruppen kolliderte sammen med en annen gruppe, som ønsket Trotskij ut av landet så fort som mulig i solidaritet med Sovjetunionen.

Kapittel fire avslører hvordan Scheflo gjorde det klart at Sørlandet ville gå sin egen vei i partipressens landskap, til tross for videre oppfordringer fra lokale tillitsmenn om å tøyle den redaksjonelle linjen. Scheflos prinsipper kom ikke til å vike for partiets prioriteringer. Jeg kom frem til at Scheflo mest sannsynligvis førte en slik linje av prinsipielle årsaker, ikke opportunistiske. Dette fordi Scheflos handlemåte svekket venstreopposisjonen i partiet, ikke styrket den. Samtidig er det høyst usikkert om vi i det hele tatt kan karakterisere Scheflo sin opposisjon som en venstreopposisjon, som vist av historiker Terje Skaufjord. Imidlertid har vi sett at Scheflo også kunne agitere for egen regjering samtidig som han kritiserte for behandlingen av Trotskij. Dette i tillegg til at Scheflo brukte vikarierende standarder når han felte dom over utenlandsk arbeiderbevegelse og innenlandsk arbeiderbevegelse. Trotskijs opphold ble til slutt et svakt punkt for regjeringen, og dette ble utnyttet av borgerlig side i valgkampen.

Kapittelet viser at det etter valgkampen ble holdt partimøte hvor det svake valgresultatet ble diskutert. Her begynte flere av de lokale medlemmene å posisjonere seg i saken. Noen skyldte på Trotskij og den redaksjonelle linjen, mens andre mente det ikke hadde noe med saken å gjøre. Det ble fremlagt forslag vedrørende omorganisering av partiavisen, for å stille redaktøren i et mer ansvarlig forhold ovenfor partiet. På det nasjonale planet viste kapittelet hvordan justisministeren ønsket å forhindre Trotskij å forsvare seg via det norske rettsvesenet. Han ønsket ikke, som han sa, at Trotskij skulle misbruke norske domstoler. Det ble anlagt provisoriske anordninger som internerte Trotskij, og som anslo at utlendinger under internasjonalt plan viste kapittelet at den russernes oppfatning var at sentrale skikkelser jobbet hardt for å tøyle Scheflos opposisjon allerede i 1936. For øvrig viser kildene i oppgaven at de sentrale kreftene i partiet ikke startet sin offensiv mot Scheflo før i 1937.

Kapittel fem, «Organisatoriske angrep og sentral innblanding», viser hvordan konflikten bredte om seg i arbeiderbevegelsen i Kristiansand. Ungdomsfylkingen posisjonerte seg i desember 1936, og angrep regjeringen for å «bøye seg for fascismen». Med dette mente fylkingen at Sovjetledelsen opptrådte som fascister, og at regjeringen ikke burde bukke under for presset fra Sovjetunionen. Ikke lenge etter ble Trotskij forvist fra landet, og sendt til Mexico. Da Scheflo gikk ut i Sørlandet med en kommentar om Trotskijs avreise fra landet som i realiteten uttrykte en lik holdning som fylkingen hadde i sin resolusjon, rant begeret over for Friis. Den antatte innflytelse Scheflo hadde utøvd over fylkingen og hans egne uttalelser i Sørlandet førte Friis til å tale om illojalitet ovenfor partiet. Til slutt førte han også fraksjonsbeskyldninger

offentlig mot Scheflo. Beskyldningene som haglet fra begge sider i pressen førte til at sentralstyret måtte ut med offentlig uttalelse: «ingen fare for fraksjonsdannelse». Det ble oppfordret til at det skulle herske fullt demokrati i partiet. Friis sine oppfordringer ovenfor sentralstyret til å opptre med jernhånd ovenfor redaktøren ble altså dårlig tatt imot. Ut ifra sentrale skikkelsers holdning mot Scheflo senere i oppgaven får vi imidlertid inntrykk av at dette var et spill for galleriet.

Oppgaven har dermed vist at det var en vanskelig situasjon å stå i for den sentrale ledelsen. På en side agerte regjeringen etter press fra diktatoriske krefter utenlands, mens partiet samtidig forkynnet demokratiske verdier ovenfor partimedlemmer og velgerne sine. Vi har også sett at justisminister Lie ankom Kristiansand i et forsøk på å roe ned stemningen. Scheflos fokus hadde nå flyttet seg vekk fra Trotskij, og over på fraksjoneringsbeskyldningene fra Friis. Partiet endte med å deles på midten, rundt to erklæringer fremsatt fra hver sin fløy.

Kapittel seks markerer et skifte i konflikten, fra å være en konflikt som i all hovedsak skulle kunne løses, ble det i andre halvdel av 1937 klart at ingen av partene ville gi seg. Kort etter møtet med justisministeren begynte Scheflo å inkludere artikler om den spanske borgerkrigen i sin redaksjonelle linje, sammen med artikler om den 2. Moskvaprosess. Konflikten i arbeiderbevegelsen i Kristiansand begynte å bre om seg, og gikk på tvers av organisasjonene. Industriarbeiderne hadde nå også begynt å rasle med sablene i sin egen forening. Det fantes splittelse her også. Lund AUL forskanset seg videre i Scheflo leiren. Salve Salvesens uttalelse på det store partimøtet med justisministeren var brent fast i ungdomssinnene til Lund laget. Kristiansand Arbeiderparti valgte et nytt styre som skulle være mest mulig nøytralt i striden i håp om å kunne bygge bro mellom de to fløyene. I tillegg gikk partiet fra årsmøte ordning til representantskapsordningen.

Den relative freden i partiet som var oppnådd varte imidlertid ikke lenge. Salvesens ønske om at redaktøren skulle stå mer direkte til ansvar ovenfor partiet ble åpenbart tatt til etterretning i Scheflo-leiren. Et forslag om å omorganisere Sørlandet slik at avisen skulle få et løsere forhold til partiet ble satt frem på vegne av redaksjonen. Utenrikspolitiske spørsmål ble dratt inn i kampen for å samle motstand mot forslaget, og det ble til slutt vedtatt utsatt. Samtidig fyrte Tranmæl av startskuddet for storoffensiven mot «trotskistene». Disse truet nå enheten i partiet, og det var om å gjøre å diskreditere deres posisjon mest mulig. Denne posisjonen klinger godt sammen med innstillingen som ble vedtatt av partistyret den 14. mai om å bevare slagkraften i partiet. Partistyret utnyttet med andre ord den vinden i seilet som Tranmæls artikkel hadde gitt

dem. Friis sin brosjyre om trotskismen med tilnærmet lik tittel som Tranmæl sin artikkel; «Trotskismen: en giftplante» var et tegn på at Tranmæl hadde lagt fra seg tanken om å forene krefter. Å knekke opposisjonen var det ytterste målet, før den kunne gjøre enda mer skade på enheten i bevegelsen. «Stalinistene» og «sentrum» i partiet hadde forent seg om det felles målet å bevare enheten i partiet, om enn av forskjellige motiver.

I delkapittelet «Sovjetsynet» får vi et inntrykk av den ideologiske delen av konflikten. «Stalinistene» stod frem i Sørlandet med en «med oss eller mot oss» holdning i et forsøk på å tvinge Scheflo over på en mykere redaksjonell linje. Ikke bare ble det organisatorisk krig i form av en kamp om å kontrollere Sørlandet, men det fant også sted en strykekampanje i kommunevalget 1937. Funksjonærene, representert av Friis og Udland, hadde kumulert sine egne og strøket industriarbeiderne. Argumentet for å beholde ordningen sprang ut fra demokratiske verdier. Hvor langt skulle arbeiderbevegelsen la partiapparatet gå i å bestemme hvem som skulle styre samfunnet, spurte Friis. Det var tydeligvis ikke så viktig med et sterkt partiapparat lenger. Hadde Friis dermed lagt ideologi på hyllen, og fokusert på å knuse «trotskistene» totalt? Delkapittelet «Journaliststillingen» viser hvor fundamentalt splittende Trotskij-saken ble for partiet. Det ble ansett som politisk korrekt å være imot Trotskij's asylopphold. Nettopp hvorfor partiet havnet i en slik situasjon belyser hva konflikten handlet om; «Sentrum» og «stalinistenes» strategiske skifte fra å forsøke å forene krefter til å knuse opposisjonen hadde forplantet seg videre i partikulturen. Enkeltmedlemmer forstod også dette, og posisjonerte seg ettersom. Det var veien videre som stod på spill, og partiets fremtid. Sentrale krefter i både Kristiansand og nasjonalt ønsket å bevege seg vekk fra prinsipielle debatter og mot statsbærende diskusjoner.

I kapittel syv, «Kristiansand Arbeiderparti – en kjepp i hjulet på Arbeiderpartiets reformistiske utvikling», viser oppgaven hvordan holdningene fra sentralt hold stadig surnet ovenfor Scheflo-gruppen i Kristiansand. I årsskiftet 1937 – 1938 ble det ført samlingsamtaler mellom AP og NKP. Kravet om at arbeiderpartiet skulle forsvare ledelsen i det russiske kommunistpartiet, og det de foretok seg, gjorde imidlertid en samling umulig. Mer oppsiktsvekkende er for øvrig kravet NKP stilte om at en samling måtte resultere i utrensning av «trotskistene» fra partiet, hvilket ble utelukkende godt mottatt av AP. Samtidig ble samarbeidet i organisasjonene i Kristiansand stadig vanskeligere. I 1938 trakk formannen for bladstyret (Hagen) seg på grunn av uenighet med Scheflo og et annet bladstyremedlem. Som ny bladstyreformann valgtes Rosenløv, som hadde vært hoveddrivkraften bak Scheflos

ankomst til Kristiansand i 1931. Dermed satt «trotskistene» med en overhånd i bladstyret, og deres posisjon var, om enn midlertidig, styrket.

I delkapittelet «Nytt år – ny brosjyre på NKPs forlag» får vi se hvordan Friis agiterte mot å gå inn i sosialdemokratenes internasjonale organisasjon (SAI). Dette var på linje med tidligere innstillinger i utenrikssaker, og hadde igjen med Folkefronten å gjøre. Brosjyren var imidlertid utgitt på NKPs forlag, en meget illojal handling ovenfor AP. Da Friis måtte redegjøre for sine handlinger ovenfor sentralstyret ble Scheflo holdt utenfor kommunikasjonen. Einar Gerhardsen informerte han om saken, og Scheflo sendte påfølgende brev til sentralstyret hvor han, i likhet med Friis, forsøkte å kontrollere narrativet om hva som var situasjonen i Kristiansand. Utad viste sentralstyret sin forakt ovenfor Friis' handlinger og krevde ekskludering, men gjorde ingenting for å overprøve det lokale partistyrets innstilling. Friis mottok i realiteten bare en advarsel for det som skulle vært grunnlag for eksklusjon. Han ble i praksis reddet fordi partistyret hadde et overtall av medlemmer på hans side i konflikten. Samtidig ville en eksklusjon av Friis vært en seier for «trotskistene», som på tidspunktet var på defensiven, hvilket forklarer sentralstyrets passivitet. Tranmæl og de sentrale skikkelsene i partiet lente mer mot Friis enn Scheflo i de politiske spørsmålene. På grunn av problemene i bladstyret kom Oskar Torp, Arbeiderpartiets formann, til Kristiansand for å roe ned situasjonen. Det hjalp svært lite.

Delkapittelet «Spionfaren i partiet» viser at retorikken mot «trotskistene» i partiet tilspisset seg mot slutten av 1938. «Trotskister», som Scheflo ble utpekt av egne partifeller for å være, ble svartmalt og beskyldt for å være forrædere og provokatører ovenfor arbeiderklassen. «Trotskistene» hang nå i en tynn tråd i eget parti, og ble i praksis utstøtt av sine egne. Det aller siste delkapittelet i oppgaven, «Kupp av redaktørstolen i Sørlandet?», viser at det finnes grunn til å tro at Scheflo ble presset ut av redaktørstolen av realpolitiske årsaker, selv om den offisielle årsaken var helseproblemer. Imidlertid fremstår det som plausibelt at de sentrale kreftene i både Kristiansand, og nasjonalt, lot Scheflo sitte ved roret så lenge helsen tillot det. Han var tross alt en veteran i bevegelsen, og det kostet ofte mer enn det smakte å utfordre redaktøren.

8.2 I kryssilden mellom dagspolitikk, prinsipper og Sovjetunionen

I kapittel tre søkte jeg å finne svar på hva de forskjellige grupperingene i Kristiansand Arbeiderpartis innstilling til Trotskij-saken fortalte oss om lokallaget sett opp mot den nasjonale utviklingen i partiet. Hva har oppgaven kommet frem til? Da arbeiderbevegelsen i Norge ble klar over den fremadstormende fascistiske trusselen i Europa gikk Arbeiderpartiet

inn for en kursendring i partiet for å fange opp flere stemmer. Dette førte partiet inn i en ny situasjon, hvor regjeringen var utgått av arbeiderklassen. Fra en bevegelse som hadde vært dominert av et ordskifte om veien til et sosialistisk samfunn hadde den samlet seg bak én kurs og tatt over roret. Dagspolitikken og å styre landet kom dermed i første rekke.

I Kristiansand satt to av stemmene som hadde vært toneangivende i tiåret forut, preget av prinsipielle diskusjoner. Disse ble også toneangivende for hver sin oppfatning i Kristiansand om hvorvidt kampen mot fascismen skulle overgå demokratiske prinsipper eller ikke. Motsetningen ble særlig tydelig da Friis offentlig etterspurte sentralstyret om å opptre med jernhånd ovenfor «trotskistene». Sentralstyret stod da mellom barken og veden. På den ene siden kunne ikke den sentrale styresmakten etterkomme etterspørselen i frykt for å miste medlemmer og velgere. Å slå ned på ytringsfriheten innad i partiet ville vært et skritt mot totalitarismen. På den andre siden appellerte etterspørselen til sentralstyrets umiddelbare interesser; å tøyte opposisjonen. Scheflo og Friis ble på hver sin måte representanter for ideologiske idéer som hadde vært sentrale temaer i tiåret forut. Igjen var spørsmålet om i hvilken grad partiet skulle følge Moskva, og i forlengelse Sovjetunionens utvikling, aktuelt. Aktørene våre hadde imidlertid byttet innstilling.

Utviklingen i Kristiansand Arbeiderparti var med andre ord ikke lik utviklingen nasjonalt. Litteraturen viser at Scheflo skal ha æren for at Kristiansand allerede hadde en plattform den revolusjonære ånden kunne utfolde seg på før konflikten startet. Hans prinsipielle holdning gav grobunn for en venstreopposisjon i ungdomsfylkingen. Forskningen min har vist at Trotskij-saken fungerte som en katalysator for ungdomsfylkingens opposisjon. I det hele kan jeg si at Trotskij-saken gav den lokale ungdomsfylkingen en siste sjanse til å gjenerobre den nasjonale linjen i fylkingen. Det var en siste krampetrekning. Oppgaven har imidlertid vist at for «trotskistene» var kampen allerede tapt på det nasjonale planet. Det eneste de oppnådde var å svekke sin egen posisjon. At de svekket sin egen posisjon stoppet dem allikevel ikke fra å stå fast på sine prinsipper. Oppgaven har også underbygd den oppfatningen det norske forskningsmiljøet har om «stalinistenes» syn på Sovjetunionen tett opp til ikkeangrepspakten av 1939.

8.3 Prinsipper over partiets fremgang

Kapittel fire senker blikket noe i oppgaven. Samtidig som kapittelet belyser hvordan den norske regjeringen forholdt seg til Trotskij-saken, og den russiske oppfatningen av opposisjonen i Norge, søker det å finne ut hva som var de umiddelbare konsekvensene av Trotskij-saken for

Kristiansand Arbeiderparti. Det finnes imidlertid en forbindelse mellom det nasjonale og lokale aspektet i dette spørsmålet. Partiets nasjonale fremgang var viktig. Ønsket om å sikre seg et sterkere fotfeste på stortinget var stort, men Trotskij-saken ble i valgkampen en skamlett på regjeringens rulleblad. Den borgerlige side utnyttet det faktum at regjeringen hadde tabbet seg ut ved å gi Trotskij asyl, noe som kunne føre til en svekket relasjon til Sovjetunionen. Selv om de borgerlige partiene ikke hadde noe til overs for den sosialistiske ledestjernen ble dette et svakt punkt for regjeringen. Scheflo hadde på så måte åpnet regjeringens høyre flanke.

Dette førte lokallaget opp i en situasjon hvor det stod mellom to toneangivende skikkelser. Stortingsvalgets skuffende resultater ble tatt opp til diskusjon i partiet. Hadde Trotskij-saken, og dermed den redaksjonelle linjen i Sørlandet, skylden for det skuffende resultatet? Flere lagsmedlemmer posisjonerte seg på hver sin side, og forslaget om å omorganisere partiavisen slik at Sørlandet ble satt i en mer ansvarlig stilling ovenfor partiet ble fremmet. Konflikten gikk fra å være en konflikt om høytsvevende ideologiske spørsmål, til å ta en lokal karakter. Skulle det herske full meningsfrihet i partiet, eller skulle ledelsen tvinge redaktøren over på partiets linje? Begivenhetene som fant sted rundt dette møtet satt standarden for retorikken videre, og lokallaget fikk sin første smakebit på hvor dypt splittelsen skulle sette seg.

8.4 Totalitarismen i sør – eller øst?

I kapittel fem begynner vi endelig å se konturene av hva det var konflikten generelt, men mellom Friis og Scheflo spesielt, bunnet ut i. Det er ingen tvil om at konflikten fundamentalt sett var av ideologisk art. To verdensbilder kolliderte i innseilingen til Kristiansand. Ungdomsfylkingens posisjon, altså resolusjonen som var myntet på regjeringen og Sovjetunionen, samt Scheflos reaksjon på Trotskijs utsendelse av landet viser at det fantes en fundamental forskjell i hvordan partene oppfattet hva som var en trussel. Mens «stalinistene» på den ene siden holdt Sovjetunionen opp som et gudebilde, hvor de anså at en sosialistisk regjering ikke kunne gjøre noe galt og forlangte full solidaritet med både den norske og sovjetiske regjeringen, holdt «trotskistene» på den andre siden opp verdier som ytringsfrihet og asylrett. Gjennom oppgaven har det blitt drøftet hvorvidt en eller begge av partene søkte å utnytte en slik posisjon for å dra den norske partilinjen mot venstre, men jeg har kommet frem til at dette virker usannsynlig for begge posisjoner, bortsett fra for ungdomsfylkingen. Dette tilsier at det var et spørsmål om både hvordan partiet skulle styre samfunnet, men også om hvordan partikulturen ikke bare i Norge, men i den internasjonale arbeiderbevegelsen skulle

være. Det fant sted en kollisjon mellom ulike syn på forholdet mellom (partiets) autoritet på den ene siden, og prinsipper for menneskelig frihet og fri debatt på den andre siden.

For «stalinistene» ble trusselen om den fremvoksende fascismen i Europa så altoppslukende at en felles front mot fascismen trumfet ethvert demokratisk prinsipp. I realiteten kan vi si at det som i utgangspunktet skulle være et forsvar *mot* totalitarismen i sør, endte opp med å bli et forsvar *av* totalitarismen i øst. For «trotskistene» trumfet prinsippene for menneskelig frihet og fri debatt et hvert spørsmål om forsvar mot fascismen, da disse anså overtramp av slike prinsipper for totalitært. Dette førte også til at denne grupperingen, som vist gjennom oppgaven, men kapittel syv spesielt, ble et hinder for de sentrale nasjonale og lokale krefters forsøk på å utvikle partiet til et statsbyggende parti.

I litteraturen om arbeiderbevegelsen fremkom det at Scheflo utøvde stor innflytelse, og fant stor støtte, hos ungdomslagene i Kristiansand. Oppgaven har derimot kommet frem til at Scheflo i realiteten hadde lite innflytelse over den resolusjonen ungdomslagene i byen utformet som et angrep på regjeringen.

8.5 Enheten i partiet

Kapittel seks belyste hvorfor partiet ikke klarte å forene kreftene for å drive partiet fremover. Med kløyvingen av Kristiansand Arbeiderparti på det store møtet med justisministeren i januar 1937 fikk vi et frempek på at det ville bli vanskelig å forene disse kreftene. Holdningene som sprang ut fra Scheflo og Friis festet seg på tvers av organisasjonslandskapet; både ungdomsfylkingen og Falconbridge Nikkelverks Arbeiderforening tok sine standpunkter i saken. Partistyret, bladstyret og representantskapene var delt. Den første delen av svaret på hvorfor partiet ikke klarte å forene krefter ligger nettopp her. Jo lenger konflikten pågikk, jo flere mennesker ble involvert og engasjert. Visse uttalelser kunne ikke partimedlemmene ta tilbake. Dette så vi et klart eksempel på hos Lund AUL hvor Salve Salvesens uttalelse hadde brent seg fast i ungdomssinnene. Tidligere kolleger, venner, og partifeller ble bitre fiender. Når ingen av partene klarte å enes om helt grunnleggende fundamentale verdier, ble det vanskelig å samarbeide. Dette ser vi eksempel på i kapittel syv, hvor bladstyreformannen (Hagen) trakk seg som formann, på bakgrunn av uttalelser som sannsynligvis kom under opphetet sinnsstemning.

Den andre årsaken til at partiet ikke klarte å forenes ligger til dels i Friis og Scheflos syn på verden, og til dels i deres evne til å polemisere. Friis sin fundamentale overbevisning om den kommende storkrigen, og måten å unngå denne på, resulterte i en innstilling som åpenbart var

vanskelig å rokke ved. Å redde arbeiderbevegelsen ble således mye viktigere enn å spille på lag med sin gamle kollega og venn. Scheflo på sin side gikk i korstog mot urettferdighet, uansett om urettferdigheten stammet fra en sosialist, kommunist eller fascist. Det lå hos han en fundamental tro på verdiene om yringsfrihet og menneskelig frihet. Samtidig var begge de to lederskikkelsene begavede med pennen i hånden. Særlig Scheflo sitt håndverk var vanskelig å seire over i debatt. På et tidspunkt må sentrale skikkelser ha sett at det kostet mer enn det smakte å utfordre redaktøren av Sørlandet, og at talen om å forene krefter ikke førte noen vei. Her kommer startskuddet på storoffensiven mot «trotskistene» i partiet markert av Tranmæls artikkel i mai 1937 inn. Etter dette finner vi en endring i «sentrum» og «stalinistenes» fremgangsmåte. De gikk da inn for å knuse «trotskistenes» opposisjon. Litteraturen viser også en oppfatning om at «trotskistene» lå brakk i partiet allerede sommeren 1937. Året etter var opposisjonen i realiteten gravlagt.

8.6 Hellig allianse

I kapittel syv undersøkte jeg hvordan maktforholdet mellom sentralstyret (og dermed «sentrum») og de to grupperingene i Kristiansand var i perioden 1938 og frem til Scheflo ble pensjonert, i april 1939. Samlingssamtalene mellom AP og NKP i årsskiftet 1937 – 1938 viste en, fra sentralt hold, foraktelse for «trotskistene» i partiet. Det eneste AP kunne enes med NKP om var behovet for å bekjempe trotskismen. Det er naturlig å anta at det var Scheflo-fløyen man fra sentralt hold her siktet til. Både oppgaven og litteraturen viser at «sentrum» med Tranmæl i spissen lå nærmere «stalinistene» enn «trotskistene» i Trotskij-saken. Friis hadde imidlertid opptrådt meget illojalt ovenfor partiet, da han ved to anledninger hadde utgitt brosjyrer på NKP sitt forlag. Den andre brosjyren gikk direkte imot Arbeiderpartiets innstilling om å gå inn i SAI. Håndteringen av saken viser at disse grupperingene, til tross for offentlig tale om ekskludering, stod nærmere hverandre generelt enn det «sentrum» og «trotskistene» gjorde. Friis fikk på tross av gjentatte advarsler føre korstog mot «trotskistene». Oppgaven har vist at årsaken lå i at begge gruppene kunne, til tross for sine andre motsetninger, enes om at enheten i partiet var et høyere mål.

Motivasjonen for enigheten var imidlertid forskjellig for de to gruppene. «Stalinistene» sitt mål var en samlet front mot fascismen. «Sentrum» sitt mål var enhet for å bringe partiet fremover til å bli et statsbyggende parti. Dialogen mellom partene i eksklusjonssaken viser også overtaket Friis-fløyen hadde i saken. Ved å ha overtall, og partiformannen (Udland) på sin side, i partistyret kunne gruppen utelate Scheflo fra kommunikasjonen med sentralstyret. Da Scheflo

ble informert om saken ble det en kamp om å forme narrativet om hva situasjonen i Kristiansand *egentlig* var. Oppgaven har vist at det i all hovedsak var lokallaget som var førende for hva slags tiltak som skulle treffes mot den typen overtramp Friis hadde begått. Sentralstyret hadde dog i siste instans makten til å overprøve partistyrets innstilling, men valgte å ikke foreta seg noe. En eksklusjon av Friis hadde vært en seier for «trotskistene» som allerede var på defensiven. Slik sett kan vi si at «sentrum» og «stalinistene» inngikk en «hellig» allianse da Friis fikk fortsette sitt korstog mot Scheflo.

8.7 Konklusjon

Hva slags karakter hadde striden mellom Jakob Friis og Olav Scheflo i Kristiansand Arbeiderparti i perioden 1936 – 1939, og i hvilken grad var konflikten av ideologisk art? Dette spørsmålet stilte jeg som underproblemstilling i innledningen til undersøkelsen. Av undersøkelsen fremgår det at de underliggende stridspunktene i konflikten i høy grad var av ideologisk art. De handlet om fundamentale verdispørsmål, som ingen av partene ville oppgi. Striden hadde dermed en ideologisk karakter, men som undersøkelsen har belyst kan vi ikke dermed utelukke maktaspektet. Selv om vi har kommet frem til at målet til de to hovedaktørene våre med overveiende sannsynlighet ikke var noen sentral nasjonal maktposisjon finner vi indikasjoner gjennom undersøkelsen på et lokalt maktoppgjør. Det er dermed nærliggende å si at striden i all hovedsak var en maktkamp for å fremme egen ideologisk posisjon.

Undersøkelsens hovedproblemstilling stilte spørsmålet om hvordan Moskvaprosessene og Lev Trotskijs eksil i Norge virket inn på den politiske virksomheten, diskusjoner, relasjoner og maktforhold i og rundt Kristiansand Arbeiderparti i perioden 1936 – 1939. Det har fremgått av oppgaven at Trotskijs asyl og Moskvaprosessene fikk en dominerende plass i Kristiansand Arbeiderpartis historie i perioden. Relasjoner surnet, diskusjoner ble konsentrert om utenriksrelaterte spørsmål forbundet med saken, fløyene i partiet kriget om maktposisjoner for å utmanøvrere hverandre, og laget satt i all hovedsak en kjepp i hjulet på partiets politiske virksomhet. Undersøkelsen har dokumentert uttalelser som i aller høyeste grad må ha fått konsekvenser for relasjonene blant partimedlemmene. Beskyldninger om fraksjonering, personangrep, anklager om undergravelse, forræderi og spionasje er bare et knippe eksempler. Det har også fremgått av undersøkelsen at begivenhetene som lå til grunn for konflikten dreide diskusjonen i partiet over på en ideologisk linje, som igjen førte til maktkamp. Kampen om kontrollen over Sørlandet er et godt eksempel på dette. Fløyen som vant kampen om Sørlandet vant også retten til å styre den ideologiske utviklingen lokalt. Strykekampanjen og problemene

i bladstyret i 1938 viste oss hvor langt fløyene gikk i konflikten for å hindre motparten å rykke fremover, til tross for at dette var skadelig for partiet.

Historiker Oddvar Høidals påstand om at konflikten i Kristiansand først og fremst var en uenighet om Trotskij er en påstand jeg har nyansert. På overflaten ligger uenighet om en person, men idéene personen representerte var i realiteten det Scheflo og Friis var uenige om. For Scheflo ble Trotskij symbolet på fri meningsutfoldelse og menneskelig frihet. Et symbol på hans idé om hva sosialismen i ytterste grad var; frihet fra undertrykkelse, og likhet mellom medmennesker. For Friis ble Trotskij et symbol på det grovste svik mot Sovjetunionen og fronten mot fascismen. Jeg vil karakterisere konflikten ved å si at partiet (både deler av det lokale, regjeringen, og sentralstyret med Tranmæl i spissen) tok overveide realpolitiske valg de i ettertiden skulle ønske de ikke hadde gjort. Forbindelsen til en stormakt partiet historisk sett hadde forgudet, og frykten for fascismen fikk deler av partiet til å unnskyldte de grusomme hendelsene som fant sted i både Sovjetunionen og Spania. Konsekvensene av Stalins politiske terror kampanje i perioden 1936 - 1938 kan dermed vanskelig betegnes som noe annet enn katastrofe for Kristiansand Arbeiderparti. Da Sovjetunionens gudebilde knuste i tusen biter bare fire måneder etter Scheflos avgang fra redaktørstolen kom dette altså med en flau ettersmak for mange Arbeiderpartimedlemmer. Når Haakon Lie lenge etterpå omtalte Trotskij-saken som et sår i partiets historie som aldri grodde, var det denne ettersmaken han refererte til. Basert på denne masteroppgavens gjennomgang er det rimelig å konkludere med at såret var dypest og mest betent i Kristiansand Arbeiderparti.

8.8 Potensial for videre forskning

Det har i forskningsmiljøet på Arbeiderpartiets historie vært en oppfatning om at spliden i Kristiansand satt dypere enn det har kommet frem i litteraturen til nå. Min masteroppgave har bekreftet denne antagelsen, og har således tettet et gap i forskningen. Imidlertid har én del av oppfatningen vært at spliden ikke bare satt dypt, men også forankret seg i partiet og dermed også gikk langt ut over den perioden min oppgave har behandlet. Denne undersøkelsen åpner dermed opp for studien av Kristiansand Arbeiderparti over en lengre tidsperiode. Åpnet Scheflo sin avgang som redaktør for at partiet endelig kunne forene kreftene og bevege seg fremover? Eller var det slik at holdningene hadde forplantet seg så dypt i organisasjonslandskapet i Kristiansand at vi kan trekke opp en linje mellom en eventuelt svekket sørlandsk arbeiderbevegelse og det politiske fofestet arbeiderbevegelsen har i sørlandshovedstaden i moderne tid? I innledningen til oppgaven forklarte jeg at på bakgrunn av manglende

arkivmateriale for perioden har det vært nærmest umulig å gjøre noen omfattende miljøskildring rundt konflikten mellom Scheflo og Friis. De to foregående spørsmålene åpner imidlertid for en mulighet til å undersøke hvorvidt den bitre stemningen mellom partifellene var vedvarende etter Scheflos avgang. Fikk såret i Kristiansand noen gang gro?

Litteratur og kilder

Litteraturliste

- Alba, V. & Schwartz, S. (1988). *Spanish Marxism versus Soviet Communism : A History of the P.O.U.M. in the Spanish Civil War*. London: Transaction Publishers.
- Bjørgum, J. (1976). Fagopposisjonen av 1911. *Arbeiderhistorie*, (1).
- Bull, E. (1948). *Arbeiderklassen i Norsk Historie*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Bull, E., Krogvig, A. & Gran, G. (1954). *Norsk Biografisk Leksikon. Rosseland – Schultz*, (12). Oslo: Aschehoug.
- Egge, Å. (1995). *Komintern og krisen i Det norske Arbeiderparti*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Egge, Å. (2009). *Kirov-gåten : Mordet som utløste Stalins terror*. Oslo: Unipub.
- Friis, J. (2011). *Bevegelsen og målet : mitt liv i arbeiderbevegelsen*. Oslo: Res Publica.
- Furre, B. (1972). *Norsk Historie 1905-1940*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Grieg, N. (2017). *Ung må verden ennu være*. Oslo: Gyldendal.
- Halvorsen, T. & Jensen, L.-A. (2003). *Partiets salt: AUFs historie*. Oslo: Pax.
- Høidal, O. (2009). *Trotsky i Norge: et sår som aldri gror*. Oslo: Spartacus Forlag.
- Ihle, Ø. (1964). *Den norske arbeiderbevegelsen og Moskvaprosessene* (Hovedoppgave). Universitetet i Oslo.
- Lie, H. (1991). *Martin Tranmæl : Veiviseren*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Masdalen, K.-O. (1993). Arbeiderbevegelsen på Agder i mellomkrigstida. *Arbeiderhistorie* 93. <https://doi.org/10.18261/issn.2387-5879>
- Maurseth, P. (1987). *Gjennom kriser til makt: (1920-1935)*. Oslo: Tiden.
- Mosland, R. (2004). *Arbeideren i sentrum : Historien om Kristiansands Arbeiderforening etter 1936*. Kristiansand: Kristiansands Arbeiderforening.
- Norge og Sovjetunionen 1917-1955: en utenrikspolitisk dokumentasjon*. (1995). J.W. Cappelens Forlag AS
- Olsen, T. (2018). Da Trotsky splittet Kristiansand Arbeiderparti. Fædrelandsvennen.
- Orwell, G. (2021). *Homage to Catalonia*. London: Arcturus Publishing
- Pryser, T. (1988). *Klassen og nasjonen : (1935 - 1946)*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Rostad Woxeng, Ø. (1956). *Kristiansand Arbeiderparti 1906 - 1956*. Kristiansand.

- Scheflo, I. (1974). *Olav Scheflo som politiker og menneske*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Skaufjord, T. (1977). *Venstreopposisjonen i Det norske Arbeiderpartiet 1933-40* (Hovedoppgave). Universitetet i Oslo.
- Sundvall, E. W. (2013). *Nazikommunisme? Arbeiderpartiets syn på Sovjetunionen 1939-40* (Masteroppgave). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Sundvall, E. W. (2016). *Gerhardsens valg : Arbeiderpartiets tunge avskjed med Sovjetunionen 1917-1949*. Oslo: Gyldendal.
- Sundvall, E. W. (2017). Arbeiderpartiet og klassekrigen : Striden om Moskva-tesene i 1920 i en internasjonal kontekst *Arbeiderhistorie*, 1(21). <https://doi.org/10.18261/issn.2387-5879-2017-01-05>
- Tønnessen, J. N. (1974). *Kristiansands historie: 1914-1945 : i krigens århundre*. Kristiansand: Christianssands sparebank.

Arkiver

Statsarkivet i Kristiansand

- ARB 004: Kristiansand Arbeiderparti
 ARB 005: Dagbladet Sørlandet
 ARB 019: Lund arbeiderungdomslag

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Oslo.

- ARK 1140: Jacob Friis

Aviser, tidsskrifter og brosjyrer

Arbeiderbladet (Oslo)

DNA. (1936). Lover - Program og retningslinjer (14).

Friis, J. (1936). Fangen i Hurum. *Veien Frem*, 1(6), 6.

Friis, J. (1937). *Trotskyismen: en giftplante: et motskrift*. Oslo: Internasjonalt Arbeiderforlag.

Friis, J. (1938). *Til 2. internasjonale?* Oslo: Internasjonalt Arbeiderforlag.

Sørlandet (Kristiansand)